

LITERARNI LEKSIKON

ŠTUDIJE

DVAINDVAJSETI ZVEZEK

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE 1983

Izdaja
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
INŠTITUT ZA SLOVENSKO LITERATURO
IN LITERARNE VEDE

Zasnoval
ANTON OCVIRK

Ureja uredniški kolegij
DARKO DOLINAR
JANKO KOS
MAJDA STANOVNIK
DRAGO ŠEGA

Glavni urednik
JANKO KOS

JOŽE MUNDA

KNJIGA

W 436199
KS

436199

25 1993

D99302722

Uvod. Literatura materialno obstaja v raznovrstnih zapisih, predvsem v knjigah, ki jo ohranjajo; delajo dostopno, omogočajo njen kontinuirani potek in zavest o njeni mnogoteri, npr. narodnostni, tematski, zvrstni ali kaki drugačni notranji povezanosti in zgodovinski perspektivi. K vsestranski leksikalni obdelavi literature zato vsekakor sodi tudi problematika knjige. Ta pa seveda ni povezana samo z literarnimi besedili. Pri predmetni obravnavi knjige je zaradi tega njena vsebina katerekoli, torej tudi literarne narave, v ozadju. Dovolj obsežna in razvejena so že njena osnovna, splošnejša vprašanja. Z njimi se nadrobno ukvarja vrsta dejavnosti in znanstvenih disciplin, kakršne so paleografija, bibliologija, bibliotekarstvo, informatika, založništvo, tiskarstvo. Za namene in potrebe Literarnega leksikona so pregledno obdelani le temeljni pojmi in pojavi iz območja knjige in njenih prednikov, to je vsakovrstnih zapisov, pisav, pisnih podlag, izuma tiska in njegovih raznih oblik, posebno časopisja, pa tudi zakonskih predpisov in strokovnih norm s tega področja. Posebno poglavje obravnava knjižnico kot hranilišče in posrednico knjige in tiska. Na kratko je opisana njena zgodovina, nekoliko obsežneje njeno današnje delovanje. Zadnje poglavje je odmerjeno bibliografiji kot viru informacij o tisku in posebej o knjigi. Ustavlja se predvsem pri narodnih bibliografijah in pri tistih, ki so pomembnejše za študij književnosti.

V razdelku *Bibliografija* je samo najnujnejši izbor novejših del, ki so pri nas lahko dostopna in ki večinoma navajajo veliko izbrane domače in tuje literature o obravnavanih vprašanjih. Tako je nakazana možnost za nadaljnje poglobljanje v svet knjige in njene problematike.

I

Pisava. Že v prazgodovini je človek spoznal, da lahko svoje govorno, slušno in hipno sporočilo spremeni v vidno in trajnejše, da ga lahko »zapiše«. Na kamen, les, kožo, tkanino je z eno ali več slikami upodobil, kar naj bi si zapomnil ali kar je želel komu sporočiti. Tako zapisovanje je kajpak moglo vsebovati le osnovna in preprosta sporočila. Razumljivost je bila odvisna od risarske sposobnosti »pisca« in bistrosti »bralca«, medtem ko razlike v govoru, jeziku med njima niso bile ovira. Zapisovanje s sliko ali piktografija je bila prva človekova pisava.

Nadaljnji razvoj je privedel do pojmovne pisave ali ideografije. Osnova je bila še vedno slika, vendar se je čedalje bolj poenostavljala in omejevala na najbolj značilen del celote (npr. človekova glava namesto celega človeka). Hkrati so ti ideogrami zapisovali poleg predmetov in dejanj tudi vedno več abstraktnih pojmov. Naslednji korak v razvoju pisave je bil v tem, da je ideogram za določen pojem prešel v simbol vseh glasov v besedi za ta pojem. Pojav je bil zlasti pomemben pri kratkih, enozložnih besedah, ker je znamenje za zlog bilo uporabno za kombinacije pri večzložnih besedah. Izoblikovala se je zlogovna ali silabična pisava, v kateri imajo enaki zlogi enaka znamenja. Zadnja razvojna stopnja je bil prehod k zapisovanju posameznih glasov: vsak fonem je dobil svoje znamenje, črko. Glasovno ali fonetično pisavo poznajo skoroda vsi današnji narodi.

Pisava se ni pojavila na vseh delih obljudenega sveta istočasno in tudi njen razvoj ni bil vzporeden. Preprosto piktografijo in ideografijo najdemo še danes pri manj razvitih ljudstvih (npr. pri Eskimih, Indijancih, v Polineziji, centralni Afriki), z ideogrami pa si rad pomaga celo današnji civilizirani človek (npr. v prometu, geometriji, kartografiji).

Kolikor je do zdaj dognano, je od vseh ohranjenih pisav najstarejša klinopisna. Ime je dobila po znamenjih,

ki so podobna klinom. Pisali so jo s stilusi, trirobnimi paličkami, v mehke glinaste ploščice, ki so jih nato žgali, ali pa so jo klesali v kamen. Razvila se je iz slikovne pisave v zlogovno in se že zelo približala fonetični. Pojavila se je v 3. tisočletju ali celo prej pri Sumerjih, se razširila med druga ljudstva Prednje Azije (Babilonci, Asirci, Perzijci idr.), v 5. stoletju pred našim štetjem pa zamrla.

Mogoče v istem času kot klinopisna v Prednji Aziji se je pri Egipčanih pojavila hieroglifska pisava. Znake so klesali v kamen, vrezovali v les, slikali na papiros, pergament, kožo ali na drugo primerno podlago. Tudi ta pisava je bila najprej slikovna, nato prešla v zlogovno in naposled v fonetično. Vendar so imeli Egipčani pismenke samo za 24 soglasnikov, ne pa tudi za samoglasnike in je lahko prihajalo do nesporazumov; pomagali so si s posebnimi znaki (determinativi), ki so pobljže določali s soglasniki zapisano besedo. Grafično poenostavljanje lepe hieroglifske pisave je privedlo do hieratske (duhovniške) in pozneje do demotske (ljudske) pisave, ki je po grški zasedbi Egipta (4. stoletje pred našim štetjem) dobila še sedem znakov za nove, grške glasove. Začeli pa so tudi v celoti prevzemati grško pisavo, ker je bila preprostejša od njihove, le za glasove, ki jih grščina nima, so obdržali svoje znake; nastala je koptska pisava, kombinacija grške in demotske. Konec 4. stoletja, pod rimljansko zasedbo, je tudi ta pisava zamrla.

Na otoku Kreti je v 3. in 2. tisočletju samoniklo nastala pisava, ki kaže več razvojnih stopenj. Razvozljana je do sedaj le mlajša linearna pisava B, medtem ko slikovna in linearna A še ne dovolj. Do kraja pojasnjene tudi niso klinopisna in hieroglifska pisava Hetitov v Mali Aziji iz 3. in 2. tisočletja na glinastih ploščicah, pisave ljudstev v Prednji Indiji iz istega časa, mehiških Aztekov, prebivalcev Velikonočnega otoka v Tihem oceanu in še nekatere.

Kitajci so okoli leta 2000 izoblikovali kombinacijo ideografske in silabične pisave. V celoti obsega okoli 50 000

stiliziranih sličic, simbolov. Za vsakdanjo potrebo zadošča do 2000 znakov, za literarno pisanje do 7000, za znanstveno pisanje do 10 000. Leta 1956 so to pisavo močno poenostavili, prizadevajo pa si, da bi jo zamenjali s fonetično na osnovi latinice. Svojo prvotno pisavo so Japonci prevzeli v 5. stoletju našega štetja od Kitajcev, a jo po nekaj stoletjih spremenili v mnogo bolj preprosto in gibčno silabično.

Glasovna pisava se je verjetno najprej pojavila pri Feničanih v 17. stoletju pred našim štetjem, a je tako kot mlajša egipčanska upoštevala le soglasnike. Zaradi enostavnosti pisanja in jasnosti zapisa se je fonetični sistem hitro razširil med tedanja ljudstva. Prilagajali so ga svojim glasovnim potrebam, a tudi spreminjali slog zapisovanja črk. Semitski glasovni sistem se je širil na vzhod in so njegove naslednice med drugimi današnja arabska, armenska, hebrejska, gruzinska, indijska pisava. Stari Grki so k prevzetim semitskim pismenkam za soglasnike okoli 10. stoletja pred našim štetjem dodali še nekaj znakov za svoje glasove, predvsem za samoglasnike, in tako postavili popoln alfabet. Njihova pisava je bila nato osnova mnogim drugim. Vzhodnogrška ima naslednice med drugim v glagolici, cirilici in današnji grški pisavi, zahodnogrška v latinici.

Sredi 9. stoletja se je pri Slovanih v vzhodnem delu Balkana pojavila glagolica, ki jo je domnevno sestavil sv. Ciril. Pismenke je povzel morda po grški kurzivni pisavi, za glasove, ki jih grščina nima, pa večinoma po orientalskih pisavah. Z glagolico so pisali do 12. stoletja Bolgari. Zelo dolgo se je obdržala v bogoslužne namene ponekod v Dalmaciji in Istri, tudi pri Slovencih.

Cirilica je nastala konec 9. ali v začetku 10. stoletja v Bolgariji ali Makedoniji. Iz grških velikih črk ima 24 pismenk, za slovanske glasove pa še 12 drugih, deloma posnetih po glagolici. Ime ima po sv. Cirilu, ki pa ni bil njen tvorec; ni dognano, kdo jo je sestavil, mogoče Kliment Ōhridski. Najstarejši ohranjeni zapisi v cirilici so starocerkvenoslovanski iz 10. stoletja, prvi tisk je iz leta 1491. Danes uporabljajo cirilico Srbi, Makedonci, Bolgari,

Rusi, Ukrajinci, medtem ko so jo Romuni konec 18. stoletja opustili.

Latinica se je razvila okoli 7. stoletja pred našim štetjem na jugu Apeninskega polotoka, mogoče s posredovanjem etruščanske pisave. Od Rimljanov se je razširila po srednji in zahodni Evropi in nato dalje po svetu med nelatinske jezike, ki so si jo po potrebi prilagodili z diakritičnimi znaki, spreminjanjem glasovne vrednosti, združevanjem ali kombiniranjem več črk. Danes ima le pri nekaterih jezikih še prvotno abecedo iz 23 črk. Spreminjal pa se je tudi njen slog. Tako se je sredi 13. stoletja iz karolinške minuskule izoblikovala gotica in bila v rabi po vsej zahodni Evropi do 15. stoletja, do danes deloma še pri Nemcih; od 18. stoletja se uporablja za tiskano gotico tudi ime fraktura. V gotici so bili izdelani prvi evropski tiski. Latinica je od vseh pisav najbolj razširjena, ker je najbolj preprosta, popolna in prilagodljiva. Izpodriva druge, že dolgo žive pisave in uporabili so jo za jezike, ki so se opismenili v novejšem času.

Pisar. Poklic pisarja je bil v starejših dobah zelo cenjen. V starem Egiptu je bil domena svečenikov, v Indiji brahmanov, v Izraelu pismoukov, na Kitajskem mandarinov. Ker za Grke in Rimljane ročno delo ni bilo častno, so izučili pisanja in vsega posla okrog izdelave zvitkov in kodeksov sužnje. Le revnejši pisci so pisali sami, drugi so narekovali pisarjem. Potreba po več izvodih istega starejšega ali sodobnega besedila, pa tudi reševanje propadajočega je privedlo do prepisovanja ali sočasnega pisanja. Podjetni Grki in Rimljani so imeli skupine sužnjev, ki so zanimiva besedila prepisovali za njihovo potrebo, a tudi za prodajo. Pojavili so se prvi založniki in knjigarji, ki so prodajali zvitke in kodekse zasebnim in javnim knjižnicam. Po zatonu antike so pisarsko delo prevzeli samostani, zlasti benediktinski. Nastale so bogate samostanske pisarske delavnice, pretežno za liturgične in teološke pisane. Novo zanimanje za antična besedila je vzniknilo

v renesansi, najprej in najbolj bogato v Italiji, nato drugod po Evropi. Na široko so iskali in zbirali stare grške in latinske rokopise, jih prepisovali, grške prevajali v latinščino.

Pisna podlaga. Material, na katerega so v preteklosti pisali, je bil kaj različen. Sprva so uporabljali, kar so našli primerne v naravi, na primer drevesno lubje, rastlinske liste, kamen. Pozneje se pojavijo ploščice iz mehke in nato posušene ali žgane gline, lesene ali kovinske ploščice, tudi povoščene, platno, svila. Egipčani so od 3. tisočletja pisali na papirus (papyrus). Izdelovali so ga iz stržena rastline istega imena. Izoblikovali so liste, jih lepili v več metrov dolge trakove in motali v zvitke, ki so jih hranili v vrčih ali odprtinah v zidu. Pisali so po notranji strani papiroso in iz praktičnih razlogov dolge trakove razdelili na stolpce. Tako je stara egipčanska »knjiga« imela obliko valja, stolpec pa približno ustreza strani v današnji knjigi. Pisali so najprej s prirezanimi rastlinskimi stebli, od 3. stoletja pa s kalamusi, prirezanimi votlimi rastlinskimi stebli, v katerih se je zadržalo nekaj barve. To so izdelovali iz saj ali lesnega oglja, zmešanega z vodo in lepilom. Od Egipčanov so papirus v 7. stoletju pred našim štetjem med drugimi prevzeli Grki in od teh Rimljani, tako da je bil v starem veku najbolj razširjena pisna podlaga.

Nekaj mlajši od papiroso je pergament. Nastanek se pripisuje mestu Pergamu v Mali Aziji. Izdelovali so ga največ iz kož drobnice in telet. Prednost glede na papirus je v tem, da so na pergament lahko pisali po obeh straneh, da so besedilo lahko zbrisali in napisali novega, da je bolj vzdržljiv, da so ga lahko izdelovali kjerkoli, medtem ko je bil papirus domena Egipta, ker drugod ta rastlina ni rastla. Pergament je vedno močnejše konkuriral papirusu in ga v 4. stoletju izpodrinil. Sprva so ga izdelovali v daljših trakovih za zvitke, od okoli 1. stoletja pred našim štetjem pa v listih, ki so jih povezovali v kodekse, kakor so že prej povezovali povoščene ploščice; kodekse so delali

tudi iz papirosa, a se niso uveljavili. Pergamentni kodeks je najstarejša oblika knjige, ki je tudi na zunaj močno podobna današnji. Po obsegu in obliki je bil do 5. stoletja majhen, tako da so daljša besedila obsegala več zvezkov. Pisali so s peresi večjih ptic; gosja peresa kot pisalo so se obdržala odtlej do najnovejših časov. Pergament je bil v splošni rabi zelo dolgo, vse dokler ga ni izpodrinil papir, čisto izginil pa še danes ni. Celo nekaj knjig so v 15. stoletju natisnili na pergament.

Danes kot pisno podlago na splošno uporabljamo papir. Izumili so ga Kitajci morda že v 2. stoletju pred našim štetjem ali »šele« leta 105, a izdelavo dolgo skrivali pred svetom. Šele v 8. stoletju so jo spoznali Arabci in je z njimi prišla v 12. stoletju v Španijo, od tod pa se je hitro razširila v Italijo, Francijo, Nemčijo in drugod po Evropi. Prvo papirnico na Slovenskem je odprl leta 1572 Janž Khisl na Fužinah pri Ljubljani; delala je kakih 20 let. Papir so v Evropi izdelovali iz platna, bombažnih cunj, konopljenih vrvi ipd. Z mletjem so dobili kašo, jo cedili skozi sito, ostanek sušili, iztisnili vodo, prešali in premazali s klejem. Tako ročno izdelan papir je bil zelo kakovosten in mnogo cenejši od pergamenta, pa ga je v 14. in 15. stoletju skoraj v celoti zamenjal za rokopisne kodekse.

Kakor je rokopisno zapisovanje, kakršnokoli že, izredno pomembno v razvoju človeka, saj je omogočalo sporazumevanje in izmenjavo natančnih sporočil na daljavo, pa je le imelo in še ima tudi slabo plat: izdelano je bilo v enem samem primerku. Celotno rokopisno produkcijo v bistvu sestavljajo unikati. Tudi prepisi, ki so skušali čimbolj zvesto posneti predlogo, so se vsaj v kakšni podrobnosti od nje razlikovali. Spricho organskega propadanja, naravnih ujm in človekovega uničevanja se jih je ohranilo izredno malo, a je njihova zasluga, da vemo, kar vemo o dogajanjih preteklih dob.

Tisk. Že zgodaj, najbrž kmalu nato, ko je znal pisati, je človek iskal možnosti, kako bi izdelal istočasno več čisto enakih zapisov. Med prve poskuse uvrščamo pečat-

nike in amulete iz 3. tisočletja v Prednji Aziji, Mezopotamiji, pozneje v Egiptu idr. Njihova vsebina je bila kratka, izražena večinoma kar s simbolom (lastninska znamenja). Vrezovali so jih v tršo snov in odtiskovali v mehkejšo podlago kot relief. Poleg pečatnikov so v Mezopotamiji poznali tudi valje iz žgane gline, s katerimi so odtiskovali v mehko glino. Kitajci, ki so bili v tiskarstvu in v vsem, kar je z njim v zvezi, marsikdaj prvi, so kmalu po izumu papirja začeli vrezovati besedilo v kamen ali v les; dobili so reliefno matrico in z nje odtiskovali barvo na papir (litografski in ksilografski tisk). Naredili so lahko poljubno število enakih primerkov. Za daljše besedilo so vrezali več matric in nato ustrezne odtisnjene liste povezovali v knjige; najstarejše ohranjene so iz 9. stoletja. Tehnika tiskanja z lesorezom je prišla v Evropo v 11. stoletju in se v 14. stoletju razširila še na bakrorez. Odtiskovali so najprej na tkanine, nato tudi na papir in pergament. Sprva so vrezovali samo enolistne slike (npr. podobice, igralne karte, koledarje), sčasoma so jim dodajali krajša besedilna dopolnila. V Evropi so se prve ksilografske knjige, imenovane tudi knjige lesorezov, pojavile okoli leta 1430 (Nizozemska, Nemčija). Tiskali so z lesenimi ali kovinskimi ploščami in le po eni strani podlage. Vsebinska je bila večinoma nabožna, jezik v glavnem latinski, besedilo ilustrirano, obseg največ do 50 strani. Teh knjig je ohranjeno malo, vsega 33 v okoli sto primerkih.

Tudi naslednja stopnja v razvoju tiska domuje v Aziji, v Koreji in na Kitajskem. V 11. stoletju so začeli izdelovati iz žgane gline, pozneje iz lesa ali kovine posamezne pismenke in iz njih sestavljali besedila, po opravljenem tisku pa so jih uporabljali v novih kombinacijah za druga besedila. V Evropi so se pojavile premične črke v prvi polovici 15. stoletja. Omenja se nekaj mojstrov, ki naj bi izdelovali lesene ali kovinske črke in z njimi tiskali na papir ali pergament. V glavnem pa se začetek tiskanja s premičnimi črkami v Evropi pripisuje Johannu Gutenbergu. Okoli leta 1445 je v Mainzu v Nemčiji iznašel pripravo za

ulivanje posameznih črk in leseno prešo za odtiskovanje. Od njegovih tiskov je najbolj znamenita 42-vrstična biblija iz leta 1455. Izšla je v dveh zvezkih, v obsegu blizu 1300 strani velikega formata, naklada je bila blizu dvesto izvodov, nekateri na pergamentu. Ohranjena je okoli četrtna izvodov, a le kakih 20 je popolnih. Knjiga je grafično vzorna, bogate okraske so vrisali ročno. Tiskanje na Gutenbergovih osnovah se je hitro razširilo po Nemčiji in dalje po Evropi. Do konca 15. stoletja je delalo blizu 300 tiskarskih delavnic, ki so natisnile okoli 40 000 različnih del v nakladi okoli 10 milijonov izvodov. Prebivalcev pa ni imela Evropa v tistem času niti sto milijonov, z nepismenimi vred.

Dognana pisava, papir kot zelo primerna pisna podlaga in tisk s premičnimi črkami so osnova sodobnemu tiskarstvu. Res se je spopolnjevalo, vzporedno z njim tudi papirništvo in knjigoveštvo, prešlo od ročnega dela do mehaniziranega, od obrtnih delavnic do industrijskih tovarn, zlasti močno v 19. stoletju, a v bistvu še vedno sloni na temeljih, položenih v 15. stoletju.

II

Inkunabula. Tiske 15. stoletja, do vključno leta 1500, imenujemo inkunabule (latinsko *incunabula* – plenice, zibelka, v prenesenem pomenu zgodnje otroštvo). Vse sodijo med redkosti. Značilno zanje je, da nadaljujejo tradicijo rokopisnih knjig in so jim na prvi pogled zelo podobne. Nekatero so tiskane z lesorezov (ksilografske), večinoma pa s premičnimi črkami, pogosto ilustrirane ali ročno ali z lesorezi, vstavljenimi med besedilo. Prevladuje latinščina, a se uveljavljajo že tudi narodni jeziki. Temeljna mednarodna bibliografija inkunabul je še vedno delo Ludwiga Haina *Repertorium bibliographicum . . .* (Stuttgart I 1826, II 1838; več ponatisov), ki zajema nad 16 000 tiskov. Novejši, prav tako mednarodni, a nezaključeni popis je *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (Leipzig I–VIII, 1925 do 1940), ki bi obdelal okoli 35 000 del.

Na Slovenskem ni nastala nobena inkunabula, saj je bila pri nas prva tiskarna šele Mandelčeva med leti 1575 in 1582 v Ljubljani. Tudi prva tiskana slovenska beseda ne sega v 15. stoletje, temveč v leto 1515 (»stara pravda« in geslo upornih kmetov »Le vkup, le vkup, uboga gmajna«, vključeno v nemško pesem, natisnjeno kot letak na Dunaju). Prva slovenska knjiga pa je izšla leta 1550 (Trubarjev *Katekizem*, natisnjen v Tübingenu na Nemškem). Inkunabule, ki so danes na Slovenskem, izvirajo torej od drugod, največ iz Italije in Nemčije. Temeljit pregled in popis je opravil po drugi vojni Alfonz Gspan ob pomoči hrvaškega specialista Josipa Badalića: *Inkunabule v Sloveniji* (Ljubljana 1957); nekaj novosti je čez čas odkril Primož Simoniti (»Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice«, 1974, str. 55–73). V razvidu je nad 800 različnih inkunabul v nekaj nad tisoč primerkih. Največ jih ima Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Glede vsebine prevladujejo teološka dela, dokaj pogosti so še spisi filozofske, zgodovinske in leposlovne vsebine. Med unikatnimi inkunabulami sta po času prvi in tretji črnogorski tisk:

Oktoih prvoglasnik iz leta 1494 ter *Psaltir* iz leta 1494 ali 1495, oboje v NUK. Sicer je črnogorska cirilska tiskarna v Obodu in na Cetinju izdelala še štiri tiske (eden ni ohranjen), torej vsega šest. Hrvaških inkunabul pa je devet, a sta bili na domačih tleh za gotovo natisnjeni le dve. Najstarejša je glagolski misal iz leta 1483, kraj tiska ni dognan (Benetke, Rim, Izola, Modruš ali Kosinj). Nato je izšlo v 15. stoletju še pet glagolskih tiskov (eden ni ohranjen), med njimi leta 1491 breviar (tiskan v Kosinju) in leta 1494 misal (tiskan v Senju). Poleg teh imajo Hrvatje še tri inkunabule v latinici; Bernardinov lekcionar so natisnili leta 1495 v Benetkah, za drugi dve knjigi tiskarna ni ugotovljena, izšli pa sta v zadnjem desetletju 15. stoletja. (Prim. Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, Zagreb 1975.)

Tiskarske izdelke na splošno imenujemo tisk, izdelke preprostejših razmnoževalnih in kopirnih tehnik (npr. opalograf, šapirograf, ciklostil, kseroks) pa razmnoženine. Med izdelki tiskarn in tehnik so kakovostne razlike, ni pa nujno, da so tudi vsebinske. V praksi večkrat z besedo tisk v grobem označujemo vsako, kakorkoli razmnoženo delo, ki ga ni mogoče imenovati rokopis ali manuskript, napisan z roko ali natipkan s pisalnim strojem. Ob tiskanih pa se uveljavljajo še drugačni vidni in slušni zapisi besedila (npr. filmski, gramofonski, magnetofonski).

Glede na velikost, obseg in druge zunanje lastnosti ima tisk različne oblike. Najbolj značilne in pogoste so knjiga, tekoča publikacija, muzikalija, zemljevid, grafični list, drobn tisk.

Knjiga. Največ pozornosti in spoštovanja vseskozi uživa knjiga. V človekovo zavest se je tako vtisnila, da mu kdaj pomeni kar tiskano besedo sploh. Na tako široko pojmovanje knjige spominjajo nekatere izvedenke, kot so književnost (ne zajema samo knjig), knjižnica (ne hrani samo knjig), knjigar, knjigarna (ne prodaja samo knjig).

Knjiga je duhovna vrednota, s katero se na svoj način meri kulturna stopnja človeka (npr. število prebranih knjig na leto) ali naroda oz. države (npr. število izdanih del ali natisnjenih izvodov na prebivalca).

Beseda knjiga bržkone izvira iz kitajščine (k'üen) in je prek turščine (küinig) prišla k vzhodnim Slovanom. Pri nas se pojavlja že od druge polovice 16. stoletja, a le poredkoma, razširila in splošno uveljavila se je šele sredi 19. stoletja. Predtem so dokaj dosledno uporabljali besedo bukve ali bukvice ter njene izvedenke (bukvar, bukvarna, bukvarnica). Pomensko je naslonjena na besedo bukev, torej na snov, po kateri so nekdaj pisali. Izvira verjetno iz gotskega bōca (črka) in bōcōs (knjiga, pismo). (Prim. Stane Suhadolnik, *Terminološki oris besede „knjižnica“*, »Knjižnica«, 1959, str. 73–76. France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I, 1976, str. 53; II, 1982, str. 49. Jaro Dolar, *Spomin človeštva*, 1982, str. 28.)

Po priporočilu UNESCO iz leta 1950 je knjiga tiskana neperiodična publikacija, ki obsega brez platnic najmanj 49 strani. Po obsegu manjši tisk je brošura; isti vir jo označuje kot tiskano neperiodično publikacijo, ki brez platnic obsega najmanj pet in ne več kot 48 strani. Vendar včasih pravimo brošura vsaki neperiodični publikaciji, ki ni vezana ali pa je vezana v mehke platnice (npr. zvezki iz knjižnih zbirk Sto romanov, Žepna knjiga). Pri tem pojem brošura zamenjuje pojem broširana knjiga ne glede na njen obseg. Mednarodni standard (gl. str. 76) za bibliografski opis knjig ISBD(M) ne dela razlik med knjigami in brošurami, temveč za oboje uporablja izraz zaključena publikacija (monografska publikacija). Definira jo takole: »Publikacija z besedilom in/ali ilustracijami, namenjena branju, v enem ali več zvezkih oziroma z vnaprej določenim številom zvezkov.« Novo poimenovanje se uveljavlja predvsem v knjižničarstvu, ne da bi se izrazu knjiga odpovedovalo.

Sestavni deli knjige. Knjigo sestavljata knjižni blok in ovitek. Knjižni blok je notranji del knjige, vsi potiskani

in nepotiskani listi. Prvi list je lahko namenjen za prednaslov ali založniški emblem, sledi mu naslovna stran. Na njej so označeni avtor, naslov, podnaslov, kraj izida, založnik, letnica izida. Iste podatke in še tiskarno vsebuje tudi impresum ali kolofon, ki je objavljen večinoma takoj za naslovno stranjo ali na koncu knjige. Na isti strani kot impresum so tudi podatki o izvornem naslovu knjige in prevajalcu, če gre za prevod, o ilustratorju, uredniku in drugih tvornih delavcih pri knjigi, o knjižni zbirki in njenem uredniku in podobno. Navedeno zaporedje je značilno za sodobno slovensko knjigo, a nikakor ne pravilo. Tako knjiga lista s prednaslovom lahko nima, vsebina naslovne strani je lahko raztegnjena čez dve strani, impresum je lahko okrajšan ali pa razširjen na podatke o izdaji, natisu, korektorju, papirju, nakladi, približjem času izida (mesec ali datum) itd. Izhodišče za bibliografsko obravnavo je naslovna stran, nato njena hrbtna stran (ki je druga ali četrta stran knjige) in impresum ali kolofon.

Sledijo nadaljnje strani knjige z besedilom (slikami, notami). Strani so štete na zgornjem ali spodnjem robu (paginacija knjige). Na zgornjem robu je lahko tudi živa pagina, ki pove naslov besedila ali poglavja ali avtorja, ki je na tisti strani objavljen. Pri starejših knjigah pogoste, pozneje pa manj so marginalije, zaznamki vsebine, pojasnila, opozorila k besedilu in podobno; natisnjene so na robu strani in z drugačnimi črkami. Vse naštetu sestavlja zrcalo strani knjige. 16 strani (ali osem listov) sestavlja tiskovno polo. Tudi te so v knjigi štete, in sicer tako, da se na vsaki začetni strani tiskovne pole, razen na prvi, v levem spodnjem kotu pojavljata norma in signatura; vsebujeta zaporedno številko pole in naslov ali skrajšan naslov knjige.

Tiskarsko uspela knjiga je tehnično prilagojena njeni vsebini in namenu, hkrati pa izkazuje čas, v katerem je nastala. Tehnično podobo dasta knjigi tiskar in knjigovez, večkrat ob pomoči likovnega sodelavca. Odločilni so predvsem tiskarska pisava, zrcalo strani, papir in vezava. Slogovno se latinične pisave delijo na pisave s tankimi in ode-

beljenimi potezami (renesančni slog 1470–1757, predklasicistični 1757–1790, klasicistični od 1790 in poznoklasicistični od 1800), pisave s skoraj ali popolnoma enako debelimi potezami (tehnični slogi z egipčanskim, linearnim idr. rezom), pisane črke in akcidenčne pisave. V vsakem slogu je bilo več vrezovalcev, ki so dali črkam bolj ali manj očitne značilnosti. Črkolivnice izdelajo vsako pisavo v štirih inačicah (svetla ali navadna, polkrepka, krepka in ležeča ali kurzivna) in v različnih velikostih. Črkovna stopnja ali velikost tiskarske črke se izraža s tipografsko enoto (0,376 mm). Za knjige se največ uporabljajo garmond (10 enot), borgis (9 enot), petit (8 enot), kolonel (7 enot) in nonparej (6 enot). Večje stopnje so primerne zlasti za naslove in velike tiskovine. Besedilo tegale zvezka Literarnega leksikona je na primer natisnjeno v borgisu, kazala v petitu.

Na eno stran knjige se da uvrstiti le toliko besedila, kolikor ga dovoljujeta zrcalo in velikost črk, kvečjemu manj. Zato strani v različnih knjigah ne vsebujejo enake količine besedila. Če rečemo, da ima knjiga sto strani, smo povedali sicer običajni podatek o njenem fizičnem obsegu, kaj malo pa o obsegu njenega besedila. Tega bi mogli izraziti s številom avtorskih pol. Ta se izračuna tako, da se pomnožijo: poprečje tiskarskih znakov v eni vrstici, poprečje vrstic na eni strani in število potiskanih strani; nazadnje se zmnožek deli s 30 000. Pri pesniški knjigi bi izrazili obseg njenega besedila s številom verzov, pri slikanici s številom slik in podobno. Vendar navajanje obsega besedila ni v navadi. Za tiskano knjigo zadošča podatek o številu strani; danes upoštevamo zadnjo oštevilčeno stran (ali strani, če je štetij več) in ji dodamo še priloge, če jih knjiga ima.

Tiskarskih papirjev za knjige je cela vrsta, razlikujejo se po kakovosti, debelini, barvi. Med najboljšimi je brezlesni papir, posebej še biblijski, ki je zelo tenak, a trpežen. Knjigo lahko istočasno natisnejo v inačici: del naklade na boljšem, del na slabšem papirju.

Drobne knjige lahko izidejo brez ovitka, večinoma pa je knjižni blok vdelan v ovitek ali platnice, ta pa morda obdan še s ščitnim ovitkom. Na sprednji strani ovitka, na njegovem hrbtu in na ščitnem ovitku se ponavljajo bistveni podatki z naslovne strani, zlasti avtor in naslov (ovojni naslov, hrbtni naslov, naslov na ščitnem ovitku). Zgodi se, da se podatki ne ujemajo v celem ali v podrobnostih. Praksa kaže, da je najbolj zanesljiva naslovna stran. Nekaj previdnosti zasluži le podatek o letu izida, ki je kdaj na naslovni strani drugačen kot v kolofonu; prva tiskovna pola je bila morda natisnjena najprej, potem pa je prišlo do zastoja in je v kolofonu na zadnji strani letnica spremenjena.

Oblíka knjige. Knjiga je ali broširana ali vezana. Broširana je manj trpežna, cenejša, ovitek je iz običajnega papirja ali kartona, vanj je knjižni blok vpet z zaponkami ali vlepljen. Korak več v kvaliteti je kartonirana knjiga. Pri vezanih knjigah pa je knjižni blok sešit, zbit ali zlep-ljen in vdelan v debelejši, močan ovitek; med knjižnim blokom in ovitkom je spojni list. Glede na preobleko ovitka govorimo o vezavi v platno, polplatno, usnje, polusnje, umetno usnje in podobno. Knjiga lahko izide hkrati v različnih vezavah, na primer del naklade broširano, del v platneni, del v usnjeni vezavi. Kakor kakovost papirja tako tudi vezava za bralca ni bistvena, saj ne vpliva na besedilo. Pomembna pa je glede trpežnosti knjige.

Oprema ovitka in ščitnega ovitka ima lahko velik estetski in komercialni učinek. V raznih dobah izkazuje stilne značilnosti svojega časa in pogosto dosega umetniško stopnjo. Današnji ovitek vezane knjige je stilno preprost, bolj bogata sta ščitni ovitek in ovitek broširane knjige. Oprema je bila dolga stoletja domena knjigoveza, danes jo oskrbi opremljevalec.

Zunanja velikost (format) knjige se izrazi z višino nje-nega hrbita. Dolgo so bili v rabi bibliografski ali naravni formati in so deloma še sedaj. Slone na številu zgibov tis-

karskega lista. Osnovni knjižni formati so: folio – 2⁰ (nad 35 cm višine), kvart ali četverka – 4⁰ (nad 25 in do 35 cm), oktav ali osmerka – 8⁰ (do 25 cm). Označevali so tudi vmesni (duodec ali dvanajsterka – 12⁰) in manjši format (sedec ali šestnajsterka – 16⁰). Osmerko so včasih delili še na malo (M8⁰), srednjo (8⁰) in veliko (V8⁰), folio pa na mali (2⁰ ali F⁰) in veliki (V2⁰ ali VF⁰). Ker osnovni tiskarski list ni bil vselej in povsod enako velik, zgibanje ne da čisto enakih velikosti. Težave so tudi pri nenavadnih oblikah, na primer pri majhni (nekaj centimetrov), ozki (širina je manjša od polovice višine) ali široki (širina je večja od višine, tako imenovani prečni format) knjigi; tu so naravni formati premalo precizni. Vedno bolj pa se uveljavlja in danes že prevladuje označevanje velikosti knjige v centimetrih, pri podrobnih obravnavah celo v milimetrih. Meri se višina hrbta, lahko pa doda tudi širina ovitka, centimetri se zaokrožajo navzgor. Podajanje debeline in teže knjige pa ni v navadi. V papirništvu imajo svoje oznake za velikost papirja, tako imenovane DIN formate. Izvirajo prav tako na zgibih osnovne velikosti, le da jim je izhodišče širina in ne višina. Osnovna vrsta je A, dopolnilni sta B in C, vsaka ima po 14 stopenj.

Vendar ni nujno, da papirnica oblikuje papir v listih, temveč ga lahko navija v zvitek, da je uporaben za rotacijski tiskarski stroj. Rotacijski papir je bil prvotno slabši in netrpežen (za časnike, cenene brošure ipd.), danes pa ga izdelujejo v raznih kvalitetah.

Knjižna zbirka. Mnoge knjige izidejo kot samostojen zvezek v okviru kakšne knjižne zbirke, ki ima svoje poimenovanje. Knjižna zbirka ali knjižna serija je oblikovana po tematiki, vsebini ali namembnosti. Njeni zvezki so lahko šteti ali ne, imajo praviloma enako velikost, tudi zunanja oprema je enaka ali podobna (npr. Literarni leksikon, Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, Znameniti Slovenci). Število zvezkov večinoma ni vnaprej določeno in se zato knjižna zbirka uvršča med tekoče publikacije, medtem ko so njeni zvezki zaključene publikacije.

Natis, izdaja. Vsaka knjiga ima svoj prvi natis. Podatek, da gre za prvi natis, se v naših knjigah pojavlja šele zadnja leta. Ko je naklada razprodana, lahko isti založnik oskrbi dotis, dodatni natis po stavku prvega natisa brez vsakršnih sprememb. Dotis je v vseh pogledih enak prvemu natisu, tako da je razlikovanje med njima nemogoče, razen če ima oznako »dotis«, kar pa se skoraj ne dogaja. Podobno je z dovezavo: založnik pusti del naklade v tiskovnih polah in jih da zvezati, ko mu vezana zaloga poide; dovezav je v primerjavi z dotisi malo. Običajno pa pošla knjiga doživi nov natis oziroma ponatis, natis besedila z novim stavkom ali vsaj s spremembami na naslovni strani, v impresumu ali kolofonu. Glede vsebine je ponatis lahko prav tak kot prejšnji natis ali pa je dopolnjen, popravljen, pregledan in podobno. Spremembe oskrbi ali avtor (prevajalec, urednik) ali kdo drug. Ponatis oziroma novi natis je lahko štet (npr. 3. natis, kar je isto kot 2. ponatis).

Namesto natis, ponatis ali novi natis se kot sinonim večkrat uporablja izraz izdaja, ki pa ima v strokovni rabi širši pomen. Označuje natis, ki se od prejšnjega (ali prejšnjih) bistveno razlikuje: avtor je korenito spremenil svoje delo, dodano je spremno besedilo (študija, komentar) ali ilustracije, besedilo je preurejeno, na novo prevedeno in podobno. Ob tem se večinoma menjajo urednik, knjižna zbirka, založnik. Prvi natis knjige je hkrati tudi prva izdaja (izvirna izdaja, editio princeps), naslednja objava pa je lahko ponatis ali nova izdaja, odvisno od sprememb knjige. Sienkiewiczov roman *Križarji*, na primer, imamo Slovenci v dveh prevodih, štirih izdajah in petih natisih. Miklavčev prevod je izhajal v snopičih pri Gabrščku v Gorici v letih 1902 in 1903 (izdaja). Prevod Rudolfa Moleta je izšel večkrat v Ljubljani: pri Jugoslovanski knjigarni leta 1934–35 (izdaja), pri Državni založbi Slovenije pa leta 1960 s krajšimi prevajalčevimi opombami (izdaja) ter brez opomb v okviru Sienkiewiczovih *Izbranih del* leta 1970 (izdaja) in 1975 (ponatis). Še bolj je očitna širina pojma izdaja pri izbranih ali zbranih delih določenega avtorja, ko izdajo po-

vezujemo kar z urednikovim imenom. Tako na primer pri Ivanu Cankarju govorimo o izdaji Izidorja Cankarja (*Zbrani spisi* I–XXI, 1926–1936, 1954 – dasi sta zadnja dva zvezka pripravila druga urednika; prvi zvezek je bil ponatisnjen, a brez oznake), Merharjevi izdaji (*Izbrana dela* v desetih zvezkih, I–X, 1951–1959; prva dva zvezka sta bila 1957 ponatisnjena), Ocvirkovi izdaji (*Zbrana dela*, I–XXX, 1967–1976; pet najprej izišlih zvezkov je doživelo dotis, a brez oznake) in Vidmarjevi izdaji (*Izbrana dela*, v knjižni zbirki Naša beseda, I–VII, 1967; sedem ponatisov ali dotisov do 1976).

Med ponatise imajo posebno vrednost reprinti in faksimilirani ponatise. Vselej gre za kulturno, zgodovinsko ali umetniško pomembna dela, ki jih na knjižnem trgu ni več, torej za knjižne redkosti ali kar unikate. Zlasti pogosti so po II. svetovni vojni, ko so stare knjižnice želele nadomestiti med vojno uničene knjige in si nove knjižnice pridobiti temeljno starejšo literaturo, tiskarne pa so svojo reprodukcijsko (fotomehnično) tehniko izpopolnile. V preteklosti so bili reproducirani ponatise bolj redki in dokaj nezanesljivi. Faksimilirani ponatis čim bolj zvesto reproducira knjigo v celoti: vse besedilo in slike, enobarvne ali večbarvne, tudi prazne strani, velikost, papir, vezavo. Dobro izdelan faksimilirani ponatis se komaj kaj razlikuje od izvornika, tako da ga nadomešča za znanstvene in bibliofilske namene. Reprint pa je namenjen znanstveni rabi. Posveča se zgolj potiskanim stranem, jih skrbno reproducira, medtem ko druge značilnosti knjige pušča v nemar. Posebej so cenjeni reprinti, ki jim je dodan komentar. Faksimilirani ponatise in reprinti omogočajo široko uporabo sicer redke knjige in hkrati ščitijo prvotni natis pred prepogosto rabo in iztrošenjem. Enak namen in pomen imajo faksimilirani natisi rokopisov (krajša ali daljša leposlovna ali drugačna besedila, korespondenca, listine). Natančno prenesejo tudi tančine rokopisa (vrinke, poudarke, popravke, črtanja ipd.), ki so za študij morda zelo pomembne, a jih še tako skrben prepis v vseh podrobnostih ne more posneti. Prvi naš faksi-

milirani tisk je reprodukcija cenzurno-tiskarskega rokopisa Prešernovih *Poezij* iz leta 1909. Faksimiliranim natisom je pri nas posvečena knjižna zbirka Monumenta litterarum Slovenicarum (od leta 1966). Pregled slovenskih reprintov, faksimiliranih ponatisov tiskov in natisov rokopisov je sestavil Branko Reisp za katalog ob razstavi tega tiska (Ljubljana 1971).

Ob knjigah, ki izhajajo v skladu s predpisi in navadami svojega časa, pa se po svetu vseskozi pojavljajo tudi tako imenovani piratski ali neavtorizirani natisi. Oskrbi jih ponavadi neimenovan založnik za dela, o katerih sodi, da bodo šla dobro v denar. Njegov dobiček je toliko večji, ker se izogne plačilu avtorskih dajatev, saj izda knjigo brez vednosti in privoljenja avtorja ali nosilca avtorske pravice. Založnikov posel te vrste zelo olajšuje moderna reprodukcijska tehnika (piratski reprinti).

Bibliofilska izdaja je namenjena ljubiteljem lepe knjige. To so objave kakovostnih besedil, pogosto z ilustracijami. Knjige so tiskarsko in knjigoveško zgledne, papir boljši, naklade razmeroma majhne, izvodi ponavadi oštevilčeni (čim nižja je številka, tem večjo vrednost izvod ima.) Dragocenost je še večja, če ima knjiga lastnoročni avtorjev podpis. Del naklade včasih ni vključen v bibliofilsko izdajo (izvodi niso oštevilčeni, ilustracije so lahko izpuščene, papir je slabši in podobno). Pri nas je bila bibliofilska knjižna zbirka Večni sopotniki (1959–1967; po sto oštevilčenih izvodov in še po tisoč neoštevilčenih). Med bibliofilske sodijo tudi lepotne izdaje. Njihova izdelava je razkošna: izbrane črke in papir, večbarvni tisk, bogate ilustracije in vezava (npr. Honoré de Balzac, *Okrogle povesti*, 1954). Besedilo je lahko pisano celo z roko in v več barvah (npr. France Prešeren, *Kerst per Savizi*, »v originalnem umetnem rokopisu« izdelal Stanko Gladnik, 1936).

Bibliofilom so v glavnem namenjene tudi miniaturne izdaje ali miniaturre, knjižice, katerih knjižni blok ne po višini ne po širini ne presega 100 mm (po mnenju nekaterih 3 cole ali 76 mm). Izdelane so lično, na trpežnem pa-

pirju, pogosto so ilustrirane. Če je besedilo natisnjeno z dovolj velikimi črkami (vsaj nonparej), je možno normalno branje brez povečevalnega stekla. Miniaturna knjiga je primerna za kratka ali razčlenjena besedila, npr. za pesmi, aforizme, drame, pravila. Zbirateljski poslastek so nenavadno majhne knjige (mini knjiga, mikroskopska, liliputska, kolibrijska knjiga ipd.); nekatere ne dosegajo niti 10 mm. (Prim. *Kleinod der Buchkunst*, Leipzig 1979. Louis W. Bondy, *Miniature books*, London 1981.)

Kritična izdaja objavlja ob besedilu še literarnozgodovinske, jezikoslovne, zgodovinske ali drugačne opombe in razlage (npr. knjige v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Natisnjene so na začetku knjige ali na koncu ali pa tudi sproti pod črto.

Za ilegalne izdaje je značilno, da nekaterih sicer običajnih podatkov nimajo (npr. kraj izida, založba, tiskarna) ali pa jih prikrivajo (npr. šifrirana tiskarna) oz. fingirajo. Avtor je ponavadi anonimen ali psevdonimen. Taka je kar prva slovenska knjiga, *Katekizem* iz leta 1550. Avtor je skrit za psevdonim Philopatridus Illiricus (v resnici Primož Trubar, deloma razkrit na strani 202), kraj izida in tiskar sta označena »Gedruckt inn Sybenburgen durch den Jernei Skuryaniz« (v resnici je tiskal v Tübingenu Ulrich Morhart), letnice izida ni. Iz novejšega časa je knjiga z ovojnim naslovom *Turizem v Sloveniji*, založnik Putnik v Beogradu, tiskala Delniška tiskarna v Ljubljani, izšla leta [1935]. Dejansko vsebino pove šele naslov na drugi strani knjige: Sklepi IV. državne konference Komunistične stranke Jugoslavije.

Vsebinsko dà knjigi avtor (pisec besedila, pri slikanici slikar, pri fotografskem albumu fotograf, pri muzikaliji skladatelj ipd.), ob njem pa knjigi botruje lahko še vrsta drugih: prevajalec, prireditelj, urednik, pisec spremnih besedil (uvod, predgovor, spremna beseda, komentar, opombe itd.), lektor, korektor, ilustrator, opremljevalec, tiskar, knjigovez. Vsak prispeva svoj delež k duhovni, umetniški in tehnični vsebini in podobi knjige. Nastajanje knjige od

prvih avtorjevih zamisli prek izdelave rokopisa do končne oblike, kakršno ima bralec na koncu v rokah, je dolga pot.

Založnik. Za knjigo od rokopisa do natisa skrbi založnik. Tudi prodajo ima v svojih rokah, v celoti ali deloma. Kupcu prodaja posredno prek knjigarne ali drugačne trgovine (kiosk, veleblagovnica), knjižnega kluba, ali pa stopi z njim v neposreden stik prek akviziterja, poverjenika, knjižnega oglasa, pismene ponudbe s prospektom ali katalogom in naročilnico. Neposredna prodaja je tudi subskripcija, ko naročnik plača založniku knjigo, še preden je izšla, zato pa ima popust. Knjižni klub je mlada oblika prodaje knjige, porojena v Združenih državah. Član kluba se zaveže, da bo v dogovorjenih časovnih rokih izbiral in kupoval iz klubovega programa knjige (tudi gramofonske plošče, magnetofonske kasete, umetniške reprodukcije) najmanj v višini dogovorjenega zneska, klub pa mu jamči popust (tudi do 40 %). Če član v roku nič ne naroči, mu klub pošlje knjigo po svoji izbiri. V Sloveniji deluje pri založbi Mladinska knjiga knjižni klub Svet knjige. Samo s prodajo knjige pa se ukvarja knjigar, trgovski posrednik med založnikom in kupcem. Preprodaji starejšega, še posebej redkega tiska, a tudi rokopisov, se posveča antikvar, specializiran knjigar. Posebne prireditve, na katerih založniki razstavijo in ponudijo svoje knjige, so knjižni sejmi. Prvi so bili v drugi polovici 16. stoletja v Nemčiji. Dolga leta je bil največji mednarodni knjižni sejem v Leipzigu, po drugi vojni je v Frankfurtu. Jugoslavija ima svoj knjižni sejem vsako leto v Beogradu, slovenski knjižni sejem je na vsaki dve leti v Ljubljani.

Knjiga lahko izide v samozaložbi: avtor izda in založi svoje delo sam ali pa to stori kdo drug, ki je podedoval ali si na drug zakonit način pridobil premoženjske pravice do dela. Večinoma pa knjigo izda založnik: oseba, podjetje ali delovna organizacija, ki ji je založništvo poklic ali osnovna dejavnost. Založniki so bili sprva kar tiskarji sami in so to

dejavnost v manjši meri obdržali do danes. Nekaj časa so se uveljavljali kot založniki tudi knjigovezi, ki so dajali knjigi končno vnanjo podobo. Kmalu pa se je izoblikoval poseben poklic založnika in se razvil do velikih podjetniških organizacij. Na Slovenskem sta bila pomembna založnika npr. tiskar Jožef Blaznik sredi 19. stoletja in Lavoslav Schwentner od konca prejšnjega stoletja do 1. svetovne vojne. Med delujočimi založniškimi organizacijami sta najstarejši Mohorjeva družba (od 1853) in Slovenska matica (od 1864). V letu 1982 je delovalo v SR Sloveniji 22 založniških organizacij. V informativne in propagandne namene od leta 1953 izdajajo mesečno glasilo »Knjiga«. Založnik je lahko tudi društvo, upravna ali politična organizacija, nezaložniška organizacija ipd. Te večinoma objavljajo dela, ki izvirajo iz njihove dejavnosti ali so ji namenjene. Mlajši pojav v založništvu je koprodukcija: dva (ali več) založnika oskrbita izid knjige.

Založnik ima do knjige materialne (založniške) in moralne (izdajateljske) dolžnosti: ureja gmotna vprašanja in jamči, da je delo v skladu z zakoni. Dogaja se, da ima moralno odgovornost kdo drug, ki pri knjigi nastopa samo kot izdajatelj (npr. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: izdajatelj je Slovenska akademija znanosti in umetnosti, založnik je Državna založba Slovenije). O izdajanju, zalaganju in razpečevanju tiska vseh vrst govori *Zakon o založništvu* (Uradni list SRS 25/1978).

ISBN. Od leta 1967, ko so jo uvedli v Angliji, se v svetu uveljavlja mednarodna standardna številka knjige – international standard book number (ISBN). Njena naloga je, da s številčno kombinacijo natančno in nezamenljivo označi vsako knjigo. Pri tem dobe vsi izvodi enega natisa (izdaje) in enake vezave enak ISBN. Sestavljen je iz štirih skupin števil, vendar je vseh mest vselej deset. Tako ima na primer knjiga Jožeta Pogačnika *Bartholomäus Kopitar*, ki je izšla leta 1978 pri Rudolfu Trofeniku v Münchnu, mednarodno številko: ISBN 3-87828-112-9. Prva številčna

skupina označuje narodno, geografsko, jezikovno ali drugačno skupnost, druga skupina založbo v okviru te skupnosti, tretja skupina knjigo v okviru te založbe, četrta skupina pa je kontrolna številka in je vselej enomestna. Številke v skupinah določijo: prvo mednarodna agencija za ISBN v Berlinu, drugo nacionalna agencija za ISBN, tretjo in četrto založba sama. Jugoslovanski založniki ISBN še niso uvedli, je pa že določena številka 86 za našo državo. ISBN mora biti natisnjen v knjigi na vidnem mestu (naslovna stran ali njena hrbtna stran ali ovitek). Navajajo jo tudi narodne bibliografije in knjižnični katalogi kot del bibliografskega opisa knjige. Ker ISBN natančno določa knjigo, je zelo uporaben za interno in medzaložniško računalniško poslovanje založbe, saj zamenjuje razmeroma obsežne bibliografske podatke. (Prim. *Internationale Standard-Buchnummer*, Frankfurt 1970. *The ISBN system*, Berlin 1975.)

Ekslibris. Lastništvo označuje knjižnica večinoma z žigom, zasebniki s svojim podpisom ali kakšnim znakom. Ena zgodnjih oznak za lastništvo je ekslibris (ex libris – iz knjig). To je manjša razmnožena grafika, pogosto umetniško izdelana. Na njej sta risba in ime lastnika knjige ali lastnikov grb ali njegov monogram. Lastnik nalepi ekslibris ponavadi na notranjo stran ovitka svoje knjige. Danes je ekslibris zelo priljubljen zbirateljski predmet, svoji prvotni nalogi pa se odmika.

Avtorsko pravo. Za strokovno ali umetniško vsebino knjige je odgovoren avtor. Njegove pravice ureja Zakon o avtorski pravici (Uradni list SFRJ 19/1978). Določbe so izredno pomembne za vsakogar, ki javno deluje kot avtor ali ki se ukvarja s prenašanjem avtorskih del v javnost. Kot avtorska dela zakon našteva med drugim: pisana (knjige, članki), govorna (predavanja, govori), dramska, glasbena, kinematografska, fotografska in kartografska dela, dela s področij upodablajočih umetnosti, pa tudi zbirke avtorskih ali ljudskih del, če so glede na izbiro in razpored samostojne stvaritve. Enako kot avtorska dela uživajo varstvo tudi

njihovi prevodi, priredbe, glasbene obdelave. Uporaba ljudskih stvaritev je za književno, umetniško in znanstveno obdelavo prosta. Avtor je tisti, ki je delo ustvaril, čigar ime in priimek ali psevdonim nosi delo. Avtor zbirke avtorskih del je sestavljalca zbirke. Pomembno je, da je zakon vzel v varstvo tudi naslov avtorskega dela: ni dovoljeno jemati naslova, ki je bil že uporabljen za kakšno avtorsko delo enake vrste, če bi s tem koga spravili v zmotu o avtorju dela. Avtorsko pravico na anonimnih in psevdonimnih delih, pri katerih avtor ni znan, ima tisti, ki je delo izdal. Vse ali posamezne avtorske pravice ima poleg avtorja lahko tudi kdo drug, ki si jih je pridobil z zakonom, oporoko ali pogodbo. Avtorska pravica vsebuje premoženjske in osebne pravice. Premoženjske so v tem, da avtor sam izkorišča svoje delo: objavlja, predeluje, prevaja ipd. Drug sme izkoriščati avtorsko delo le z njegovim dovoljenjem, pri čemer avtor lahko zahteva plačilo (honorar). Med osebnimi avtorskimi pravicami je pravica, da ga priznajo in navedejo kot ustvaritelja dela; da se lahko upre vsaki skazitvi, okrnitvi ali drugačni spremembi svojega dela; da lahko umakne svoje delo iz prometa in prepove nadaljnjo uporabo v kakršnikoli obliki. Iz tega izvirajo nekatere izključne pravice, ki jih ima avtor. Samo on more dati dovoljenje za objavo, predelavo, prevod, javno uprizoritev in izvajanje in podobno. Brez avtorjeve odobritve v Jugoslaviji lahko njegovo delo ali odlomek iz njega objavijo za pouk (npr. šolska berila), vendar morajo jasno navesti avtorja in od kod so delo vzeli ter plačati avtorju primerno plačilo. Brez avtorjevega dovoljenja in brez plačila honorarja pa v Jugoslaviji lahko avtorjevo delo uprizarjajo in izvajajo kot pouk in na brezplačnih šolskih slovesnostih ali dobesedno navajajo odlomke, če skupaj ne presegaajo četrtnine dela, iz katerega so vzeti. Enako se smejo brez dovoljenja in plačila objavljati govori v skupščinah, na sodiščih, v znanstvenih in drugih organizacijah, na javnih sestankih in uradnih slovesnostih. Iz drugih govorov in predavanj pa se smejo objaviti le krajša poročila.

Avtor lahko (in ponavadi tako tudi stori) prenese pravico izkoriščanja svojih del v celoti ali deloma na drugega, za ves čas trajanja avtorskih pravic ali le za določen čas. V ta namen sklene pismeno pogodbo z založnikom, gledališčem, radiom itd. Založniška pogodba za knjigo med drugim obsega npr. naklado in čas, v katerem založnik mora knjigo izdati, predvideni obseg knjige, število brezplačnih izvodov knjige (avtorski izvodi), ki jih bo avtor dobil od založnika ob izidu (pri nas v glavnem po deset izvodov), plačilo za delo (avtorski honorar). Plačilo se ponavadi določi po avtorski poli (30 000 tiskarskih znakov: črk, ločil in presledkov, glej str. 19), pri pesmih po verzu. Za vsako objavo knjige (natis, izdajo) se sklene posebna pogodba, le redkeje se avtor pogodi z založnikom ob prvi objavi tudi za naslednje.

Premoženjske avtorske pravice trajajo v času avtorjevega življenja in še petdeset let po njegovi smrti, ko jih uživajo njegovi zakoniti dediči. Osebnosti pa so trajne. Po avtorjevi smrti lahko zanje skrbi avtorska agencija, ki ji je avtor pripadal, od petdesetega leta po njegovi smrti naprej pa organizacija avtorjev ter akademija znanosti in umetnosti.

Mednarodno varstvo avtorskih pravic urejata dve konvenciji. Veljata seveda samo v državah podpisnicah in v vsaki le tisti del, ki ga je podpisala. Zato izvajanje konvencij ni čisto enotno. Bernska konvencija o varstvu književnih in umetniških del je nastala leta 1886, doživela več dopolnil, nazadnje leta 1971 v Parizu. Daje najpopolnejšo mednarodno zaščito avtorskih pravic, mestoma celo večjo kot jugoslovanski Zakon o avtorski pravici. Med drugim zagotavlja avtorju iz druge države enake pravice, kot jih ima avtor tiste države. K bernski konvenciji je do leta 1975 pristopilo 63 držav. Med njimi ni nekaterih založniško bogatih, kot so Združene države, Sovjetska zveza in Kitajska. Manjši obseg zagotavlja svetovna (univerzalna) konvencija o avtorski pravici. Nastala je na pobudo UNESCO in velja od leta 1955, z dodatkom iz leta 1971. Po njej traja

obvezna avtorska zaščita v času avtorjevega življenja in še 25 let po njegovi smrti ali najmanj 25 let po prvi objavi. Zaščiteni so samo dela, ki so nastala po letu, ko je država pristopila h konvenciji. Do leta 1975 je svetovno konvencijo podpisalo 68 držav, med njimi tudi Združene države in Sovjetska zveza. Jugoslavija je pristopila k obema konvencijama, k bernski leta 1930, k svetovni leta 1966.

Copyright je v rabi zlasti v Združenih državah. Pomeni avtorjevo ali založnikovo izključno pravico do javnega izkoriščanja avtorskega dela. Knjiga, ki ima tako zaščito, mora imeti na vidnem mestu (ponavadi na hrbtni strani naslovnega lista) natisnjen znak ©, ime lastnika avtorske pravice in letnico prve izdaje.

Vrste knjig. Po vsebini so kaj različne: leposlovne, zgodovinske, tehnične itd., namenjene širši javnosti ali določeni skupini (mladini, strokovnjakom itd.), pisane poljudno ali znanstveno. Objavljajo samo eno besedilo ali več krajših (zbornik, zbirka). Avtor knjige je lahko en sam, lahko jih je več, lahko pa je neznan (npr. ljudsko slovo, sv. pismo). Včasih avtor ni naveden s svojim pravim imenom in priimkom, temveč je skrit za psevdonim (izmišljeno ime) ali kriptonim (npr. inicialki, znak) ali apelativ (občno ime). Ugotavljanje pravega avtorja je lahko zamotano opravilo. Ker slovarja razrešenih psevdonimov Slovenci še nimamo, si pomagamo z literarnimi zgodovinami, bibliografijami, enciklopedičnimi priročniki, katalogi knjižnic. Na splošno je psevdonimov in anonimov pri knjigah manj kot pri člankih in redkejši so v novejšem času kot v preteklosti. Vzroki zanje in njihova pomenska ozadja so le deloma pojasnjeni, še največ za leposlovje, kjer je skritih imen razmeroma veliko. Obširno in sistematično razpravlja o teoriji psevdonimologije Jan Ormis (*Slovník slovenských pseudonymov*, 1944).

V zvezi z literaturo so zanimivi zborniki leposlovne vsebine. Antologija (cvetnik) objavlja najboljše, po posebnih vidikih (snov, zvrst, čas, kraj ipd.) izbrana besedila. Praviloma črpa iz že objavljenih del. Sestavi jo urednik in upo-

števani avtorji navadno na izbiro ne morejo vplivati. Med antologije se uvrščajo tudi šolska berila. Prva naša antologija je *Cvetje slovenskiga pesništva* (Trst 1850). Leposlovnih almanahov se razvili v 18. stoletju iz koledarjev. Pogosto jih pripravijo nove literarne skupine. Pri vsebini lahko sodelavci odločilno sodelujejo tako, da sami izberejo svoja dela za objavo. Prvi naš almanah so bile *Pisanice*, ki so izhajale v Ljubljani tri leta zapovrstjo (1779–1781). Včasih je almanah nadomestilo za literarni časopis (npr. ilegalni *Slovenski zbornik*, 1942).

Slikanica je posebna vrsta knjige, namenjena zlasti otroku do začetka šolanja. Njeno sporočilo je podano s sliko, ki je lahko podprta s krajšim besedilom. Izdelana je večinoma iz debelejšega papirja ali kartona. Specifična oblika slikanice za najmlajše je zgibanka (leporello); sestavljena je iz listov, potiskanih po obeh straneh in povezanih kot harmonika. Pri Slovencih je dobila slikanica visoko kvaliteto in veliko kvantiteto po drugi svetovni vojni (prim. *Slovenska slikanica in knjižna ilustracija za mladino 1945–1975*, Ljubljana 1978. Tatjana Pregl, *Slovenska knjižna ilustracija*, Ljubljana 1979/80).

Med obsežno skupino knjig, ki jim gre oznaka priročniki (slovarji, vodniki, imeniki itd.), so čedalje pogostejše enciklopedije. Njihova naloga je pregledno informirati o vseh pojavih (splošni) ali samo z določenega področja (strokovni). Urejeni so večinoma po abecedi gesel, redkeje po tematskih sklopih. Razlikujemo leksikone in enciklopedije. Leksikon prinaša kratke in osnovne informacije in obsega večinoma po eno knjigo. Enciklopedija pa obdeluje gesla izčrpnije, celo v slogu jedrnatih razprav z dodano literaturo, tako da obsega po več debelih zvezkov (npr. španska *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*, Madrid 1905–1956 – 80 zvezkov). Strma rast enciklopedij je značilna za novejši čas. Razlog je v želji široke javnosti po preglednih, jasnih in zanesljivih informacijah, pa tudi v enciklopedijah samih, kajti čas povzroča, da postajajo iz leta v leto bolj pomanjkljive.

Zato se pojavljajo nove izdaje prejšnjih ali povsem nova dela, ki nadomestijo vsebinsko in metodično zastarela oz. obravnavajo novo snov. Razmeroma svež in izčrpen pregled čez vse je v bibliografiji Gerta A. Zischka *Index lexicorum* (Dunaj 1959).

Pri Slovencih je prvi enciklopedični priročnik Pohlinov biobibliografski leksikon *Bibliotheca Carnioliae* (Dunaj 1803, Ljubljana 1862; gl. str. 82). Druga naša enciklopedična dela so mlajša, iz 20. stoletja. Veliko informacij o književnikih in njihovem delu prinašajo *Slovenski biografski leksikon* (Ljubljana 1925–, s 13. zvezkom 1982 prišel do gesla Vodaine), Viktor Smolej, *Slovenski dramski leksikon*, I–II (Ljubljana 1961–1962), *Slovenski gledališki leksikon*, I–III (Ljubljana 1972), *Primorski slovenski biografski leksikon* (Gorica 1974–, 8. zv. prišel do gesla Križnar). Izključno književnosti sta posvečena dva zvezka Leksikonov Cankarjeve založbe: *Literatura* (1977) in *Slovenska književnost* (1982). Posebnost je enciklopedično zasnovana knjižna zbirka *Literarni leksikon* (Ljubljana 1978–). Sestavljajo jo zaokrožene študije o literarnoteoretičnih vprašanjih, po katerih so zvezki poimenovani, podrobnosti pa so razvidne iz stvarnih kazal; ta bodo na koncu združena in omogočala hitro uporabnost celote.

Jugoslovanske pisatelje leksikalno obravnavajo *Savremeni pisci Jugoslavije* (Zagreb 1966), *Jugoslovenski književni leksikon* (Novi Sad 1971) in *Leksikon pisaca Jugoslavije*, (Novi Sad, 1972–, 2. zvezek prišel do gesla Juzbašić), prevajalce in njihovo delo pa *Savremeni književni prevodioci Jugoslavije* (Beograd 1970). Od splošnih enciklopedij so najbolj pomembne tiste, ki objavljajo avtorizirane članke, npr. Stanojevićeva *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, I–IV (Zagreb 1928–1929), *Hrvatska enciklopedija*, I–V (Zagreb 1941–1945; nedokončana, prišla do gesla Električa), *Enciklopedija Jugoslavije*, I–VIII (Zagreb 1955 do 1972; nova izdaja 1979–, v slovenščini 1983–).

Od novejših mednarodnih enciklopedij s področja literarnih ved omenjam nekaj pomembnejših in pri nas do-

stopnih: Otto F. Best, *Handbuch literarischer Fachbegriffe* (Frankfurt 1975), *Columbia dictionary of modern European literature* (New York-London 1980²), *Dictionnaire des littératures*, I-III (Pariz 1968), *Dizionario letterario Bompiani delle opere e dei personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature*, I-XI (Milano 1947-1966), *Dizionario universale della letteratura contemporanea*, I-V (Milano 1959 do 1963), *Encyclopedia of poetry and poetics* (Princeton 1972), Elisabeth Frenzel, *Stoffe der Weltliteratur* (Stuttgart 1970³), *Handlexikon zur Literaturwissenschaft* (München 1976²), *Kindlers Literatur Lexikon*, I-VIII (1965-1974), *Kleines literarisches Lexikon* (Bern 1953²), *Kleines literarisches Lexikon*, I-III (Bern-München 1966-1972⁴), *Kratkaja literaturnaja enciklopedija*, I-VIII (Moskva 1962 do 1975), *Lexikon der Weltliteratur*, I-II (Stuttgart 1975 do 1980²), *Literaturnaja enciklopedija*, I-XI (Moskva 1929 do 1939, reprint Michigan 1948-1949), *The Penguin companion to literature*, I-IV (Harmondsworth 1969-1971), *The Reader's adviser, A Layman's guide to literature*, I-III (New York-London 1974-1977¹²), *The Reader's encyclopedia of world drama* (London-Methuen 1975), *Slovník literárních směrů a skupin* (Praga 1976), *Slovník literární teorie* (Praga 1977), *Strani pisci* (Zagreb 1962), *Die Weltliteratur*, I-III (Dunaj 1951-1954), *Weltliteratur im 20. Jahrhundert* (Reinbeck 1981⁴), Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur* (Stuttgart 1959²).

Drobni tisk. Veliko tega, kar je bilo rečeno ob knjigi in o knjigi, velja tudi za druge oblike tiska, na primer za notne knjige (muzikalije) in zemljevidne knjige (atlas), nekaj manj za časopisje in tekoče publikacije sploh, še najmanj pa za številčno najboljše in vsebinsko pestro skupino, ki jo označujemo z besedo drobni tisk. V njo spada tisk v obsegu do štirih strani (npr. lepaki ali plakati, letaki, trosilni listki, obrazci, potrdila, nalepke, vizitke), lahko pa tudi več strani, če na njih ni strnjene avtorskega besedila (npr. večje tiskovine, prospekti, žepni, beležni, stenski in namizni koledarji, izkaznice). Drobni

tisk je za bralca pogosto zastoj in v glavnem namenjen trenutni informaciji, propagandi ali porabi; zato se tudi hitro porazgubi. Knjižnice ga hranijo kot posebno zbirko in le deloma obdelujejo, od bibliografij ga obravnavajo le nekatere specialne. Vendar drobni tisk s kulturnega, zgodovinskega ali umetniškega stališča ni v celoti nepomemben. Dragoceni so na primer politični letaki ilegalnih organizacij, ko niso imele druge možnosti za razširjanje svojih idej. Velik propagandni učinek so imeli trosilni listki v okupirani Ljubljani, čeprav so bili izdelani skrajno preprosto in vsebovali le kratka gesla ali kar simbole; danes so zanimiv dokument svojega časa. Likovno dognani lepaki imajo poleg sporočilne tudi estetsko vrednost (umetniški lepaki). Nekatere vrste drobnega tiska so predmet živahnega zbiranja ljubiteljev, kot so filatelisti, numizmatiki, ekslibristi.

Tekoča publikacija. Več pozornosti velja odmeriti tekoči ali serijski publikaciji, kamor spadajo časopisje, periodični zborniki, zbirke del in poročil institucij, zbirke kongresnega gradiva in knjižne zbirke (gl. str. 21). Tekoča publikacija ima svoj stvarni ali glavni naslov, ki se vidno ponavlja na vseh zvezkih. Praviloma ni vnaprej časovno omejena, njeni zvezki so označeni s številko ali časom izida. Sestavljena je iz raznovrstnih prispevkov leposlovne in publicistične narave, pa tudi ilustrativnega gradiva. Literarni prispevki se v grobem delijo na lirske, dramske in pripovedne. Publicistični obsegajo strokovna in časnikarska besedila, kakršna so razprava, študija, članek, komentar, koserija, reportaža, intervju, ocena, poročilo, vest (obvestilo), pri čemer moremo skoraj povsod govoriti tudi o tehtnosti in izčrpnosti (znanstveno ali strokovno, poljudno, informativno). Tekoče publikacije postajajo vedno bolj pomemben del tiska, dasi knjigi ne kratijo njenega osrednjega mesta, marveč jo dopolnjujejo in podpirajo. Med bralce prihajajo v splošnem hitreje in pogosteje, zato so lahko

aktualnejše, objavljajo tudi krajša ali sploh kratka besedila, vsebinsko so gibčne – lastnosti, kakršne knjigi manjkajo.

ISSN. Podobno kot za knjigo se uvaja tudi za tekočo publikacijo mednarodna standardna številka serije – international standard serials number (ISSN). Določa jo nacionalni center za ISSN. Številka je vidno natisnjena v vsakem zvezku. Obsega osem mest, med četrtem in petim je vezaj ali presledek. ISSN se navaja v narodni bibliografiji in knjižničnem katalogu kot obvezen podatek bibliografskega opisa. V Jugoslaviji se javlja od leta 1975. Nacionalni center za našo državo je Jugoslovanski bibliografski inštitut v Beogradu. Ta določi tekoči publikaciji, ki to želi, ISSN in poskrbi, da je publikacija uvrščena v evidenco svetovnega centra v Parizu. ISSN za »Jezik in slovstvo« je YU ISSN 0021-6933, za *Slovensko bibliografijo* YU ISSN 0350-3585.

Periodični zbornik. Tako imenujemo šteto, s številko ali časom označeno publikacijo, ki izhaja pod enakim naslovom v rednih ali nerednih presledkih. Take so na primer periodične publikacije strokovnih organizacij in društev, zborniki, koledarji, šematizmi. Delovne in druge organizacije, društva in podobni pogosto objavljajo redna ali občasna poročila o svojem delu v tekočih publikacijah z značilnimi naslovi: letopis, poročilo, izvestje ipd. Dogaja se, da je v publikaciji več, kot obeta naslov, oziroma da naslov ustreza le za del publikacije. *Letopis Slovenske matice* je na primer v letih 1886–1898 objavjal poleg poročil o delovanju Matice še kopico razprav in člankov, šolska izvestja so poleg šolske kronike, seznamov osebja in gojencev itd. prinašala tudi prispevke svojih učiteljev. Širok kulturni, vzgojni in družbeni pomen so imeli in še imajo nekateri koledarji in pratike zaradi svojega nekolegarskega dela, npr. *Mohorjev koledar* (izhaja od 1861 pod različnimi naslovi), *Ilustrovani narodni koledar* (1889–1914),

Koledar Cankarjeve družbe (1930–1941), Koledar Prešernove družbe (od 1954).

Kongresno gradivo. Sem se uvršča publikacija, ki pri naša gradivo strokovnega, političnega ali podobnega sestanka (zborovanje, posvetovanje, simpozij, kongres, seja, srečanje ipd.). Sestanek se lahko občasno ali redno (na določene roke) ponavlja oz. nadaljuje pod istim naslovom, a v drugem času, morda tudi v drugem kraju; v takem primeru je ponavadi tudi štet. Publikacije, ki tak sestanek spremljajo, so nezaključene in iz njih nastaja serija – zbirka kongresnega gradiva. Njen naslov je vseskozi isti in enak poimenovanju sestanka, od katerega prevzema tudi štetje in čas (datum). Izide ali pred sestankom ali po njem, v enem kosu ali več. Objavlja gradivo, ki ga bo ali ki ga je sestanek obravnaval (predavanja, referati, diskusija, resolucije ipd.). Dogaja se, da izide leto ali več za sestankom, zato ima dve časovni oznaki: prva je čas sestanka, druga je letnica izida. Bibliografska obravnava upošteva oboje. Zbirka kongresnega gradiva je na primer letna publikacija »Seminar slovenskega jezika, literature in kulture«.

Casopisje. Z besedo časopisje (v rabi tudi: periodični tisk) zajemamo časnike in časopise, tekoče publikacije torej, s katerimi se srečujemo zelo pogosto, tako rekoč vsak dan. Izhaja v tankih ali debelih zvezkih, večinoma v določenih rokih. Vsi zvezki istega periodičnega tiska imajo enak naslov. Natisnjen je vidno, grafično poudarjeno ali umetniško oblikovano kot del glave ali ovitka. Glava (običajna pri časniku) je skupek bibliografskih podatkov in je objavljena v vsakem zvezku, praviloma na istem mestu; ponavadi na vrhu prve strani. Poleg naslova vsebuje še podnaslov, pogostost in kraj izhajanja, čas izida in številko zvezka, letnik in letnico, tudi ceno zvezka, stalno geslo in podobno. Impresum je včasih vključen v glavo, največkrat pa je objavljen drugje, a stalno na istem mestu; prvotno je bil vselej na koncu zadnje strani zvezka in se

je imenoval kolofon. Vsebina impresuma so podatki o izdajatelju ali založniku in njegovem naslovu, odgovornem uredniku, glavnem uredniku, drugih urednikih, uredniškem odboru, izdajateljskem svetu, upravi, tiskarni, o naročnini, tekočem računu in podobno.

Časopisje izdajajo in zalagajo politične, družbene in strokovne organizacije in društva, ustanove, podjetja, skupine ljudi ali posamezniki. Pomembna sta zlasti glavni urednik in odgovorni urednik; lahko sta združena v eni osebi, ki ima morda v svojih rokah tudi založbo. Odgovorni urednik je odgovoren pred javnostjo za objavljene prispevke. Urednikova naloga pa je, da prispevke zbira, odbira, pripravlja in uvršča. Urednikov je lahko več, za vsako rubriko ali stroko poseben, lahko so organizirani v uredniški odbor, ki ga vodi glavni urednik. Urejanje časopisja je vedno bolj kolektivno. Dogajalo pa se je in se še kdaj, da dá glavni urednik periodični publikaciji močan osebni pečat s svojim umetniškim, političnim ali strokovnim stališčem in programom ter s svojimi prispevki, pa je praksa povezala urednikovo ime z naslovom publikacije. Tako na primer govorimo o Stritarjevem »Zvonu« (Stritar je bil urednik in založnik), Levstikovem »Pavlihi« (Levstik je bil urednik, založnik in lastnik), Mahničevem »Rimskem katoliku« (Mahnič je bil urednik in izdajatelj), Vidmarjevi »Kritiki« (Vidmar je bil urednik, izdajatelj in odgovorni urednik); uredniki teh publikacij so bili vselej tudi njihovi glavni ali skoraj edini pisci.

Izdajanje časopisja ureja Zakon o javnem obveščanju (Uradni list SRS 7/1973). Časopisno dejavnost označuje kot izdajanje, urejanje in razširjanje časopisja. Med drugim predpisuje, da mora imeti vsak zvezek natisnjeno ime odgovornega urednika in impresum, govori o vsebinski zasnovi periodične publikacije, njenem družbenem organu (časopisni svet), načinu ustanavljanja publikacije.

Casnik. Redna in pogosto izhajajoča publikacija, ki široko javnost seznanja z najnovejšim dogajanjem, je čas-

nik (srbohrvaško novine ali list, nemško Zeitung, angleško newspaper, francosko journal, rusko gazeta). Piše poljudno, splošno razumljivo. Prizadeva si, da bi vsak našel v njem kaj zanimivega zase. Časnik izhaja na določen dan, ki je vsakokrat vidno označen (datum). Vsaka enota (zvezek, snopič, številka) lahko šteje svoje strani znova, prav tako so znova štete enote v okviru enega leta. Vse enote enega leta sestavljajo letnik; tudi ta je štet in vidno označen. Posamezna enota nima kazala in letnik ne povezujočega letnega kazala. Format časnika je velik (večinoma folio), papir manj trpežen, cena nizka, naklada visoka. V preteklosti so bile nekatere omenjene značilnosti tudi drugačne (npr. tekoče številčenje strani skozi vse leto, štetje enot skozi vsa leta, letno kazalo, boljša kakovost papirja), danes so le izjemoma. Bralci časnika ne hranijo, temveč zavržejo, ko ga prebero. Zato je popolnih izvodov časnikov glede na njihovo razširjenost ohranjenih izredno malo; kar jih je, so praviloma v knjižnicah.

Najbolj značilen primer časnika je dnevnik. Izhaja vsak dan ali vsak delavnik, izjemoma tudi po večkrat na dan. Pri nas sta tako izhajala tržaška »Edinost« (med 2. aprilom 1898 in koncem leta 1899) in ljubljanski »Slovenski narod« (med 1. julijem in 31. decembrom 1910); tiste dni sta imela jutranjo in večerno izdajo, vsebina je bila različna, tudi številka enote, datum pa isti. Bolj v navadi so vzporedne izdaje: ista enota dnevnika izide istega dne večkrat zaporedoma, posebej za določene kraje ali pokrajine, datum in številka sta ista, vsebina pa je na nekaterih straneh drugačna. Vzporedne izdaje so označene s posebnim štečjem ali s krajevno oznako ali z znakom. Ljubljansko »Delo« izide vsak dan v štirih izdajah, ki se tiskajo druga za drugo. Označene so v glavi z zvezdicami. Prva je izdaja za vzhodno Slovenijo (štiri zvezdice), druga za zahodno in južno, tretja za osrednjo, zadnja (ima le še eno zvezdico) je za Ljubljano. Bistvena vsebinska razlika je na lokalni strani, manjše se najdejo na prvi in zadnji strani, a niti ne vselej. Podobno ima nekatere dni v tednu mariborski

»Večer« štiri izdaje (označene so z različnim številom zvezdic), ljubljanski »Dnevnik« pa po dve (označeni sta z dvema pikama oz. z eno). Dnevnik in nekateri drugi časniki po Jugoslaviji in svetu so glede vzporednih izdaj še veliko bolj pestri. Vendar bralec tega skoraj ne opazi, saj prebira le tisto izdajo, ki je usmerjena v njegov kraj, pa naj jo prejema kot naročnik ali jo kupuje v kolportaži.

Razmeroma pogost pojav pri dnevniku, pri drugih časnikih pa redek je izredna ali posebna izdaja. Uredništvo jo pripravi ob izjemnih dogodkih, zlasti političnih, da javnost čimprej seznanj z njimi. Vsebina je v celoti posvečena temu dogodku, obseg je večinoma le en list, a niti ni nujno, da je ves napolnjen z besedilom. Zgodi se celo, da na isti dan izideta dve posebni izdaji istega dnevnika. Spričo radia in televizije, ki sta v informiranju neprimerljivo hitrejša od tiska, je posebnih izdaj čedalje manj.

Prevladujejo splošni informativni in politični dnevnik, manj pogosti so športni, gospodarski in drugi. Politični ponavadi izpolnjuje tudi splošne informativne naloge. Večino dnevnikov izdajajo politične organizacije ali skupine. V njih razlagajo in propagirajo svoja stališča in poglede, močno vplivajo na javno mnenje in ga oblikujejo (»sedma sila«). Dnevnik prinaša uvodnike, poročila in komentarje o politiki, gospodarstvu, prosveti, kulturi, športu, kratko leposlovje in daljše (podlistek), spremlja lokalne, pokrajinske, narodne in mednarodne dogodke, objavlja vsakovrstna dnevna obvestila in vesti, skrbi za razvedrilo in tako dalje. Tako nastaja kronika svojega časa, ne idealno popolna in objektivna, a boljše ni. V celem se podreja dnevni informaciji in njegova aktualnost hitro usahne, sčasoma pa postane nenadomestljiv vir za vsakovrstne raziskave preteklosti.

Tudi mnogi drugi časniki imajo v osnovi podobno informativno nalogo kot dnevnik, le da jo opravljajo počasneje, svoji pogostosti izhajanja primerno: trikrat na teden ali dvakrat (poltednik), tedensko (tednik), trikrat na mesec ali dvakrat (polmesečnik), enkrat na dva tedna

(štirinajstdnevnik), izjemoma mesečno ali še poredkeje. Po vsebini so splošno informativni, razvedrilni in zabavni (npr. humoristični listi), usmerjeni k določenim skupinam ljudi in posvečeni njihovi problematiki (npr. krajevni, občinski in pokrajinski, mladinski, ženski, politični, kulturni, gospodarski, športni). Pogosto so bogato ilustrirani. V sedanjem času je zelo veliko glasil delovnih organizacij.

Med časnike se v večini bibliografskih in statističnih pregledov uvrščajo tudi bilteni, dasi bi zaradi pogostosti in nekaterih značilnosti mogli biti posebna zvrst časopisja. Pri nas se pogosteje pojavljajo od sredine tega stoletja. Bilten izhaja redno, ponavadi pa po potrebi (občasno). Izdaja ga organizacija (politična, strokovna, društvena, gospodarska, športna ipd.), da svoje člane obvešča o svojem delu, le izjemoma objavi tudi daljši strokovni članek. Bilten je praviloma zastoj, v javno kolportajo ne pride in je znan le v svojem zaključenem krogu; zato se večkrat označuje kot interna publikacija. Tiskarska izdelava je večinoma skromna (izdela ga »hišna« razmnoževalnica), obseg manjši. Nekateri bilteni so spremljevalci prireditev (politična, strokovna idr. srečanja, športna tekmovanja ipd.) in izhajajo samo v tistem času. Namesto besede bilten se pri nas v naslovih uporabljajo tudi informator, informacija, poročilo, poročevalec, obvestilo in podobno.

Predhodniki današnjega časnika so bili tiskani lističi (letaki) z vestmi o dogodkih doma in v svetu (vojne, trgovina, odkritja itd.). Pojavljali so se priložnostno od izuma tiska naprej, redneje in oštevilčeno (osnovna značilnost periodičnega tiska) pa od 16. stoletja v Nemčiji. V 17. stoletju redno izhaja vedno več časnikov na raznih koncih sveta, nekateri tedensko, od sredine 17. stoletja že tudi dnevno. V zvezi z njimi se izoblikuje in uveljavi poklic časnika. Močno je pospešila razvoj časnikov, zlasti političnih, francoska revolucija konec 18. stoletja, nov vzgib so jim dali v 19. stoletju ekspanzija kapitalizma, uvedba obveznega osnovnega šolanja, ki je zmanjšala nepismenost, industrializacija tiskarstva, ki je omogočila natis visokih

naklad v kratkem času. Izdajanje časnikov je prešlo v podjetništvo, oblikujejo se koncerni z lastnimi papirnicami in tiskarnami, izdajajo po več dnevnikov in drugih časnikov hkrati. Ustanovile so se posebne agencije, sprva zasebne, pozneje državne, ki zbirajo vesti po svetu in jih prodajajo časnikom. Od srede 19. stoletja je časnik sestavni del vsakdanjega življenja v čedalje širšem krogu ljudi.

Prvi dnevniki so se v Evropi pojavili sredi 17. stoletja (Nemčija, Nizozemska) in potem vztrajno naraščali tako po številu kot po obsegu in nakladi. Njihove hitre rasti nista zaustavila niti radio in televizija. Leta 1975 je izhajalo na svetu okoli 7900 dnevnikov v skupni nakladi 408 milijonov izvodov. Največ jih izhaja v Združenih državah (1974: 1798), na Kitajskem (1960: 1455), v Zvezni republiki Nemčiji (1973: 1211) in Indiji (1974: 822). Najvišje naklade (tudi nad 10 milijonov) dosegajo dnevniki na Japonskem in v Sovjetski zvezi. (Prim. *Leksikon novinarstva*, Beograd 1979, str. 407–408.)

Na Slovenskem so imeli časniki nekaj zamude tako pri začetku kot pri poznejšem razvoju. Prvi je bil tednik »Wöchentliche Ordinari-Laybacher-Zeitung« (1707 do 1709, naslov se je spreminjal), ki ga je izdajal ljubljanski tiskar Janez Baptist Mayr. Sledil mu je v Ljubljani »Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain« (1775–1776). Dolgo je izhajala »Laibacher Zeitung« (1783 do 1918), sprva tedensko, nato pogosteje, od 1850 dnevno. Prvi v slovenščini pisani časnik so tedenske oz. poltedenske »Lublanske novice«, ki so izhajale od 4. januarja 1797 do 27. decembra 1800. Najprej jih je urejal Valentin Vodnik. Drugi slovenski časnik so Bleiweisove »Kmetijske in rokodelske novice« (1843–1902, naslov se je spreminjal, izhajale so pretežno tedensko), ki so se ob gospodarskih posvečale tudi drugim vprašanjem; citirajo se večinoma kot Novice ali Bleiweisove Novice, dasi takega naslova nikdar niso imele. Prvi politični časnik je poltednik »Slovenija« (1848–1850), prvi šolski »Učiteljski tovariš« (1861–1941), prvi politični dnevnik je »Slovenski narod« (1868–1945, do

1872 izhajal trikrat na teden) itd. Danes izhajajo v slovenščini štirje dnevniki: v Ljubljani »Delo« in »Dnevnik«, v Mariboru »Večer« in v Trstu »Primorski dnevnik«. Tednikov je leta 1975 bilo 33, večinoma splošne vsebine.

Časopis. Redna, a v primerjavi s časnikom manj pogosto izhajajoča publikacija je časopis (srbohrvaško časopis, nemško Revue ali Rundschau, angleško review ali magazine, francosko revue, rusko žurnal). Lahko poljudno obravnava (poljudni časopis) široka in splošna vprašanja (npr. družinski, mladinski, zabavni časopis) ali pa strokovno (znanstveni ali strokovni časopis) obdeluje ožja področja (npr. umetnost, književnost, zgodovina, družboslovje, medicina, elektrotehnika). Strokovni časopis je nosilec znanstvene misli svoje stroke v svojem času. Njegova osnovna sestavina je strokovni članek, od katerega se zahteva, da prispeva nekaj novega k dotedanjemu znanju in da je pisan v skladu z normami znanstvenega pisanja (dokumentirane trditve, navajanje virov in literature, povzetek v tujem jeziku, danes tudi sinopsis v domačem in tujem jeziku, mednarodna klasifikacija ipd.). Članki so večinoma izvirni, le deloma prevedeni, pisani za strokovno podkovanega bralca.

Pogostost izhajanja časopisa je kaj različna: mesečna, redkeje bolj pogosta, dvomesečna, četrletna, polletna, letna, pa tudi bolj poredka. Format je srednji (kvart ali oktav), papir navadno boljši ali zelo kvaliteten, naklada ni velika. Izhaja v broširanih zvezkih (snopičih, številkah), ki imajo poseben ovitek, včasih umetniško oblikovan. Na njem je poudarjeno natisnjen naslov in drugi bibliografski podatki. Zvezki so šteti v okviru enega leta in sestavljajo letnik, prav tako štet. Vsak zvezek ima svoje kazalo (vsebina), povezujočega pa tudi celoten letnik. Strani so štete lahko v vsakem zvezku znova, ponavadi pa tekoče skozi ves letnik. Možna so seveda tudi odstopanja (npr. v formatu, papirju, označevanju zvezkov z datumom ipd.), a so izjemna.

Če se od časnika pričakuje, da obravnava najnovejše ali vsaj novo, pa to za časopis ni nujno. Lahko obdeluje tudi preteklost, vendar na nov način, z novim gradivom, razlago in spoznanji. Mnogo tega, kar objavi strokovni časopis, ima trajno vrednost. »Uporabnost« članka sčasoma lahko upade ali pa tudi ne, bere se znova in upošteva pri poznejših raziskavah. Zato strokovnega časopisa ne hranijo samo knjižnice in druge javne zbirke, temveč tudi zasebniki. V tem je soroden knjigi, a ima danes pred njo nekaj prednosti. Strokovna knjiga je večinoma večje besedilo, ki potrebuje za nastanek in tisk daljši čas, zato je bolj ali manj retrospektivna, včasih že ob izidu mestoma zastarela. Članek pa je večinoma krajši, omejuje se na ozko, specialno vprašanje in kmalu izide v časopisu, ki dosega svoje bralce razmeroma hitro. Povedano velja deloma tudi za leposlovje, čeprav je res, da se vrednejše slej ko prej ponatisne v zaključeni publikaciji (npr. v samostojni knjigi, pesniški ali pripovedni zbirki, zbranim ali izbranim delu).

Po tujih zgledih so tudi naši strokovni časopisi uvedli tako imenovani bibliografski trak ali zavihek. Natisnjen je v posebnem okviru na ovitku zvezka, večinoma na spodnjem robu. (Standard za vsebino in oblikovanje traku glej v »Raziskovalcu«, 1973, str. 100.) Njegova naloga je, da poda tiste bibliografske podatke o časopisu, ki so potrebni pri citiranju članka iz določenega zvezka: naslov ali njegova kratica oz. okrajšava, številka letnika, številka zvezka, paginacija zvezka, kraj izhajanja, čas izida (za poredje podatkov v praksi ni enotno).

Podane zunanje, tehnične značilnosti v glavnem omogočajo razločevanje med časnikom in časopisom na prvi pogled, bistvene razlike pa izvirajo iz vsebine in metode pisanja. Kljub temu se dogaja, da je kakšno periodično publikacijo težko opredeliti. V sedanjem slovenskem časopisu je mejni primer štirinajstdnevnik »Naši razgledi«, ki je glede sloga pisanja in vsebine časopis, po zunanjih lastnostih pa deloma časopis (npr. tekoče številčenje strani

skozi ves letnik, letno kazalo), deloma časnik (npr. velik format, slab papir, označevanje zvezka z datumom, čeprav tudi s številko).

Časopisi so se pojavili v 17. stoletju najprej v Franciji, nato v Angliji, Italiji, Nemčiji in drugod. Danes izhaja po svetu več deset tisoč časopisov, od splošnih, zabavnih in ilustriranih z milijonskimi nakladami do specializiranih znanstvenih.

Na Slovenskem so bili prvi časopisi nemški, npr. celovška »Carinthia« (1811, še izhaja), priloga »Laibacher Zeitung« »Illyrisches Blatt« (1819–1849), »Carniolia« (Ljubljana 1838–1840). Za prvi v slovenščini pisani časopis velja mladinski tednik »Vedež« (1848–1850), ki ga je urejal Ivan Navratil. Po vsebini so bili časopisi sprva splošni in poučni, prevladovalo je leposlovje in domoznanstvo, sčasoma pa so se specializirali. Danes izhaja poleg splošnih družinskih še vrsta književnih in strokovnih. Večina znanosti, ki so pri nas razvite in tvorne, ima svoj časopis, s čimer jim je omogočeno javno predstavljanje svojih dognanj doma in po svetu. Leta 1975 je izhajalo v SR Sloveniji okoli 110 časopisov vseh vrst.

Literarna veda in jezikoslovje sodelujeta od vsega začetka in še vedno pri književnih in domoznanskih časopisih in zbornikih, imata pa tudi svoja glasila: »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino« (1918–1931), »Slovenski jezik« (1938–1941), »Slavistična revija« (od 1948), »Jezik in slovstvo« (1955–), »Linguistica« (1955–), »Acta neophilologica« (1968–), »Primerjalna književnost« (1978–).

Termina časopis in časnik ter njuno vsebinsko razlikovanje, kot smo ga podali na prejšnjih straneh, se uporabljata v strokovni bibliotekarski in časnikarski literaturi, le deloma tudi v literarnozgodovinski in drugi. Utemeljil ju je Ivan Prijatelj v članku *Naši časopisi* (»Ljubljanski zvon«, 1918, str. 201), pri čemer je izhajal zlasti iz vsebinskih razlik. Janko Šlebinger je v uvodu k *Slovenskim časnikom in časopisom* (*Razstava slovenskega novinarstva*, 1937, str.

3) izraza prevzel, razmejevanje pa oprl predvsem na zunanje, tehnične značilnosti. Fran Vatovec je v svoji knjigi *Slovenski časnik* (1961, str. 19–23) ponovil, kar sta povedala predhodnika, in dodal še širšo analizo časniških sestavin.

Naslovi slovenskega periodičnega tiska, ki vsebujejo ta ali oni termin, so v rabi še kar enotni, vendar ne posebno pogosti. Beseda časnik se je pojavila le dvakrat, obakrat v preteklosti (poltednik »Ljubljanski časnik«, polmesečnik »Občinski časnik«, ki pa je izšel le enkrat). Malo večkrat najdemo v naslovih besedo časopis (npr. tednik »Slovenski cerkveni časopis«, a le prvo leto; »Časopis za zgodovino in narodopisje«, »Časopis jugoslovanskih železniških uradnikov«, »Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino«, »Zgodovinski časopis«, »Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo«). Sicer pa se v naslovih v pomenu časnik pogosto uporablja beseda list ali novice, v pomenu časopis pa revija (npr. »Slavistična revija«, »Ekonomska revija«). Splošna in strokovna praksa zunaj bibliotekarstva in časnikarstva terminov časnik in časopis ni prevzela tako, kot so začrtali njihuni razlagalci. Na časnik je skoraj pozabila in namesto njega uporablja časopis, list, tudi novice, v vsakdanjem žargonu še najraje »cajtenge«, namesto časopisa pa revija. Zmedo povzroča predvsem zamenjevanje terminov časnik in časopis, tako da ni vselej preprosto ugotoviti, kaj pisec s tem ali onim izrazom misli.

Posebni odtis. Prispevek v časopisu ali zborniku, izjemoma tudi v časniku in drugih tekočih publikacijah ali celo v knjigi, je lahko natisnjen tudi kot posebni odtis, separaten odtis, separat. Ker je besedilo odtisnjeno po istem tiskarskem stavku, se v ničemer ne razlikuje od objave v matični publikaciji, tudi papir je ponavadi enak. Posebni odtis prejme avtor prispevka v dogovorjenem številu izvodov, le redkeje ga pripravi založnik tudi za knjigotrške namene. Pravi posebni odtis ima nekatere bibliografske zna-

čilnosti zaključene publikacije (npr. avtor, naslov, svoje štetje strani), vselej pa mora imeti označeno, od kod izvira (naslov in drugi bibliografski podatki o matični publikaciji, ne pa tudi impresum, ki se tiče publikacije kot celote). Večinoma ima poseben ovitek, na katerem so odtisnjeni zahtevani podatki. Naklada je manjša (deset, dvajset, petdeset izvodov, izjemoma več) od naklade matične publikacije. Velikokrat posebni odtis nima vseh opisanih značilnosti ali sploh nobenih (ni ovitka, svojega štetja strani, podatkov o matični publikaciji ipd.). Različice vodijo vse do iztržka, na katerem je še zaključni del prejšnjega in začetni del naslednjega prispevka.

Vse primerke posebnega odtisa praviloma prejme avtor prispevka, le izjemoma so na voljo tudi na knjižnem trgu. Avtorju omogočajo preprosto in hitro seznanjanje sorodnih strokovnjakov s svojim delom, v zameno pa dobi njihove separate. Knjižnica, ki si pridobi posebni odtis, ga uvrsti v svoj sklad kot zaključeno publikacijo in ga v katalogih tudi tako izkaže, s tem pa opozori na prispevek, ki je sicer skrit v neki tekoči publikaciji ali knjigi. Posebej pomembno je, da pridejo v javna hranilišča posebni odtisi prispevkov naših avtorjev iz tistih publikacij, ki jih naše knjižnice ne premorejo.

III

Knjižnica. Urejena zbirka knjig, njihovih tiskanih in rokopisnih vrstnic in predhodnic je knjižnica ali biblioteka (grško *biblíon* – knjiga, *théke* – shramba). Njen sklad ali fond (knjižnično gradivo) je danes sila raznovrsten. Prevladujejo kajpak knjige, ki so dale knjižnici tudi ime, ob njih pa še vse drugo tiskano ali razmnoženo gradivo, ki smo ga omenjali, rokopisi od najstarejših dob do sedanjosti, sodobni slušni in vidni zapisi (gramofonske plošče, magnetofonske kasete, filmi). Z besedo knjižnica pa označujemo tudi prostor, v katerem se hrani knjižnično gradivo. Z nabavo, knjižnično obdelavo, varstvom in izposojajo knjižničnega gradiva, njegovo zgodovino in drugimi vprašanji, ki so z njim v zvezi, se ukvarja knjižničarstvo ali bibliotekarstvo. Kot veda se je izoblikovalo razmeroma kasno, v drugi polovici 18. stoletja, v naslednjem in sedanjem stoletju pa dosega hiter vzpon pri vseh kulturnih narodih.

Zgodovina knjižnic. Najstarejše izpričane zbirke besedil so bile prej arhiv kot knjižnica, saj so prevladovali dokumenti pravne in trgovske narave, spisi verske, znanstvene in literarne vsebine pa so bili v manjšini. Take zbirke se javljajo od začetka 3. tisočletja pred n. š. v Mezopotamiji. Knjižnično gradivo so bile glinaste tablice s klinopisnimi zapisi in razvrščene po strokovnih skupinah, poznali pa so tudi že knjižnični katalog. Knjižnice so vodili duhovniki in visoki uradniki, v njih so se šolali bodoči knjižničarji in pisarji. Stari Egipt knjižnic ni imel posebno razvitih, bolj je gojil arhive. Gradivo so bili papirosni zvitki. Pri antičnih Grkih so bile najprej v navadi zasebne knjižnice, npr. Evripidova ali Aristotelova, ki velja za najbolj pomembno v tisti dobi, šele čez čas tudi državne. V helenizmu je bilo več bogatih državnih knjižnic, ki so postale kulturna in znanstvena središča. Največja je bila v Aleksandriji, osnovana v 3. stoletju pred našim štetjem. Delovala je kot del Muzeiona, največje znanstvene in kulturne ustanove starega

veka. V njej so domnevno zbrali vse tedanje zapisano znanje in so sčasoma nabrali do 700 000 večinoma papirosnih zvitkov grških spisov, prevode egipčanskih in babilonskih del in drugo. Uredili so jih po strokovnih skupinah in v njihovih okvirih po alfabetu avtorjev. Imeli so tudi svoje prevajalce in pisarje. Knjižnico so vodili in urejali najbolj vidni znanstveniki in književniki. Sredi 1. stoletja pred našim štetjem je pogorela in jo poznamo samo po posrednih pričevanjih in nekaj skromnih fragmentih. Istočasno je delala v Aleksandriji knjižnica Serapeion, a je bila manjša. Domnevno je imela predvsem dvojnice iz Muzeiona. Propadla je menda konec 4. stoletja. Druga največja knjižnica helenistične dobe je bila v Pergamu. Delovala je od konca 3. stoletja pred našim štetjem in morda do 2. stoletja našega štetja.

Rimljani so si prve knjižnice osnovali iz vojnega plena, ki so ga nagrajali med svojimi pohodi po grških deželah od 3. stoletja pred našim štetjem naprej. Po zgledu svojih vojskovodij so si omislili knjižnice še drugi premožni Rimljani. Zvitke so kupovali pri založnikih, ki so imeli skupine sužnjev pisarjev, ali pa so imeli take sužnje kar sami. Od založnikov je razvil največjo dejavnost Atik, ki je med drugim zalagal Ciceronova dela in oskrboval njegovo zasebno knjižnico. Pobudo za javne knjižnice je dal Cezar, a so jo uresničili šele leta 39 pred našim štetjem, ko ni bil več živ. Potem so javne knjižnice hitro rastle v vsem rimskem imperiju. Pomembni sta bili Palatina in Oktaviana, ki ju je ustanovil cesar Avgust, največja pa je bila Ulpiana, ki jo je dal postaviti cesar Trajan. Skladi knjižnic Rimljanov so bili latinski in grški papirosni in pergamentni zvitki, pa tudi že bolj praktični pergamentni kodeksi, bodisi izvirniki ali prepisi. Pisarji-sužnji so prepisovali besedila v mnogo izvodih, včasih tudi v tisoč. Propadanje rimskega imperija je povzročilo, da so v 4. stoletju usahnilo tudi njihove knjižnice.

Kulturno in znanstveno središče sveta se je preselilo iz Rima v vzhodni del imperija, v Bizanc. Od mnogih tam-

kajšnjih knjižnic je bila največja cesarska, ki jo je ustanovil sredi 4. stoletja cesar Konstantin; narastla je na čez 100 000 kodeksov. Po dobrih sto letih je sicer pogorela, a so jo obnovili in je delovala menda še tisoč let. Po njenem zgledu so se začele uveljavljati samostanske knjižnice, v katerih je delalo veliko izobraženih in sposobnih menihov. Vzcvetelo je prepisovanje starih besedil, izdelovanje pergamentnih kodeksov z lepo pisavo, umetniškimi okraski in slikami (inicialke, miniature), v bogati vezavi. Najbolj pomembni samostani so bili Studion v Carigradu iz 5. stoletja, samostan pod Sinajem iz 6. stoletja, samostani na polotoku Atos iz 9. stoletja, zlasti Hilandar, kjer je nastalo veliko srbskih rokopisov. Njihova pisarska dejavnost je zamrla v 15. stoletju, ko je propadlo bizantinsko cesarstvo, deloma pa že prej.

V zahodnem delu rimskega imperija se je po vdorih barbarov knjiga umaknila v samostane, tam životarila in živela, a še zdaleč ne tako bogato kot na vzhodu. Ves srednji vek so bile samostanske knjižnice skoraj edini varuhi starih kodeksov in zibelka novih. Namenjene so bile menihom, drugi so imeli dostop do njih le izjemoma. Največji skladi so obsegali po nekaj sto kodeksov, prevladovala so verska dela, znanstvenih je bilo malo. Kasiodor je sredi 6. stoletja ustanovil v Južni Italiji samostan Vivarium, ki pa je konec istega stoletja zamrl. Malo prej (leta 529) je osnoval Benedikt samostan na Monte Cassinu in mu naložil strog delovni red, ki je zahteval tudi branje, čez čas še prepisovanje verskih in antičnih del. Red benediktincev se je od tod širil po Evropi in z njim knjižna kultura. Drugi plaz samostanov so sprožili irski menihi, ki so delovali tudi na celini: Luxeuil v Franciji (590), St. Gallen v Švici (612), Bobbio pri Genovi (614) idr. Hranjenju kodeksov in izdelavi novih so se posvečali tudi nekateri drugi samostanski redovi (npr. frančiškani, dominikanci). Karel Veliki je v 8. stoletju ustanovil dvorno knjižnico v Aachnu, od samostanov pa zahteval, da morajo imeti šole in knjižnice s prepisovalnicami tudi za antično slovstvo.

S stoletji je knjižna zagnanost menihov močno pojenjala. Pojavila se je nova oblika knjižnic, namenjena študentom na univerzah (kolegijske knjižnice), npr. na pariški Sorboni v 13. stoletju, nato v Oxfordu, Cambridgeu, Madridu, Pragi, na Dunaju: Prepisovanje in izdelavo knjig so prevzeli knjigarji, a pod kontrolo univerze. Knjižnica je bila nameščena v posebni sobi ali sobani s pulti, po katerih so bile razvrščene knjige in privezane z verigami (libri catenati), da jih je bilo težje pomešati ali celo odnesti. Prostor je bil hkrati čitalnica in skladišče. Skrb nad knjigami je imel knjižničar, ki ga je določil kolegij univerze. Bogate zasebne knjižnice so osnovali nekateri vladarji (npr. francoski kralji v 14. stoletju, ogrski kralj Matija Korvin konec 15. stoletja), premožni cerkveni in posvetni dostojanstveniki v Italiji, obsežne zbirke sta imela npr. Petrarca in Boccaccio, ki sta kodekse prepisovala tudi sama. Oživili so papeško knjižnico, del njenega sklada prenesli iz Avignona v Vatikan, kjer se je naglo razvijala (Biblioteca Vaticana). Nekatero zasebno knjižnico so se preoblikovale v javne, npr. v Firencah Biblioteca Marciana (odprta leta 1441) in Biblioteca Laurenziana (leta 1524 so ji postavili lepo dvorano po Michelangelovem načrtu), ki sta se pozneje združili, v Benetkah Biblioteca Marciana (leta 1468, od 16. stoletja v posebni palači). Urejene so bile po zgledu kolegijskih knjižnic.

Tiskana knjiga sprva ni mogla v knjižnico, veljala je za manjvredno v primerjavi z rokopisnim kodeksom. Šele od 16. stoletja naprej postaja vedno bolj pogost knjižnični predmet in prevzema prevladujoče mesto. Knjižni skladi so se začeli hitreje in preprosteje množiti, pultni sistem ni več zadoščal, postavili so police, visoke tudi do stropa, in velike omare.

Močan vzgon je dala reformacija, ki je vzpodbudila versko knjigo v narodnem jeziku. Nekatero knjižnico v srednji Evropi so sicer propadle, a so se osnovale nove tako v protestantskih kot v katoliških državah, npr. Escorial (1567) pri Madridu, v kateri se je ohranilo nekaj del

iz bogatih knjižnic iz časa arabske vladavine v Španiji, v Milanu Ambrosiana (1602), na gradu Fontainebleau kraljeva knjižnica (1518) in v Parizu javna Mazarina (1643), v Oxfordu javna Bodleiana (1602). Ustanavljali so knjižnice na univerzah, po deželnih središčih, na vladarskih dvorih, od katerih so bile nekatere osnova za poznejše narodne knjižnice, npr. dunajska dvorna (formalno ustanovljena leta 1526, a delala že prej) za današnjo Oesterreichische Nationalbibliothek. V 17. in 18. stoletju sta dala knjižničarstvu moderne teoretične osnove Gabriel Naudé (delal v Mazarini) in Gottfried Wilhelm Leibniz (delal v hannovrski kraljevi knjižnici in v vojvodski v Wolfenbüttlu). Da bo knjižnica res zakladnica človekovega duha, se mora stalno dopolnjevati in zato imeti redne dohodke, biti mora odprta vsakemu in njene knjige lahko dostopne s pomočjo avtorskega in stvarnega kataloga.

V drugi polovici 18. stoletja je veliko knjižnic spremenilo svojega lastnika. V Avstriji je Marija Terezija leta 1774 razpustila jezuitske samostane, v letih 1781–1782 Jožef II. še druge, ki niso imeli šol. Njihova lastnina je postala državna. Knjige so prešle v javne knjižnice (Dunaj in deželna središča). Tudi v Franciji so po revoluciji konec 18. stoletja postale mnoge samostanske in plemiške knjižnice v Franciji javna last. Del njihovih knjig je prevzela Bibliothèque nationale (preimenovana iz kraljeve knjižnice), ki je postala narodna francoska knjižnica. Veliko knjig je prinesel Francozom s svojih pohodov po Evropi Napoleon, a so jih po njegovem padcu deloma vrnil.

Z gradivom iz drugih knjižnic in z naraščajočim dotokom močno obogatene knjižnice so vedno težje izpolnjevale svoje naloge, zatikalo se je pri neustreznih prostorih in pomanjkanju usposobljenih ljudi. Zgled, kako naprej, je dala knjižnica Britanskega muzeja (British museum library), kot jo je sredi 19. stoletja reorganiziral Antonio Panizzi. Ločil je čitalnico od knjižnega skladišča in upravnega prostora, sestavil pravila za abecedno imensko katalogizacijo, skonstruiral nove police (višina do dosega rok, premični

predelki). Za nov knjižnični kader skrbe od srede prejšnjega stoletja knjižničarske šole, strokovne organizacije in časopisi. Da bi čim lažje zadostile novim potrebam, se knjižnice diferencirajo. Narodne, ki jih dobe v prejšnjem stoletju mnoge države, se osredotočajo zlasti na zbiranje in ohranjanje narodne tiskane produkcije. Ob njih pa rastejo strokovne ali specialne knjižnice, omejene na določena strokovna področja, ljudske za širok krog obiskovalcev, knjižnice društev, delovnih in strokovnih organizacij, vseh vrst šol in tako dalje.

Zastoj v razvoju je v Evropi povzročila II. svetovna vojna, ko je bilo uničenih ali poškodovanih veliko knjižnic. Nemci so sistematično odnašali knjige iz okupiranih držav ali jih uničevali, npr. na Poljskem, pri nas na Gorenskem in Štajerskem. Dne 6. aprila 1941 so bombardirali Narodno biblioteko v Beogradu in je zgorel ves sistematično zbrani srbski tisk, velika zbirka jugoslovanskega in balkanskega tiska, od tega pol milijona knjig (med njimi pet cirilskih inkunabul), časopisje, okoli 1500 starejših rokopisnih del od 12. stoletja dalje, bogata rokopisna in kartografska zbirka. Bombe so uničile ali poškodovale tudi več knjižnic v Franciji, Angliji (npr. univerzitetno v Londonu), Bolgariji, zlasti pa še v Nemčiji, kjer je konec vojne dočakala komaj tretjina predvojnega sklada (uničeni sta bili npr. državni knjižnici v Berlinu in Münchnu).

Zmanjšanje skladov v drugi vojni, ki pa ni bilo zgolj posledica uničevanja, temveč tudi splošnega upada tiska zaradi vojnih razmer, kakor da je dalo knjižnicam po vojni nov polet. Tisk narašča še hitreje kot prej, in to kljub navidezni konkurenci filma, radia in televizije. Knjižnice so prišle bolj kot kdaj v velike prostorske stiske, saj so bila predvojna predvidevanja o porastu tiska, po katerih so načrtovali poslopja, hitro in močno presežena. Graditi je treba nove in večje stavbe ali obstoječe širiti, si pomagati z bolj ali manj oddaljenimi depoji za manj uporabljano gradivo in dvojnice.

Knjižnice na Slovenskem. Njihov razvoj odseva v malem razvoju knjižnic po svetu. Prve so se pojavile v srednjem veku samostanske: cistercijancev v Stični (1136) in Kostanjevici (1231), benediktincev v Gornjem gradu (1140), karuzijancev v Žižah (1164), Jurkloštru (ok. 1170), Bistri (1260) in Pleterjah (1406), dominikancev (1230) in minoritov (1230) v Ptuj, frančiškanov v Ljubljani (1233) idr. Njihove knjige so bile sprva latinski rokopisni kodeksi pretežno verske vsebine, večinoma preneseni od drugod, nekaj pa so jih napisali menihi na naših tleh, pozneje tudi inkunabule in mlajše knjige. Konec 18. stoletja je bila večina samostanov v Avstriji razpuščena. Knjige so odpejlali v dunajsko dvorno, graško univerzitetno in ljubljansko Licejsko knjižnico, nekatere pa razprodali. (Prim. Melitta Pivec-Stelè, *Srednjeveške knjižnice na Slovenskem*. »Knjižnica«, 1971, str. 87–97.)

V času reformacije so kranjski deželni stanovi leta 1569 za potrebe protestantske šole in cerkve osnovali v Ljubljani našo prvo javno knjižnico; osnova so ji bile zasebne zbirke Primoža Trubarja in drugih slovenskih protestantov. V protireformaciji jo je dobil v last ljubljanski škof in jo prenesel v Gornji grad; pozneje je deloma prišla v Licejsko knjižnico. Tam so tudi ostanki jezuitske knjižnice, ustanovljene v Ljubljani leta 1596 in večinoma pogorele leta 1774.

Zasebne knjižnice so imeli najprej samo aristokrati, npr. knezi Auerspergi od 14. stoletja na Turjaku; leta 1642 so jo preselili v Ljubljano, po potresu leta 1895 pa v Gornjo Avstrijo. Valvasor je na Bogenšperku zbral nekaj tisoč knjig in osem tisoč grafičnih listov; leta 1690 je vse kupil zagrebški škof in je danes last Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Knjižnica Petra Pavla Glavarja v Komendi je še ohranjena; ima okoli 2000 knjig iz 17. in 18. stoletja. Lepo zbirko je imel Jožef Kalasanc Erberg v Dolu pri Ljubljani, a so jo po njegovi smrti raznesli.

Ljubljanska Academia operosorum je iz podarjenih knjig svojih članov leta 1701 odprla javno knjižnico. Čez

čas so jo namestili v novo semenišče, v bogato baročno dvorano s Quagliovimi freskami. Njena naslednica je od leta 1725 Semeniška knjižnica. Obsega poleg rokopisov knjige raznih strok do 19. stoletja, teološke knjige in časopise do najnovejših časov, slovensko knjižnico bogoslovcev, ki so jo zbirali od 19. stoletja do prve vojne, in sistematično zbran slovenski verski tisk. (Prim. Marijan Smolik, *Semeniška knjižnica*, Maribor 1975.)

Strokovno knjižnico je ustanovilo leta 1767 Društvo za poljedelstvo in koristne stvari za Kranjsko; po dveh desetletjih je prenehala delati in so njene knjige danes v NUK. Od konca 18. stoletja je bilo več zbiralcev, ki so oblikovali bogate zasebne knjižnice za svoje potrebe. Med njimi so bili Žiga Zois, Jurij Japelj, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar, Matija Čop. Pozneje so te zbirke večinoma prešle v Licejsko in druge ljubljanske knjižnice.

V drugi polovici 18. stoletja so po avstrijskih deželah ustanavljali javne deželne knjižnice, za Kranjsko v Ljubljani leta 1774 z imenom Licejska knjižnica, ker je bila povezana z licejem. Začetna osnova so bili ostanki jezuitske knjižnice. Konec 18. stoletja je dobila del knjig ukinjenih samostanov na Kranjskem (Bistra, Ljubljana, Kostanjevica, Stična idr.), tedaj in pozneje več obsežnih zasebnih zbirk (poleg omenjenih npr. pred drugo vojno še zbirki bibliofilov Ivana Vrhovnika in Toma Zupana). Leta 1850 se je preimenovala v Študijsko knjižnico za Kranjsko, leta 1919 v Državno oz. Univerzitetno biblioteko, leta 1945 v Narodno in univerzitetno knjižnico, ko je dobila tudi formalni status narodne slovenske knjižnice, a je to nalogo opravljala že od leta 1919. V novo, sedanje poslopje, zgrajeno po načrtih Jožeta Plečnika, se je preselila leta 1941. Dne 19. januarja 1944 se je vanjo zrušilo nemško letalo; pogoreli so katalogi in okoli 50 000 knjig, večinoma slovenskih. Knjižnični sklad danes obsega nad milijon zvezkov, poleg tega pa še bogate posebne zbirke: rokopisno, glasbeno, grafično, kartografsko, tisk iz narodno-osvobodilnega boja. Med literarnimi zapuščinami so velike

npr. Čopova, Prešernova, Levstikova, Cankarjeva, Prijatelj, Murkova. Po zakonu iz leta 1982 NUK kot slovenska narodna knjižnica zbira, hrani in daje na uporabo knjižnično gradivo, ki je nastalo na Slovenskem; ki govori o Sloveniji, a je izšlo drugod; objave slovenskih avtorjev v tujini; gradivo v slovenščini, tiskano v tujini; gradivo iz drugih delov Jugoslavije. Skrbi za prisotnost slovenske knjige v pomembnih tujih knjižnicah, obdeluje gradivo SR Slovenije in o njem obvešča (centralna katalogizacija), pripravlja in objavlja slovensko narodno bibliografijo. NUK je tudi osrednja knjižnica ljubljanske Univerze, republiška matična knjižnica in republiški referalni center. Vodi centralne kataloge skladov knjižnic v SR Sloveniji, skrbi za razvoj knjižničarske stroke v Sloveniji, daje informacije o slovenskem gradivu doma in v tujino, izmenjuje gradivo med domačimi in tujimi knjižnicami (medknjižnična izposoja).

V 18. stoletju so nastajale po Avstriji ob muzejih strokovne knjižnice. V Ljubljani je ustanovil Deželni muzej za Kranjsko leta 1821 splošno znanstveno knjižnico, ki se sedaj imenuje Knjižnica Narodnega muzeja. Pridobila si je pomembne zbirke Jakoba Zupana, Jožefa K. Erberga (kranjski tiski), Karla Dežmana (naravoslovna literatura), Anastazija Grüna – Aleksandra Auersperga (klasična literatura), Karla Štreklja idr. Dragoceni so izvodi, ki jih je knjižnici nekaj let odstopal kranjski cenzurni urad; imajo vpisan dan prihoda iz tiskarne in celo uro. Sklad knjižnice je pretežno domoznanska in naravoslovna literatura. (Prin. Branko Reisp, *Muzejska knjižnica*, Maribor 1976.) Svoje knjižnice, a po obsegu manjše, imajo tudi mnogi drugi muzeji. Izjemen pojav je knjižnica pri Znanstvenem inštitutu na osvobojenem ozemlju v letih 1944–1945, ker je dobivala obvezne izvode slovenskega partizanskega tiska, kar je edinstveno v odporiškem gibanju. Njena zbirka je po osvoboditvi prešla v Muzej narodne osvoboditve, močno izpopolnjena je danes v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Leta 1900 so v Ljubljani ustanovili Mestno knjižnico. V letih pred prvo vojno je prejela naravnost od uredništva zastonske izvide slovenskih časnikov, tudi izseljenskih (nekateri letniki so unikati). Pred drugo vojno je dobila veliko čeških, slovaških, lužičkosrbskih, poljskih in bolgarskih knjig. Leta 1946 se je preimenovala v Slovansko knjižnico in se specializirala za slovanske književnosti in jezike.

Zgodovinsko društvo v Mariboru je leta 1903 ustanovilo svojo društveno knjižnico za zgodovinsko literaturo in tiske slovenske Štajerske. Konec leta 1918 je postala javna, dobila pravico do obveznega izvoda iz Slovenije ter se razvila v splošno znanstveno in izobraževalno knjižnico. Leta 1925 je dobila ime Študijska knjižnica, ob naraščanju visokih šol v Mariboru prevzela dolžnosti še zanje in se leta 1970 preimenovala v Visokošolsko in študijsko knjižnico ter leta 1975 v Univerzitetno knjižnico Maribor. Obogatila se je z več zasebnimi in društvenimi knjižnicami, npr. mariborskega Muzejskega društva, Pavla Turnerja, Antona Kaspreta, šahovsko literaturo Milana Vidmarja. Danes je osrednja knjižnica mariborske Univerze, splošna znanstvena in domoznanska knjižnica severovzhodne Slovenije. (Prim. Bruno Hartman, *Univerzitetna knjižnica Maribor*, Maribor 1978.)

Po prvi vojni in še bolj po drugi se z ustanavljanjem univerz, akademij in visokih šol pojavlja vrsta strokovnih knjižnic na fakultetah oz. njihovih oddelkih in na šolah (Filozofska fakulteta v Ljubljani ima npr. 16 knjižnic). Nekatero so osrednje za svojo stroko, npr. Centralna medicinska knjižnica, Centralna ekonomska knjižnica, Centralna tehniška knjižnica.

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti deluje od leta 1938 kot splošna znanstvena knjižnica. Razdeljena je na centralno (splošno) in več inštitutskih (strokovnih) knjižnic, a ima skupne kataloge. Obsega med drugim zbirko Adolfa Robide, knjižnico nekdanjega Društva za humanistične vede, knjižne in rokopisne zapuščine

nekaterih akademikov (npr. Franceta Kidriča, Frana Ramovša, Franceta Steleta), bogato tujo znanstveno literaturo, ki doteka z medakademijsko zamenjavo z raznih koncev sveta.

Ljudske knjižnice se pojavljajo pri nas od konca 18. stoletja, sprva skromno kot čitalnice po župniščih in knjigarlah, živahno ob splošnem narodnem in kulturnem preporodu od druge polovice 19. stoletja naprej. Bilo jih je nenavadno veliko, a večinoma z majhnim in neustreznim skladom. Ustanavljala so jih prosvetna, strokovna, politična in verska društva in organizacije, a tudi posamezniki. Delo v njih je bilo v glavnem volontersko, le nekatere večje so imele profesionalne delavce. V velike so se razvile v Ljubljani Šentjakobska (ustanovljena leta 1911, po drugi vojni preimenovana v Mestno knjižnico; bila je največja ljudska knjižnica v predvojni Jugoslaviji) in Delavska (1926) ter v Mariboru Ljudska, Delavska (1928) in Prosvetna (1929). Po drugi vojni so se ljudske knjižnice preoblikovale v splošno izobraževalne in se povezale v občinske mreže in republiško. Več knjižnic v Mariboru se je leta 1970 združilo v Mariborsko knjižnico. Knjižnice v občini Ljubljana-Center (Mestna, Delavska, Pionirska in Potujoča) so od začetka leta 1982 združene v Knjižnico Otona Župančiča.

Na osnovnih in srednjih šolah so od druge polovice prejšnjega stoletja ustanavljali šolarske in učiteljske knjižnice, včasih razširjene na okrajne. Skromni skladi so se bolj okrepili po prvi svetovni vojni. Danes ima večina dobro organiziranih šol močne knjižnice za učence in posebne zbirke strokovne literature za učitelje.

Po drugi vojni so v pokrajinskih središčih ustanovili študijske knjižnice. V njih so zbirali splošno literaturo, posebej pa domoznansko za svoje področje. Začetni sklad so dobili z združitvijo nekdanjih društvenih, šolskih in ljudskih knjižnic na svojem ozemlju, kar jih je vojno ujmo preživelo, in ga dopolnjevali z nakupi, darovi, ponekod tudi z obveznim izvodom. Študijske knjižnice so zbrale precej starejših knjig, rokopisov in drugega pomembnega gra-

diva. V skladu z novimi smerni razvoja knjižnic na Slovenskem so se po letu 1971 povezale s splošno izobraževalnimi knjižnicami, prevzele matično službo za svoje področje in večinoma tudi spremenile svoje ime. Raziskovanje in zbiranje domoznanske literature nadaljujejo v posebnih oddelkih. Danes vse prejemajo obvezni izvod iz SR Slovenije.

V novejšem času je nastalo veliko specialnih knjižnic, naslonjenih na raziskovalne, delovne in druge organizacije. Nekatere imajo bogato tujo literaturo in vsaj nekaj sodobne opreme, vključujejo se v mednarodne informacijske dokumentacijske centre svoje stroke. Hitrejši razvoj in večjo modernizacijo je čutiti pri tehniških in naravoslovnih knjižnicah, manj za zdaj pri družboslovnih in humanističnih.

Nasploh se slovensko knjižničarstvo in knjižnice zgledujejo po sodobnem gibanju v svetu in mu po svojih močeh skušajo slediti. Prevzemajo preizkušene novosti in jih v celoti ali prilagojene našim razmeram uvajajo v svoje delo, tako da glede strokovnosti kolikor toliko držé korak, vedno bolj pa zaostajajo pri stvareh, ki zahtevajo veliko denarja (npr. nove funkcionalne zgradbe, sodobna mehanizacija, tudi nakup tuje literature). Vsega deluje v naši republiki okoli 1700 javnih knjižnic s skladom nad deset milijonov. (Prim. Branko Berčič, *Biblioteke – Slovenija*, Enciklopedija Jugoslavije, I, Ljubljana, 1983, str. 683–687.)

Knjižnica je danes nepogrešljiva v znanstvenem in strokovnem dogajanju. Obiskovalcu skuša biti v stalno in izdatno pomoč s sprotno nabavo, smotrno ureditvijo in izposojno knjig, s katalogi več vrst in posredovanjem gradiva iz drugih knjižnic doma in po svetu ter z informacijami o njem. Da bi vse to zmogla, se njena stavba in oprema modernizirata, npr. več specializiranih čitalnic, prost dostop obiskovalca do knjig, ki pa morajo biti zanj primerno urejene, premične police (sistem kompakтус) v skladiščih, ki shranjujejo dvakrat večjo količino kot nepremične, mehanizirano in hitro potovanje knjige iz skladišča in nazaj, aparati za branje mikro zapisov in poslušanje gramofon-

skih plošč ali magnetofonskih kaset, za preslikavo optičnih in presnemavanje zvočnih zapisov. Veliko pomaga v knjižnici računalnik, npr. pri iskanju informacij, povezavi z drugimi knjižnicami, pri internem delu. Dragoceno (rokopisi, redke knjige) in manj obstojno gradivo (časniki) nekatere knjižnice po svetu sistematično preslikavajo na mikrofilm, tako da obiskovalec ne dobi v roke izvirnika. S tem se izvirnik zaščiti, prihrani pa tudi dragoceni prostor, ki bi ga v knjižnici zavzemal; izvirniki se namreč po preslikavi shranijo v odročnejše skladišče. Z objavo knjižničnega kataloga in z obvestili o novostih knjižnica javnost seznanja o svojem skladu in dopolnitvah. Potujoče knjižnice (bibliobus, knjižni kovčki) dosegajo bralce tudi v odročnih krajih.

Povezovanje med knjižnicami doma in po svetu, po geografskem in strokovnem vidiku je po drugi vojni zelo močno in sodelovanje živahno. Izmenjavanje izkušenj in medsebojna pomoč omogočata hitrejši razvoj in delno poenotenje knjižničnih opravil. Veliko k temu pripomore Mednarodna zveza bibliotekarskih društev in ustanov (IFLA – International federation of library associations, FIAB – Fédération internationale des associations de bibliothécaires), v kateri so včlanjene posamezne narodne knjižničarske organizacije in večje knjižnice. Ustanovljena je bila leta 1929, po drugi vojni deluje v okviru UNESCO. Med novejšimi dolgoročnimi programi, ki jih organizira IFLA, je mednarodna bibliografska kontrola ali evidenca UBC (gl. str. 76) in z njo v zvezi izdelava standardov za bibliografski opis. Namenjeni so sicer prvenstveno splošnim narodnim bibliografijam, a so jih prevzele knjižnice v Jugoslaviji tudi za centralno katalogizacijo; izvajajo jo narodne knjižnice republik in pokrajin za tisk, ki izide na njihovem ozemlju. V Sloveniji teče centralna katalogizacija knjig in tekočih publikacij od leta 1968, po mednarodnih standardih od leta 1975. Opravlja jo NUK. Listke pošiljajo vsem, ki se nanje naroče, tudi po več izvodov, če želijo. Naročniki so večinoma knjižnice, a tudi drugi (inštituti,

založniki, knjigarji). Korist centralne katalogizacije je trojna: informiranje, enotna obdelava in prihranek na času, ko ni treba obdelovati gradiva v vsaki knjižnici posebej.

Obvezni izvod. Eno prvih in ključnih opravil v knjižnici je nabava gradiva. Z njo se snuje in dopolnjuje sklad v področjih, za katere je knjižnica specializirana. Oblike nabave so nakup v knjigarni ali pri založniku, zamena z drugimi knjižnicami in institucijami, darovi institucij, založnikov, posameznikov (npr. zapuščine). Zelo pomemben vir nabave je za nekatere knjižnice obvezni izvod, včasih imenovan tudi dolžnostni izvod ali primerek. Poznajo ga skoraj vse države, tudi najmlajše. Njegov namen je zagotoviti ohranitev in dostopnost celotnega tiska s svojega ozemlja, kar je zlasti pomembno za tisti del tiska, ki se ne razširja skozi knjigotrško mrežo (npr. drobni in interni tisk) in ga knjižnica niti ne more kupiti. Pravica in dolžnost obveznega izvoda je naložena določeni instituciji, praviloma narodni knjižnici, ki prejema zastonj (brez plačila) določeno število izvodov tiska, ki izide v državi, in jih obvezno hrani. Ob »državnem« imajo ponekod še obvezni izvod za posamezne sestavne upravne enote (pri nas npr. za republike). V novejšem času obvezni izvod zajema vse javnosti namenjene avdiovizualne zapise, poleg tiska torej tudi gramofonske plošče, glasbene razglednice, tonske in video kasete in podobno. Kdo izvode daje (tiskar ali založnik) in kdo jih prejema, urejajo zakonski predpisi.

Uvedbo obveznega izvoda je po svoje pripravljala preventivna cenzura, ki so jo izvajale verske in posvetne oblasti od začetka 16. stoletja, da bi preprečile tiskanje in širjenje po njihovi sodbi neprimernih, škodljivih besedil. Cenzor je dobil v pregled najprej rokopis in nato v kontrolo njegov natis, če ga je dovolil, da je videl, ali so njegove morebitne posege upoštevali. Tiskani izvodi so ostajali sprva v lasti cenzorjev kot nagrada za njihovo delo, pozneje pa so jih odstopali knjižnicam, po čemer so podobni današnjim obveznim izvodom. Te so prvi uvedli Francozi

leta 1537, ko je dobila zasebna Bibliothèque du roi (današnja Bibliothèque nationale) pravico do tiska iz vse države, za njo pa polagoma še druge države. Tudi v Avstriji so najprej poznali le cenzurne izvode in šele iz konca 18. stoletja so prvi pojavi obveznega izvoda. Od leta 1808 ga je dobivala iz vse države dunajska Hofbibliothek (današnja Oesterreichische Nationalbibliothek), osrednje deželne knjižnice pa izvode s svojih ozemelj. Tako je leta 1807 in 1815 dobila pravico do obveznega izvoda za Koroško študijska knjižnica (današnja Universitätsbibliothek) v Celovcu, za Štajersko univerzitetna knjižnica (Universitätsbibliothek) v Gradcu, za Goriško študijska knjižnica (današnja Biblioteca statale Isontina) v Gorici, za Trst in Istro erarični oddelek javne knjižnice (danes ga ima Biblioteca civica) v Trstu, za Madžarsko narodna knjižnica (Országos Széchényi könyvtár) v Budimpešti. Licejska knjižnica v Ljubljani (današnja Narodna in univerzitetna knjižnica) je dobila pravico do enega izvoda vsega tiska, ki je nastal na Kranjskem, v času Ilirskih provinc (1809–1813) do tiska s tega ozemlja, od leta 1919 do tiska iz vse Jugoslavije; od takrat dobivata ves jugoslovanski tisk tudi Narodna biblioteka v Beogradu ter Narodna i sveučilišna biblioteka v Zagrebu. Tako je slovenski tisk, ki je nastal v Avstriji, v celoti dotekal le na Dunaj vse do leta 1918, šele potem v NUK in še tri druge knjižnice v Jugoslaviji (poleg omenjenih dveh tudi v Študijsko knjižnico v Mariboru), vendar le s tistih delov slovenskega ozemlja, ki so pripadli Jugoslaviji. NUK se trudi, saj je to ena njenih dolžnosti, da bi zbrala ves slovenski tisk vseh provenienc, tudi zamejskega in izseljenskega, podobno osrednje pokrajinske knjižnice vsaka za svoje področje. Dosežki v tem pogledu so zlasti po drugi svetovni vojni veliki, a je do idealne popolnosti še daleč, pri čemer ne smemo prezreti dejstva, da obvezni izvod nikdar ni dotekal in tudi danes, kljub jasnim predpisom, ne doteka neoporečno. Zamolčati tudi ne kaže, da so v preteklosti v nekaterih neslovenskih knjižnicah naš tisk, ki so ga prejeli obvezno, obravnavali

mačehovsko. Niso vsega obdelovali in ga usposobili za javno dostopnost.

Po osvoboditvi je bilo v Jugoslaviji več zakonov o obveznem izvodu, ki so bolj ali manj popolno zajemali tisk. V splošnem je število izvodov rastlo, tako da obvezni izvod že ni več namenjen zgolj ohranjanju tiska, temveč prehaja kar v družbeno podporo knjižnicam. V Sloveniji smo sedaj z 22 primerki obveznega izvoda najbrž na vrhu svetovne lestvice, na dnu s po enim primerkom pa so npr. Anglija, Zvezna republika Nemčija, Japonska. Dati kratko, a zanesljivo informacijo o tem, kdo in v kakšnem obsegu dobiva obvezni izvod tiska iz SR Slovenije, ni preprosto, čeprav je koristno vedeti, kje bi zagotovo moral biti.

Od poletja 1945 imajo pravico do obveznega izvoda iz vse države republiške narodne knjižnice, od začetka leta 1950 še Jugoslovanski bibliografski inštitut v Beogradu, od leta 1965 tudi obe pokrajinski narodni knjižnici.

Obvezni izvod tiska iz SR Slovenije so poleg NUK in Univerzitetne knjižnice Maribor (obe po dva primerka, eden je namenjen za arhiv) prejemale še tako imenovane študijske knjižnice, a nekatere samo deloma. Od 1. januarja 1973 je v veljavi republiški Zakon o obveznem pošiljanju tiskov (Uradni list SRS 55/1972). Zavezuje delovne organizacije in posameznike v SR Sloveniji, ki tiskajo ali razmnožujejo, da pošiljajo po 22 primerkov od vsakega svojega izdelka, ki je namenjen prodaji ali sploh razširjanju. Gramofonskih plošč, avdio in video kaset in podobnega pošiljajo izdelovalci po 11 primerkov, od tiskov interne in zaupne narave pa po dva primerka (oba ostaneta v NUK). Če dá založnik iz SR Slovenije tiskati v tujini, mora oskrbeti obvezni izvod on. NUK je naloženo, da razpošilja primerke drugim knjižnicam in da kontrolira, ali obvezni izvod v redu doteka. Odtlej dobivajo popoln obvezni izvod iz SR Slovenije omenjene narodne jugoslovanske knjižnice in mariborska Univerzitetna, samo tisk pa še (v oklepaju je dodano, kaj in od kdaj so prejemale prej): Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju (vse od 1960), Študijska knjižnica

Mirana Jarca v Novem mestu (vse od 1960), Osrednja knjižnica Srečka Vilharja v Kopru (vse od 1960), Osrednja knjižnica v Kranju (časopisje od 1960), Goriška knjižnica France Bevk v Novi Gorici (časopisje od 1960), Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti (časopisje od 1960), Študijska knjižnica na Ravnah na Koroškem, Študijska in ljudska knjižnica v Ptuj, Narodna in študijska knjižnica v Trstu ter Slovenska študijska knjižnica v Celovcu. Razumljivo je, da imajo gornje knjižnice veliko slovenskega tiska tudi iz časa, ko niso dobivale obveznega izvoda, dokaj popolno zlasti iz pokrajine, ki jo pokrivajo, poleg njih pa še vrsta drugih knjižnic.

Obveznemu izvodu smo odmerili več prostora, kot ga glede na svoj obseg zasluži, saj ga večina knjižnic nima in svoj sklad dopolnjujejo z bolj ali manj obsežnimi nakupi slovenskega in jugoslovanskega tiska. Poleg tega je izredno pomemben sklad iz tujine, ki ga obvezni izvod seveda ne omogoča. Zlasti strokovne knjižnice skrbno in sistematično nabavljajo (z nakupi in zameno) tuje časopise in knjige svoje stroke. Vendar je dobro vedeti, kaj se v kateri knjižnici avtomatično zbira. Kaj pa se dejansko hrani, bi bilo treba povedati za vsak primer posebej, označiti usmeritev, starost in obseg sklada, sposobnost za nabavo nove literature in tako dalje. Razumljivo je, da kaj takega za nekaj deset naših knjižnic, ki so za študij literarnih ved pomembne, ni mogoče navesti. Dejstvo je pač, da nobena knjižnica nima vsega, kar bi v njo sodilo, temveč da se temu cilju le bolj ali manj približuje.

Knjižnični katalog. Dejanski pogled v sklad knjižnice dajo njeni katalogi. Iz njih je razvidno, kaj je knjižnica obdelala (katalogizirala) in kam je uvrstila posamezne tiske. Vsaka obdelana enota dobi pri katalogizaciji svoj bibliografski opis na katalognem listku, ki ga vlože na ustrezno mesto v katalogu. V naših knjižnicah se od leta 1975 bibliografski opis – kot rečeno – drži mednarodnih standardov. Prej (in drugod deloma še vedno) so bila v rabi drugačna pra-

vila, vendar ne tako usodno različna, da bi ne mogli brez truda razbrati, ali je delo, ki ga iščemo, res pravo. Na listku je zapisana tudi signatura, ki pove, kam je delo v knjižnici uvrščeno. Knjižnica ima lahko več vrst katalogov. Najpogostejši, obiskovalcem namenjeni katalogi so abecedni imenski, stvarni in sistematski. Katalog lahko izkazuje vse knjižnično gradivo hkrati, lahko pa se omejuje na posamezne oblike (posebej za knjige, časopisje, muzikalije, zemljevide, rokopise itd.) ali na določen čas (do 20. stoletja, po letu 1945 ipd.). Pojav ni ravno redek in se je treba po katalogih najprej razgledati.

Najbolj pogost je abecedni imenski katalog, ker je obvezen. Ima ga vsaka knjižnica, tudi taka, ki je urejena po načelu prostega pristopa in ni nujno, da pride obiskovalec do knjige s pomočjo kataloga. V njem so katalogni listki razvrščeni po abecedi osebnih, korporativnih ali stvarnih značnic. Vsak listek namreč pri katalogizaciji dobi značnico. Osebna značnica je priimek in ime avtorja, ki je delo napisal. Korporativna značnica je naziv telesa, katerega mišljenje ali delovanje publikacija prikazuje. V poštevek pride pri tako imenovanih korporativnih spisih, kot so poročila o delu, pravilniki, obračuni, katalogi izdelkov, sezname predavanj, kongresi ipd. Stvarna značnica je naslov ali začetek naslova publikacije, ki nima ne individualnega ne korporativnega avtorja ali pa jih ima več kot tri. To so anonimne zaključene in nezaključene publikacije. Abecedni imenski katalog uporabljamo, kadar iščemo anonimno publikacijo, katere naslov poznamo, ali zaključeno publikacijo, kateri vemo avtorja. (Obširna navodila o značnici in katalogizaciji sploh so v knjigi *Abecedni imenski katalog*, Ljubljana 1967.)

Vse pogosteje se dogaja, da v našem spominu ostane pri avtorski knjigi le njen naslov in ne tudi njen pisec. Takrat seveda abecedni imenski katalog ne more koristiti. Pomagala bi kazalka od naslova na avtorja, uvrščena v katalog med druge listke ali posebej v pomožno kartoteko. Pripomočki te vrste so v knjižnicah še redki. Opozoriti velja, da ima biblio-

grafski oddelek NUK posebno naslovno kartoteko za slovenske avtorske knjige od leta 1945 naprej.

Tudi stvarni katalog je urejen po abecedi, toda ne po značnicah, ampak po stvarnih ali predmetnih geslih. Geslo je z besedo izražen predmet, o katerem publikacija govori, npr. država, kraj, narod, oseba, konkretni pojem. Če je treba, ima delo lahko več stvarnih gesel in je v katalog uvrščeno večkrat. Tudi nekatera leposlovna dela dobe stvarno geslo (npr. biografski romani, spomini), večinoma pa ne in jih v stvarnem katalogu ni. Gesla so izražena v narodnem jeziku, pri nas v slovenščini, kar povzroča nekaj težav pri mednarodni izmenjavi informacij. Namen stvarnega kataloga je, da izkaže skupaj, na enem mestu vse publikacije, ki govorijo o istem predmetu, ne glede na način obravnave. Tako so skupaj na primer katalogni listki z geslom Ljubljana, pa naj jo obravnavajo zgodovinsko, politično, etnografsko, leposlovno ipd. Stvarni katalog uporabljamo, kadar iščemo literaturo o konkretnem predmetu, osebi, kraju itd.

Kadar iščemo literaturo z določenega strokovnega področja, se zatečemo v sistematski katalog. Njegova naloga je, da prikaže na enem mestu vsa dela določene stroke, ki jih knjižnica ima. (Če je urejena po prostem pristopu in ima svoj sklad urejen po strokah, je sistematski katalog manj potreben.) Sistemov za razporejanje strok je bilo zelo veliko in jih je tudi danes v rabi več. Vsak ima nekaj dobrih lastnosti, a tudi očitati se vsakemu da kaj, saj če bi ne bilo tako, bi se obdržal le eden. V grobem delimo sisteme na filozofske, strokovno-znanstvene in bibliografske.

Filozofski, ki so najstarejši in so bili v preteklosti zelo številni, razvrščajo vse znanje svojega časa v logični povezavi. Ker ne predvidevajo novih znanj, so zaprti, čas jih je drugega za drugim prerastel in zahteval nove. V knjižnici so filozofski sistemi v rabi le še izjemoma.

Strokovno-znanstveni sistemi se omejujejo na eno znanost ali več sorodnih in jih delijo po potrebi do skrajnih podrobnosti. Naslanjajo se na fakultetne discipline. Niso

zaprti, temveč dopuščajo nove znanosti, cepitve starih, povezovanje med njimi. Uporabljajo jih specialne knjižnice in strokovne bibliografije.

UDK. Bibliografski (tudi bibliotečno-bibliografski) sistemi zajemajo vse znanje in predvidevajo novo, ne razvrščajo pa ga logično, ampak umetno, na pogled celo nasilno. Uporabljajo jih zlasti splošne knjižnice in bibliografije. V tem stoletju (pri nas po drugi svetovni vojni) se vse bolj uveljavlja univerzalna decimalna klasifikacija (UDK), ki jo je »izumil« ameriški knjižničar Melwill Dewey leta 1876. Stroke so označene s števkami (vrstilci), kar zelo olajša mednarodno sporazumevanje. Za razvoj UDK, dopolnitve in spremembe skrbi Fédération internationale de documentation (FID) s sedežem v Haagu.

UDK deli vse znanje najprej na deset skupin od 0 do 9; opozoriti je treba, da je od okoli leta 1965 skupina 4, ki je dotlej bila odmerjena jezikoslovju, prazna, njeno vsebino pa so prenesli na začetek skupine 8. Nadalje se vsaka skupina deli na deset podskupin, od teh spet vsaka na deset manjših in tako naprej. Delitev je teoretično tako rekoč neomejena. S prehajanjem od širšega k ožjemu je v UDK zagotovljeno mesto tudi za podrobnosti, odprtost sistema pa dopušča uvrstitev kakršnekoli nove stroke. S pomočjo privesnih vrstilcev, ki so sestavljeni prav tako iz števil, pa še drugih znakov (npr. dvopičje, oklepaja, narekovaja, pika, vezaj, apostrof), se dá izraziti tudi oblika prispevka, kraj, čas, jezik, možno pa je navesti tudi več vrstilcev, če vsebina tako zahteva. Vse to daje UDK veliko prožnost, natančnost in splošno uporabnost. Določanje in razbiranje vrstilcev UDK ni preprosto. Nujna je pomoč tabel ali tablic UDK. Popolna izdaja, ki vsebuje vse mednarodno sprejete vrstilce, je izšla v kakih desetih jezikih, več je srednjih izdaj, še več skrajšanih. V slovenščini je izšla le skrajšana izdaja (*Univerzalna decimalna klasifikacija*, Ljubljana 1983^a) in abecedno kazalo k njej

(UDK. *Abecedni register*, Ljubljana 1971); v pripravi je tudi srednja izdaja.

Za primer nekaj vrstilcev UDK:

1 Filozofija

159.9 Psihologija

792 Gledališče

8 Jezik. Jezikoslovje. Književnost. Leposlovje

82 Književnost

82.01/.09 Literarna teorija. Literarna veda. Literarna tehnika

886.3 Slovenska književnost

886.3-2 Slovenska dramatika

92 Biografije

Razprava *Sonet v poeziji med obema vojnama* (»Slavistična revija«, 1979) ima takle vrstilec UDK: 886.3.09-193.3 "1918/1941". Označeno je: slovenska književnost 886.3, zgodovinska študija .09, sonet -193.3 in čas od konca prve do začetka druge svetovne vojne pri nas "1918/1941".

Oblika kataloga. Ponavadi je listkovna ali kartotečna, lahko pa ga knjižnica tudi objavi. Prednost listkovnega kataloga je v tem, da je gibek: vanj je mogoče uvrščati listke za novosti, popravljati pomote v zapisu ali uvrstitvi. Natisnjeni katalog pa je zaključen, prikazuje sklad do določenega časa, vanj ni mogoče niti vrivati prirastka niti popravljati pomot. Novosti je možno od časa do časa objaviti kot dodatek (suplement) ali združiti staro in novo in objaviti skupaj (kumuliranje), kar je najboljšje, če ne bi bilo drago. Slaba lastnost listkovnega kataloga je, da je unikat, hranjen samo v knjižnici in mora interesent k njemu, medtem ko si z objavljenim lahko pomaga kjerkoli, tudi doma, če ga ima.

Pri vsakem narodu je med knjižnicami najbolj opazna in reprezentativna njegova narodna ali nacionalna knjižnica, pogosto imenovana nacionalka. Njeni skladi so med najbolj bogatimi. Prvenstvo imajo Gosudarstvennaja biblioteka SSSR imeni V. I. Lenina v Moskvi s 25 milijoni zvezkov,

Library of Congress v Washingtonu s 16 milijoni, The British museum library v Londonu s 7 milijoni, Bibliothèque nationale v Parizu s 7 milijoni. Ponašajo se tudi z velikimi stavbami, moderno organizacijo dela, sodobno mehanizacijo. Poleg osnovnega narodnega sklada imajo še širok izbor literature s celega sveta, zato njihovi katalogi za silo nadomeščajo svetovno splošno bibliografijo. Objava tako mogočnih katalogov je seveda veliko dejanje, tako strokovno kot gmotno, in jo zmorejo le nekateri. V ljubljanski NUK so dostopni tiskani abecedni imenski katalogi treh velikih narodnih knjižnic. Najbolj obsežen je katalog ameriške Kongresne knjižnice, ki po drugi vojni vključuje tudi sklad petsto drugih knjižnic v Združenih državah in je razširjen še na del neknjižnega gradiva. V celoti se bliža sedemsto zajetnim zvezkom. Katalog Knjižnice Britanskega muzeja obsega nad tristo zvezkov, katalog pariške Nacionalne knjižnice nad 250 zvezkov. Vsi ti katalogi imajo tudi že dodatke (suplemente) za novejši prirastek.

Pri nas je objavljenih knjižničnih katalogov malo. Največ je dosegla med vojnama Šentjakobska knjižnica, ki je izdala katalog svojega sklada kar desetkrat. V novejšem času sta naši največji knjižnici natisnili katalog svojih rokopisnih zbirk: *Katalog rokopisov NUK* (od 1975, za zdaj šest zvezkov) in *Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor* (od 1978, za zdaj dva zvezka). V obeh je opisano dragoceno gradivo, ki se kot vir ali kot predmet preučevanja pogosto išče in uporablja, kar velja zlasti za literarne zgodovinarje. Bolj pogosto je sprotno obveščanje o prirastku. V mnogih knjižnicah so na vidnem mestu izloženi sezname novosti, vseh ali samo pomembnejših, nekatere jih objavljajo v ustreznih časopisih, le redke pa zmorejo izdati samostojni tekoči katalog novih publikacij.

Pomemben vir informacij so centralni katalogi knjižnic. Zajemajo lahko vse knjižnice na določenem ozemlju ali samo sorodne strokovne knjižnice. Vključena knjižnica pošilja centralnemu katalogu po en listek za publikacije, ki jih ima. Bistvena informacija centralnega kataloga je

poleg običajnih bibliografskih podatkov še navedba hranilišča. V NUK vodijo tri velike centralne kataloge knjižnic na Slovenskem: slovenske knjige do leta 1945, tuje knjige po letu 1945, tuje časopisje po letu 1945; vsi so urejeni abecedno imensko. Centralni katalog tujega časopisja in knjig v jugoslovanskih knjižnicah vodijo v Jugoslovanskem bibliografskem inštitutu v Beogradu in ga v letnih ali nekajletnih presledkih deloma tudi objavljajo (*Katalog tekuće strane periodike u bibliotekama Jugoslavije*); večji retrospektivni čas zajema katalog časopisja za leta 1919–1968.

Javna knjižnica daje gradivo na uporabo osebi, ki je njen član in ima njeno izkaznico. Z njo ima pravico uporabljati gradivo v knjižnici ali si ga izposoditi na dom. Ima pa tudi pravico do izposoje od drugod (medknjižnična izposoja): knjižnica si v imenu svojega člana izposodi publikacijo, ki je sama nima, v kateri izmed drugih domačih ali tujih knjižnic. Nekaterega gradiva pa si ni mogoče izposoditi na dom, npr. priročnikov (enciklopedije, slovarji, bibliografije), rokopisov, redkih knjig, časopisja. Vse gradivo je na voljo le v čitalnici. Če jih ima knjižnica več, so nekatere namenjene za posamezne oblike gradiva (npr. za časnike, rokopise) ali stroke.

Kljub temu da je knjižnic čedalje več in da njihovi skladi stalno naraščajo, pa je očitno, da nobena knjižnica nikdar ne bo mogla imeti vsega, kar naj bi imela, čeprav je še tako specializirana. Tisk in drugo knjižnično gradivo nenavadno raste, tako da že popoln razvid nad njim ni mogoč, kaj šele, da bi si knjižnica vse to gradivo pridobila. Še največ dosežejo narodne knjižnice, ker jim stoji ob strani zakon o obveznem izvodu, čisto vsega svojega narodnega sklada pa nobena nima, ne sprotnega, kaj šele iz preteklosti. Najbližje so idealnemu stanju glede sodobnega gradiva narodne knjižnice manjših narodov ali držav, ker je na manjšem ozemlju lažje zasledovati novosti in nadzirati njihov dotok. Kompletiranje starejšega narodnega sklada pa je vedno težje. Realno je celo pričakovati, da bodo raritetne ali uni-

katne knjige zaradi nesrečnih okoliščin propadale in da se bomo idealnemu narodnemu skladu prej odmikali kot primikali. Ne kaže tudi pozabiti, da raritete niso nujno stare, temveč so lahko iz bližnje preteklosti, nastajajo tako rekoč pred našimi očmi. Cela vrsta je na primer slovenskih časnikov iz časa med svetovnjima vojnama, ki so ohranjeni le v enem primerku ali komaj fragmentarno (npr. časniki naših izseljencev), podobno je s tiskom iz časa narodnoosvobodilnega boja. Zaščita knjižničnega gradiva pred naravnim propadanjem, primerno hranjenje in odgovorna uporaba podaljšujejo knjigi življenje, večnosti pa ji ne zagotavljajo.

Veliko na slabšem so v primerjavi z narodnimi knjižnicami glede popolnosti svojega sklada druge knjižnice, tako splošne kot strokovne. Specializirana še zmore pridobiti s svojega narodnega prostora, kar je treba, s preostalega sveta pa le del, odvisno od informacij, ki jih ima o primerni literaturi, ter od svojih prostorskih, personalnih in denarnih sposobnosti. Nabavna politika kajpak še vedno ostaja ena temeljnih dejavnosti knjižnice, prej in poslej uokvirjena v obstoječe možnosti, prav tako strokovna obdelava, hranjenje in izposoja, ob tem pa se vedno bolj uveljavlja zahteva po informiranju tudi o tistem, česar knjižnica sama nima, ampak katera druga, posredovanje publikacij od drugod, informiranje o obstoju kakršne koli literature o vprašanju, ki obiskovalca zanima. Knjižnica postaja informacijski center s kopico zbirk podatkov, kartotečnih, tiskanih in računalniških. Zbrani so v njenih katalogih, v katalogih drugih knjižnic, centralnih katalogih, bibliografijah, na magnetnih trakovih in v drugih pripomočkih. Ob množici knjižničnega gradiva, ki prihaja na svet ali smo ga podedovali, je gotovo najprej pomembno, kaj od tega je koristno za našo trenutno potrebo. Če dobimo zanesljivo informacijo, je pol poti do literature opravljene. Druga polovica je večinoma lažja: izposoja v svoji knjižnici, medknjižnična izposoja od drugod, pridobitev preslikave, v skrajni sili obisk druge ustrezne knjižnice.

IV

Bibliografija. Pripomoček pri iskanju informacij o literaturi so urejeni sezname ali popisi, ki jim pravimo bibliografije. Z isto besedo pa označujemo tudi dejavnost, ki te pripomočke izdeluje. Od mnogih definicij je najbližje sodobnemu pojmovanju bibliografije kot stroke tista, ki jo je podala Louise-Noël Malclès (*Cours de bibliographie*, 1954, str. 6.): »Bibliografija je strokovno-znanstvena dejavnost, ki zbira, vrednoti, izbira, vsebinsko analizira in opisuje tiskane ali drugače razmnožene, javnosti namenjene tekste – bibliografske enote – ter te opise klasificira, ureja in navadno v obliki urejenih popisov tudi publicira z namenom dati informacije o literaturi in s tem pripomočke za strokovno delo.«

Definicija dobro zajema bibliografske postopke, manj pa je izčrpna glede gradiva in jo je treba nekoliko dopolniti. Predmet bibliografije so poleg tiskanih ali razmnoženih besedil bili in so še vedno tudi rokopisi, namenjeni javnosti ali zasebne vsebine (npr. osebna korespondenca). Prav tako bibliografija lahko obravnava tisk, ki ni namenjen javnosti (npr. zaupne narave) ali sploh nima besedila (npr. slikanice, »nemi« zemljevidi). Svoje področje pa je razširila še na druge tehnične zapise, ki jim ne gre oznaka tisk (gramofonske plošče, magnetofonski trakovi, filmi) in jih je mogoče razumeti (»brati«) le s pomočjo primernih aparatov. Potemtakem so danes predmet bibliografije avdiovizualni zapisi, berljivi ali slušni, tipografsko razmnoženi grafični listi, zemljevidi in fotografije, pa tudi zapisi v Braillovi pisavi, ki se berejo s tipanjem. V bistvu je predmet bibliografije knjižnično gradivo in njegovi sestavni deli. Od tod tudi izvira tesna navezanost bibliografije na knjižnico.

Prvotno je beseda bibliografija (grško *biblion* – knjiga, *grafein* – pisati) pomenila pisanje ali prepisovanje knjig, današnji pomen in vsebino je dobila sredi 17. stoletja. Bili pa so zanjo v rabi še drugi izrazi, nekateri so še vedno živi, na primer *index*, *répertoire*, *Annales*, *knjigopis*, *katalog*. Pri nas so v drugi polovici 19. stoletja poskušali

uvesti slovensko poimenovanje (knjigoznanstvo, knjigarstvo, knjištvo), a se ni uveljavilo. Stroko in njen rezultat imenujemo tako kot večina sveta bibliografija.

Vrste bibliografij. Sčasoma se je izoblikovalo več vrst in oblik bibliografij in uveljavilo poimenovanje, ki jih zanesljivo označuje. Glede vsebine gradiva, ki ga opisuje, je bibliografija ali splošna ali strokovna. Splošna zajema vse stroke, ki pridejo v poštev, strokovna ali specialna se omejuje na širše ali ožje strokovno področje. Obe upoštevata gradivo z večjega ali manjšega geografskega ali kulturnega prostora. Najširša je mednarodna ali internacionalna bibliografija, ki zaobjema ves svet ali vsaj več držav oz. narodov. Najožji sta krajevna in pokrajinska ali regionalna, ki prikazujeta gradivo o enem kraju oz. pokrajini ali gradivo, ki od tam izvira. Vmes je narodna ali nacionalna bibliografija. Njena naloga je obdelovati gradivo določenega naroda (narodnostni princip) ali države (državni princip) ali jezika (jezikovni princip). Najpogostejše so državne narodne bibliografije; upoštevajo gradivo, ki je izšlo na ozemlju določene države. Take so na primer *Bibliografija Jugoslavije* (ves tisk, ki izide v naši državi), *Oesterreichische Bibliographie* (tisk, ki izide v Avstriji), *Bibliografia italiana* (tisk, ki izide v Italiji). Na jezikovnem principu sta zasnovani sedanji *Deutsche Bibliographie* (Frankfurt) in *Deutsche Nationalbibliographie* (Leipzig), ki obravnavata gradivo v nemščini, izšlo v obeh Nemčijah, Avstriji in nemškem delu Švice. *Cumulative book index* (New York) opisuje knjige v angleščini, pa naj so izšle kjerkoli.

Povojna *Slovenska bibliografija* združuje jezikovni in narodnostni princip. Vključuje gradivo, ki izpolnjuje vsaj enega od tehle pogojev: besedilo v slovenščini, avtor po narodnosti Slovenec, slovenska založba. Zato so v njej tudi dela naših zamejcev, izseljencev, strokovnjakov na tujih institucijah in prevodi naših besedil v tuje jezike. Izpušča pa gradivo, ki je v SR Sloveniji sicer bilo izdelano, a nima nobenega od gornjih pogojev.

Tako *Slovenska bibliografija* kot druge narodne pa se izogibajo pomembnega gradiva, ki bi teoretično sodilo vanje, namreč literature o svojem narodu oz. državi, kolikor je seveda avtomatično ne zajamejo kot narodni sklad. Vzrok je v tem, da bi ga ne mogle podati popolno. Knjige bi še nekako zmogle zbrati s sveta, ne pa tudi člankov. Kjer bibliografijo na to temo sploh imajo, jo objavljajo posebej, zunaj narodne, bodisi kot splošno, še najraje pa kot strokovno, ki jo sestavlja specializirana institucija. Splošna narodna bibliografija ima v primerjavi z drugimi poleg informativne naloge še posebno poslanstvo. Izkazuje tvornost svojega naroda oz. države nasploh, posredno, skozi vključeno gradivo pa znanstveno, kulturno, umetniško in drugo dejavnost še posebej. Zato se pojmuje kot ena izmed narodnih kulturnih legitimacij. Danes jo imajo skoraj vse države oz. narodi. Izdelovanje so poverile svoji osrednji bibliografski ustanovi, praviloma narodni knjižnici.

Bibliografije je možno opredeljevati še po drugih vidikih, na primer po vrstah gradiva (npr. knjige, članki), poklicu (npr. pravniki, zdravniki) ali spolu avtorjev (npr. Zlata Pirnat, *Bibliografija del slovenskih pisateljic do konca 1935*, Ljubljana 1936), po času in podobno. Pri nas so se nekatere vrste močno uveljavile.

Osebna ali personalna bibliografija prikazuje delo določenega avtorja (subjektivna) ali literature o njem (objektivna) ali oboje hkrati (monografska). Pri tem se lahko omejuje na določen čas (npr. postumne izdaje), vrsto zapisov (npr. knjige, rokopisi), kvaliteto, stroko itd. Raznolikost in številčnost osebnih bibliografij je izredno velika. Nad polovico slovenskih bibliografij je osebnih. K njim moremo prišteti še skupinske osebne bibliografije. Opisujejo dela ljudi, ki jih družijo ista organizacija (znanstvena institucija, društvo ipd.), vendar tako, da je vsak podan v celoti na enem mestu. Na ta način nastane mozaik osebnih bibliografij.

Svoje založniške bibliografije imajo vse večje sedanje založniške organizacije. Prikazujejo vse njihove izdaje v

določenem času, pa naj so na knjižnem trgu še dostopne ali ne. Z njimi dajejo založbe javno bilanco o svoji izdajateljski dejavnosti in hkrati bibliografski vodnik skozi njo. Ker je pri sestavljanju upoštevan tudi arhiv založbe, so nekateri podatki (npr. o nakladah) mnogo bolj zanesljivi, kot morejo biti v narodni bibliografiji. Založbe pa objavljajo tudi kataloge, vsaka zase ali po več založb skupaj. Založniški in medzaložniški katalog sta namenjena kupcu, imata prodajno nalogo, zato vselej navajata tudi ceno in z njo v zvezi vezavo, kar pri bibliografijah ni nujno. Ne zajemata pa vseh knjig, temveč le tiste, ki so takrat na zalogi. Zato uporabnost založniškega kataloga hitro upada, razen nekaterih velikih medzaložniških, ki si pridobe trajno bibliografsko informativnost. Glede obdelave so katalogi lahko enako izčrpni kot bibliografije, večinoma pa niso. Anotacije, če so, so intonirane reklamno. Soroden založniškemu je knjigotški katalog; prav tako ponuja, le da izdaje raznih založnikov. Prodaji redkosti je namenjen antikvarni katalog, posebej licitacijski prodaji avkcijski katalog. Oba sestavijo skrbno, s podrobnimi podatki o vsakem primerku in s cenami.

Bibliografsko kazalo je bibliografija, ki obravnava vsebino, sestavne dele serijske publikacije, to pa so raznovrstni članki, reprodukcije, notni zapisi. Iz vsakega prispevka je oblikovana bibliografska enota, te so razvrščene po ustreznih strokovnih skupinah, na koncu pa vse povezane s pomožnimi kazali (avtorsko, predmetno ipd.). Obdelava je včasih zelo podrobna (izčrpne anotacije), upoštevani so tudi drobni, manj pomembni prispevki (npr. uredniška listnica, vesti), katerim se druge bibliografije rade izognejo. Bibliografsko kazalo lahko obdeluje več vsebinsko sorodnih serijskih publikacij hkrati, večinoma pa eno, bodisi v celoti ali le nekaj letnikov. Največ takih kazal je izdelanih za pomembne književne in strokovne časopise, katerih gradivo ima trajno vrednost in se pogosto išče.

Drugačni pogledi dajo še nova označevanja bibliografije. Izčrpna skuša podati vse gradivo iz obravnavane teme.

Izbirna ali selektivna opisuje le del gradiva; izbira ga glede na čas, avtorja, kraj, kakovost ipd. Primarna bibliografija opisuje enote po avtopsiji (bibliograf mora imeti primerke v rokah), sekundarna prepisuje podatke iz drugih virov. Nove vrste se odpro, če pogledamo metodo bibliografske obdelave. Popisna daje o enoti osnovne tehnične podatke (lahko tudi s skrčenim opisom), opisna jim dodaja še podrobnejše, ki sicer niso v navadi (npr. o papirju, vezavi, izjemnostih), analitična širi informacijo na vsebino enote z bibliografsko opombo ali anotacijo (sinopsis, abstrakt, izvleček, povzetek ipd.), kritična vsebino tudi vrednoti (recenzija).

Tolikšne možnosti glede vsebine in metode obdelave, pa tudi ureditve in opremljenosti s pomožnimi kazali povzročajo, da se bibliografije med seboj bolj ali manj razlikujejo. Enotne so si le v dveh osnovnih načelih: 1) o vsaki enoti mora biti navedeno toliko in takih značilnih podatkov, da jo je možno zanesljivo in nezamenljivo identificirati; 2) gradivo mora biti v vsaki bibliografiji obdelano in podano vseskozi po isti metodi, ki se oblikuje tako, da čimbolj ustreza konkretnemu namenu. Izpolnjevanje teh dveh načel je izhodišče za strokovno oceno posamičnih bibliografij.

UBC. Mednarodna evidenca vsega tiska (UBC — Universal bibliographic control), ki se že nekaj let pripravlja v okviru IFLA, sloni na splošnih narodnih bibliografijah. Predvideno je, da bi bilo za ves svet nekaj centrov, ki bodo dobivali podatke iz nacionalnih bibliografskih ustanov in jih vlagali v računalnik, od koder bodo raznovrstne informacije odtekale na vse strani. V ta namen se pripravlja in uvaja mednarodni standard za bibliografski opis (ISBD — International standard bibliographic description), da bo obdelava gradiva enotna, kar je prvi pogoj za izmenjavo bibliografskih informacij. (Prim. Maks Veselko, *Nekaj misli ob uvajanju univerzalne bibliografske kontrole pri nas*, »Knjižnica«, 1975, str. 60–70.)

Mednarodne komisije izdelujejo standarde za bibliografski opis določenih vrst gradiva. Končani in objavljeni so že: splošni ali generalni – ISBD(G), za knjige ali zaključene publikacije (monografije) – ISBD(M), za tekoče ali serijske publikacije – ISBD(S), za kartografsko gradivo – ISBD(CM), za neknjižno gradivo ISBD(NBM), za muzikalije – ISBD(PM), za stare knjige (pred 1801) in reprints ISBD(A). Standardi za knjige, tekoče publikacije, neknjižno in kartografsko gradivo so izšli leta 1981 in 1983 tudi v slovenskem prevodu, drugi so v pripravi. Sprejeti standardi so namenjeni predvsem narodnim bibliografijam in so za države, ki so k akciji pristopile, obvezni. Vplivajo pa na izdelavo tudi drugih bibliografij in knjižničnih katalogov.

Bibliografija večinoma opisuje samostojne publikacije in njihove sestavne dele, lahko pa tudi prav drobne prispevke (šale, pregovori ipd.) ali celo kratke odlomke. Bibliografije takega gradiva so po svetu dokaj pogoste in veliko uporabljane. Objavljajo besedila (izreki, krilatice, odlomki, citati), jih vsebinsko razlagajo in prevajajo, če so izvorniki v tujem jeziku, hkrati pa dajejo natančne bibliografske podatke o izvoru. Pomembnejše mednarodne bibliografije citatov so: Georg Büchmann, *Geflügelte Worte* (1864, veliko ponatisov, npr. 1961⁸⁰), Richard Zoozmann, *Zitaten- und Sentenzenschatz der Weltliteratur alter und neuer Zeit* (1910, 1959⁸⁰), Pierre Dupré, *Encyclopédie des citations* (1959), *The Oxford dictionary of quotations* (1941), Giuseppe Fumagalli, *Chi l'ha detto?* (1958⁸⁰), *Velika Epohina enciklopedija aforizama* (1968). Samo latinske citate obdeluje Zvonimir Doroghy, *Blago latinskog jezika* (1966).

Oblika bibliografije. Glede tega je več možnosti. Kartotečna ali listkovna ima enake lastnosti kot kartotečni knjižnični katalog (gl. str. 64–68). Objavljena bibliografija je lahko samostojna knjiga, samostojen prispevek v knjigi ali tekoči publikaciji, dodatek k nebibliografskemu prispevku oz. njegov sestavni del (»skrita« bibliografija). Najbolj opazna je seveda knjižna bibliografija, a ni rečeno, da so

druge manj pomembne ali koristne, le da jih je težje najti. Bibliografske enote si ponavadi slede druga pod drugo in so največkrat tudi oštevilčene, včasih pa so podane v strnjem besedilu, druga ob drugi (npr. kot članek), pri čemer so navedeni le osnovni podatki, da sta preglednost in identifikacija še kolikor toliko možni. Vse gradivo je lahko podano skupaj (zaključena bibliografija) ali pa je objavljeno v nadaljevanjih, ki izhajajo v določenem časovnem zaporedju (tekoča bibliografija). Zaključena bibliografija večinoma obravnava daljši čas (retrospektivna bibliografija), medtem ko tekoča opisuje novo, sodobno gradivo in kar se da kmalu (sprotna bibliografija); nekatere splošne narodne bibliografije izhajajo celo tedensko. Tekoča bibliografija in če je še sprotna povrh zelo ustreza zahtevi po hitri informaciji, manj pa je primerna za iskanje podatkov iz preteklosti, ker je treba pregledati kopico zvezkov. Nekatere si pomagajo tako, da od časa do časa gradivo več zvezkov združijo in ga natisnejo znova (kumulativna bibliografija) ali pa združujejo samo pomožna kazala.

Tudi v bibliografiji je vse pogostejša uporaba računalnika. Bibliografske enote vlagajo vanj nepretrgoma, iz njega pa dobivajo zahtevane odgovore bodisi na zaslon terminala ali izpisane s tiskalnikom. Možno je iz računalnika tudi tiskati retrospektivno, tekočo, kumulativno ali kakršnokoli izbirno (selektivno) bibliografijo; tako npr. objavljajo Angleži svojo tedensko *British national bibliography* in večletna kumulativna pomožna kazala k njej. Pri nas je vključevanje računalnika v bibliografske namene šele v povojih, dejansko pa se z njim že okoriščajo nekatera dokumentacijska središča.

Ureditev bibliografije. Možnosti razvrstitve bibliografskih enot je več in vsaka ima svojo upravičenost glede na to, kaj obravnava in komu je namenjena. Nekatere ureditve so prav take, kakršne srečamo pri knjižničnih katalogih: abecedna je enaka kot pri abecednem imenskem katalogu (gl. str. 65), po predmetnih geslih kot pri stvarnem katalogu (gl. str. 66), sistematska kot pri sistemati-

skem katalogu (gl. str. 66–67). V rabi pa so tudi ureditve, kakršnih pri knjižničnih katalogih skoraj ni. Kronološka razvršča enote po času izida ali (redkeje) nastanka, praktično po letih. V poštev pride pri retrospektivnih bibliografijah, kjer je možno in primerno izpostaviti začetek in razvoj obravnavanega pojava (npr. osebne bibliografije). Od vseh ureditev je za uporabnika najboljša križna, ker zahteva od njega najmanj spretnosti in poznavanja bibliografske metode. Združuje ureditve, ki slone na abecedi, to pa sta zlasti ureditvi po značnici in predmetnem geslu. Pri tako urejeni bibliografiji je enota javljena večkrat in na različnih mestih: pod avtorsko, korporativno ali stvarno značnico in še pod toliko predmetnimi gesli, kolikor jih ima. Križna ureditev pri nas ni v navadi, predvsem zato ne, ker potrebuje veliko prostora.

Vsaka ureditev, razen križne, odpira informacijo le v eni smeri. Da se omogoči uporabnost tudi iz drugih vidikov, imajo sodobne bibliografije pomožna kazala. Pri tem so možnosti velike in različice pestre. Najobičajnejša pomožna kazala v naših bibliografijah so avtorsko (lahko še posebej za prevajalce, ilustratorje ipd.), predmetno (lahko posebej za pojme, kraje, osebe ipd.), naslovno, kronološko, kazalo knjižnih zbirk, hranilišč. Prav tako kot pri ureditvi se dá tudi tu združevati več vidikov hkrati (križno pomožno kazalo).

Zgodovina bibliografij. Začetki bibliografije segajo v 3. stoletje pred našim štetjem. Kolikor je doslej dognano, je bil prvi bibliograf aleksandrijski knjižničar Kalimah, ki je popisal antično literaturo, zbrano v njegovi knjižnici (*Pina-kes* – Tablice teh, ki so se proslavili na vseh področjih znanja, in tega, kar so napisali). Domnevno je njegov popis bil urejen po strokah, dalje pa po abecedi avtorjev ali kronološko. O avtorju je zapisal nekaj biografskih podatkov, naslove njegovih del in podal njihovo vsebino. Tablice so torej bile izčrpen informacijski vir. Žal ni ohranjenega skoraj nič.

Sicer v starem in srednjem veku izdelovanje bibliografij ni bilo kaj prida razširjeno. Pojavljalo se je tu in tam, brez medsebojne povezave in kontinuitete. Šele izum tiska je vzpodbudil pogostejše sestavljanje bibliografij: bibliografsko gradivo je odtlej hitreje naraščalo in postajalo vedno težje pregledno, tisk pa je tudi omogočil objavljanje in razširjanje bibliografij. Prvi tiskani sezname knjig so bili katalogi tiskarjev, ki so bili prvotno tudi založniki in prodajalci. Nato so objavljali popise knjig knjigarji, tudi ti s prodajnimi nameni. Od konca 15. stoletja pa se vrste prava bibliografska dela, podrejena izključno informativni nalogi. Med zgodnjimi je znamenita *Bibliotheca universalis* švicarskega humanista Conrada Gesnerja iz leta 1545 (z dodatkom leta 1555). Popisal je okoli 15 000 tiskanih in rokopisnih, latinskih, grških in hebrejskih spisov, ki jih je našel v knjižnicah ali dobil o njih zanesljive podatke. Gesnerjeva bibliografija je splošna mednarodna, univerzalna pa ne, ker se omejuje na tri, tedaj klasične jezike in izpušča dela v živih narodnih jezikih. Ocenjuje se, da je zajel kako četrtnino vsega, kar je bilo dotlej natisnjene ali napisane in ohranjenega, ogromno spričo tedanjih skromnih komunikacijskih možnosti. Tudi bibliografska obdelava in ureditev po strokah sta toliko dognani, da je *Bibliotheca* še danes koristen pripomoček pri znanstvenem delu, kar dokazuje tudi dejstvo, da je leta 1966 izšel reproduciran ponatis.

Gesnerjevo izogibanje živim jezikom je povzročilo nastanek splošnih narodnih bibliografij. Prvi so jo dobili Angleži (John Bale, *Illustrium Maioris Britanniae scriptorum summarium*, 1548) in Italijani (Francesco Doni, *La libreria del Doni Fiorentino*, 1550), nato Francozi (1584) in drugi. V 17. stoletju so spričo naraščanja in diferenciacije znanosti splošne narodne in še bolj mednarodne bibliografije čedalje težje zadoščale informativnim potrebam. Uveljavljajo se strokovne bibliografije. Porast bibliografskih del je povzročil potrebo po razvidu nad njimi, bibliografiji bibliografij. Prvo je sestavil Philippe Labbé (*Biblio-*

theca bibliothecarum, Pariz 1664) in nabral okoli 1500 enot kakih 800 sestavljalcev. Dopolnil in razširil ga je Antoine Teissier (*Catalogus auctorum* . . ., Ženeva 1686), ki je opisal bibliografije okoli 2500 avtorjev.

V 18. stoletju je prišlo do novih vrst bibliografij, na primer za časopise, za bibliofilska, stara, anonimna ali psevdonimna dela. Da bi bila identifikacija posameznega primerka v čedalje obsežnejšem gradivu bolj zanesljiva, so bibliografski opis izpopolnili s podrobnostmi. Večji poudarek dobe v 19. stoletju pregledi literature naravoslovnih in tehniških ved ter splošne in strokovne tekoče bibliografije v narodnih in mednarodnih okvirih. Francija je leta 1811 dobila svojo tekočo splošno narodno bibliografijo, ki še danes izhaja (*Bibliographie de la France*), po njenem zgledu so si jo polagoma organizirali še drugi. Hkrati je slabela splošna retrospektivna mednarodna bibliografija, saj je postajala možnost, da bi dala izčrpno informacijo o vsem, čedalje manjša. Zadnji pojavi te vrste so iz sredine 19. stoletja; odtlej jo nadomeščajo tiskani katalogi velikih splošnih knjižnic. Še dlje od približne popolnosti je bila splošna mednarodna bibliografija člankov. Poskusi so bili zasnovani kot tekoče bibliografije, omejene na ozek izbor strokovnih časopisov in široka znanstvena področja, pri čemer je ostajal delež manjših narodov skoraj neopažen. Največ je v tem pogledu dosegla *Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur*, ki izhaja od leta 1896. Misel na mednarodno evidenco vsega bibliografskega gradiva, starejšega in sodobnega, je zadnji čas znova oživila s projektom UBC (gl. str. 76). Veliko bolj uspešne kot splošne pa so bile in so še strokovne mednarodne bibliografije. Najprej so jo osnovali za kemijo (1830), nato sčasoma za več drugih znanosti.

Danes se izdeluje in objavlja težko pregledna množica bibliografij vseh vrst, oblik in metod. Razvid nad njimi omogočajo retrospektivni in tekoči pregledi. Od mednarodnih retrospektivnih je največje delo Theodorja Be-

stermana *A world bibliography of bibliographies . . .*, ki v 4. izdaji (1965–66) obsega pet debelih knjig, čeprav se omejuje le na samostojne objave (okoli 117 000 enot).

Splošne bibliografije pri Slovencih. Bera starejših in novejših slovenskih bibliografij je na videz skromna, dejansko pa bogata, če pomislimo na svoj zgodovinski razvoj in na svojo maloštevilnost. Ocenjujemo, da je bilo do slej objavljeno nekaj nad dva tisoč bibliografskih del raznih oblik. Njihov retrospektivni pregled je sestavila Štefka Bulovec: *Bibliografija slovenskih bibliografij 1561–1973* (Ljubljana 1976). Letni pregledi izhajajo v časopisu »Knjižnica« od leta 1964 naprej.

Prvo delo, ki ima nekaj bibliografskih lastnosti, je Trubarjev *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher* (Tübingen 1561), v katerem je opisal prve slovenske knjige. Kot bibliografija je *Register* hkrati osebna (pri vseh knjigah je Trubar sodeloval kot avtor, prireditelj ali prevajalec) ter splošna in retrospektivna, ker obravnava vse, kar je do takrat izšlo. Naslednje knjižno bibliografsko delo je Pohlinova *Bibliotheca Carnioliae* (Dunaj 1803, Ljubljana 1862). Prikazuje življenje in delo piscev, ki so živeli ali bili rojeni na Kranjskem, katerih dela so tu prvič izšla ali ki so pisali o Kranjski. Podatki so minimalni, mestoma nezanesljivi, je pa tudi nekaj prvih ali edinih informacij. Okoli leta 1831 je Matija Čop končal izčrpno, podrobno in kritično bibliografijo slovenskih knjig za Pavla Jozefa Šafářika. Izšla je (dopolnjena) kot 1. knjiga *Geschichte der südslawischen Literatur* (Praga 1864). Čop je dal najprej opis slovenskega slovstva, nato pa po strokah še danes uporaben popis posameznih knjig. Njegova obdelava je zanesljiva, podrobna in dosledna; označujemo jo kot prvo moderno bibliografsko delo pri Slovencih.

Omenjena in še nekatera manjša, objavljena ali rokopisna (J. V. Valvasor, J. G. Dolničar-Thalnitser, J. K. Erberg) bibliografska dela so napisana v nemščini ali latin-

ščini. Prvo v slovenskem jeziku napisano retrospektivno, splošno in narodno bibliografijo imamo v knjigi Franca Simoniča *Slovenska bibliografija* (Ljubljana, 1903–05) s podnaslovom I. del: *Knjige (1550–1900)*; drugi del, ki naj bi bil obdelal članke, ni izšel, niti ni bil pripravljen. Poleg knjig je Simonič opisal tudi časopisje, muzikalije in zemljevide, vsega okoli 4500 prvih natisov, katerim je dopisal ponatise. Princip njegove narodne bibliografije je v osnovi jezikovni. Knjigo v tujem jeziku je upošteval le tedaj, če je avtor sicer objavljaj tudi v slovenščini. Obdelava je za tisti čas sodobna in izčrpnost velika. Abecedna ureditev omogoča le enosmerno informacijo, ker pomožnih kazal ni. Kljub temu je Simonič za prvih 450 let slovenske knjige temeljni priročnik, saj mlajšega in sodobnejšega nadomestila nimamo.

Že prej pa smo dobili tekočo splošno narodno bibliografijo. Pobudil jo je in sprva sestavljaj Etbin Henrik Costa, za njim pa Ivan Tomšič, Rajko Perušek, Karol Glaser in nazadnje Janko Šlebinger. Obsega čas od leta 1868 do 1912. Izhajala je v glavnem letno v *Letopisu Slovenske matice* (1869–1898), njenem *Zborniku* (1899–1907) in nazadnje v samostojni knjigi skupaj za leta 1907–1912 (Ljubljana 1913); nadaljevanje je preprečila I. svetovna vojna. Vseskozi opisuje samo gradivo v slovenščini in ga razvršča po strokovnih skupinah. Dolga leta upošteva le samostojni tisk, od leta 1902 dalje pa tudi čedalje širši izbor člankov. S to tekočo bibliografijo in Simoničevo retrospektivno smo Slovenci prvič ujeli korak s splošno narodno bibliografijo v svetu.

Žal smo med obema vojnama spet zaostali. Šlebingerju je uspelo objavljaj bibliografijo knjig le za leto 1929 in polovico leta 1930 (v časopisu »Slovenski tisk«, 1930). Za čas po letu 1912 torej nimamo kontinuiranega tekočega ali retrospektivnega bibliografskega pregleda nad našimi knjigami vse tja do leta 1945. Vrzal za silo izpolnjuje, kolikor pač je v njegovi naravi, medzaložniški katalog *Slovenska knjiga* (Ljubljana 1939), v katerem so na kratko opisane

knjige, ki so bile poleti 1939 na prodaj. Razvrščene so po širših strokah, dodano jim je avtorsko in naslovno kazalo.

Pač pa je tedaj izšel Šlebingerjev bibliografski pregled *Slovenski časniki in časopisi* za čas od 1797 do 1936 (v knjigi *Razstava slovenskega novinarstva*, Ljubljana 1937). Upošteval je samo časopise v slovenščini, nabral 1047 enot, jih razvrstil kronološko ter povezal z naslovnim, krajevnim in stvarnim kazalom. Metoda opisovanja je dokaj podrobna in zajem dovolj izčrpen, da je delo še vedno s pridom uporabno. Škoda le, da je ostalo ob strani časopise v drugih jezikih, ki je izhajalo na slovenskih tleh.

Ob koncu druge vojne je – presenetljivo – izšla v Münchnu splošna bibliografija Joža Glonarja *Die Slowenen im Schrifttum 1914–1940* (»Südost-Forschungen«, 1944/45, str. 498–583). Zbral je knjige in separatne članke z vseh področij, deloma tudi čez označeni časovni okvir, ki govore o Slovencih in Sloveniji s kakršnegakoli vidika in brez omejitve na jezik, ter jih podal po strokovnih skupinah. Bibliografija je edina večja te vrste pri nas. Pomembna je zaradi objektivnosti, kakršne v tistem času ne bi pričakovali, in zaradi obsežnosti zajetega gradiva (okoli 1700 enot).

Z osvoboditvijo je prišlo kot marsikje tudi pri naši narodni bibliografiji do korenitih sprememb. Dolžnost izdelave in objave je bila poverjena NUK, ki je v ta namen osnovala bibliografski oddelek. Tako je prešla skrb za narodno bibliografijo iz zasebnih rok v javno institucijo in dobila zanesljivo organizacijsko podlago. Za čas od osvoboditve maja leta 1945 naprej izdaja NUK splošno letno narodno *Slovensko bibliografijo* (o njenem konceptu gl. str. 73). Prvi zvezki (do leta 1950) so opisovali le samostojni tisk (časopise, knjige, muzikalije, zemljevide), odtlej pa tudi širok izbor člankov in leposlovja iz časopisja in zbornikov, od leta 1967 še gramofonske plošče in od leta 1972 magnetofonske trakove. Opozoriti je treba, da je za čas 1945–1950, ko še ni vključevala člankov, izšla posebna knjiga *Slovenske bibliografije* (sestavili so jo v NUK, izdala je SAZU leta 1963) samo za prispevke v časopisju

in zbornikih. Ureditev se je po nekaj poskusih ustalila tako, da je prvi del (samostojni tisk, plošče, trakovi) podan po abecedi s pomožnimi kazali po univerzalni decimalni klasifikaciji, knjižnih zbirkah in osebnih imenih ter statistiko, drugi del (članki) pa po UDK z abecednim kazalom strok in avtorjev. *Slovenska bibliografija* je letna v tem smislu, da podaja v vsakem zvezku gradivo iz določenega leta, pri čemer je njena sprotnost zavrta, ker del tiska (iz tujine, zamejstva) doteka počasi.

Veliko hitreje informira mesečna narodna bibliografija, ki pa obravnava samo knjige in tisto časopise, ki začne izhajati. Objavljena je bila najprej v bibliografskem mesečniku »Slovenski tisk« oz. »Naš tisk« (1946–1947), nato v založniških glasilih »Slovenski knjižni trg« (1948–1951) in »Knjiga« (od 1953 naprej).

Po drugi vojni smo dobili tudi nekaj znanstveno sestavljenih splošnih retrospektivnih bibliografij, omejenih na določen čas, jezik ali gradivo. Branko Berčič je sestavil bibliografijo *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts* (izšlo v zborniku *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, München 1968). Z njo je izpopolnil in posodobil prejšnje preglede Friedricha Ahna, Theodorja Elzeja, Franca Simoniča, Franceta Kidriča in Mirka Rupla. 56 tiskov je podal kronološko, jih opisal do vseh podrobnosti (tudi hranilišča in literaturo) in jim dodal več pomožnih kazal. Primož Simoniti je obdelal latinske tiske: *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis* (Zagreb–Ljubljana, 1972). Opisal je nad 1700 del, ki so v celoti ali deloma latinska, napisali ali prevedli pa so jih avtorji slovenskega rodu ali rojeni na Slovenskem, ali pa so bila pri nas samo tiskana. Bibliografija Jožeta Bajca *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945* (Ljubljana 1973) je po snovi nadaljevanje Šlebingerjevega pregleda. Upošteva tudi drugojezični tisk iz Slovenije. Opisanih je 663 enot po časovnem zaporedju in z več kazali. Pri listih, ki so izhajali že prej ali še pozneje, je dana povezava s Šlebingerjem in *Slovensko bibliografijo*. Partizanski tisk je podan le z

osnovnimi podatki, ker imamo zanj podrobnejšo jugoslovansko bibliografijo iz leta 1964 (gl. str. 89). Sicer je bil ta tisk obdelan zelo zgodaj, čeprav iz razumljivih razlogov ne izčrpno: Dušan Moravec in Cene Kranjc, *Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, I, periodični tisk* (1945, izšlo še na osvobojenem ozemlju); Jože Udovič, *Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska (Slovenski zbornik, 1945)*. Temeljito pa so opisane knjige in brošure s Primorskega: Marijan Breclj, *Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem* (Nova Gorica 1965). Jože Bajec je retrospektivno obdelal tudi našo izseljensko periodiko: *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945* (Ljubljana 1980). Opisano je 128 naslovov, a žal v naših knjižnicah niso vsi ohranjeni.

Splošne bibliografije drugih jugoslovanskih narodov. Tudi drugi naši narodi imajo več pomembnih retrospektivnih in tekočih splošnih bibliografij. Hrvaške in srbske knjige do okoli leta 1835 so tako kot slovenske opisane v Šafárikovi *Geschichte der südslawischen Literatur*, in sicer v drugi in tretji knjigi (Praga 1865), hrvaške glagolske pa že v prvi knjigi (1864), ob koncu slovenskih. *Bibliografija Hrvatska* Ivana Kukuljevića-Sakcinskega (Zagreb 1860 in dodatek 1863; oboje v reprintu, Ljubljana 1974) je zajela knjige, časopisje in nekaj člankov v hrvaškem jeziku do leta 1860 oz. 1863. Knjiga je prva iz načrtovane *Bibliografije jugoslavenske*, v kateri naj bi dobili tudi Slovenci svojo (sestavil bi jo bil Etbin Costa), a ideja ni bila realizirana. V samostojnih večmesečnih snopičih je izhajala *Hrvatska bibliografija* za leta 1941 do 1944; upoštevala je knjige in deloma časopise. Po osvoboditvi izhaja široko zasnovana *Hrvatska bibliografija* v treh nizih. V nizu A je letna *Bibliografija knjiga tiskanih u Narodnoj republici Hrvatskoj* za leta 1945–1950; z letom 1978 so jo obnovili kot mesečno. V nizu B je letna *Bibliografija rasprava, članka i književnih radova u časopisima N. R. Hrvatske* za leta 1945–1952; tudi to so leta 1978 obnovili kot mesečno.

V nizu C pa je izšlo veliko kvalitetnih specialnih in pokrajinskih bibliografij.

Srbi imajo poleg Šafárikove še tri večje retrospektivne bibliografije. Prva je *Srpska bibliografija za noviju književnost 1741–1867* (Beograd 1869, reprint Leipzig 1967) Stojana Novakovića. Zelo natančna in z veliko faksimili je Georgija Mihailovića *Srpska bibliografija XVIII veka* (Beograd 1964). Tretja je Vuka Dragovića *Srpska štampa između dva rata* (Beograd 1956). Tekoča letna *Srpska bibliografija* je izšla za leti 1947 in 1948 ter opisovala knjige in časopisje; leta 1981 so jo obnovili kot četrletno. Temeljna črnogorska bibliografska dela so: Dušan Vuksan, *Pregled štampe u Crnoj Gori 1834–1934* (Cetinje 1934), *Pregled štamparsko-izdavačke djelatnosti u Crnoj Gori 1494–1954* (Cetinje 1955) ter Niko S. Martinović in V. Jovović, *Izdavačka djelatnost u Crnoj Gori 1945–1958* (Cetinje 1959).

O narodni bibliografiji pri Makedoncih je mogoče govoriti šele po osvoboditvi. Od leta 1944 imajo dveletno (od 1972 letno, od 1980 polletno) *Makedonsko bibliografijo*, ki pa tako kot hrvaška opisuje samo knjige in članke iz časopisov te republike; dolga leta jo je sestavljala Nada Petrova. Iz nje so s preslikavo priredili *Kumulativno makedonsko bibliografijo 1944–1969* (Skopje 1976). Knjige z ozemlja današnje SR Makedonije do leta 1944 obdeluje *Retrospektivna bibliografija na Makedonija* (Skopje 1970), ki jo je sestavil Vasil Hadži Kimov. Đorđe Pejanović je sestavil dva večja priročnika: *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850–1941* (Sarajevo 1961) in *Bosansko-hercegovačka bibliografija knjiga i brošura za 1945–1951 in 1952* (Sarajevo 1953–54). Z letom 1977 je začela izhajati letna *Bibliografija bosansko-hercegovačkih knjiga*. Letni pregled knjig so imeli tudi na Kosovu: *Bibliografija e librit shqip në Jugoslavi*, in sicer za leta 1966 do 1969 (Priština 1972–73).

Splošne jugoslovanske bibliografije. Gradivo jugoslovanskih narodov, med njimi tudi slovensko, je seveda bilo

in je upoštevano tudi v jugoslovanskih bibliografijah. V predvojni Jugoslaviji je bilo le nekaj kratkotrajnih poskusov tekoče splošne bibliografije, že v prvih letih po osvoboditvi pa so se začele resnejše priprave zanjo. Od začetka 1950 teče *Bibliografija Jugoslavije*, ki jo sestavlja Jugoslovanski bibliografski inštitut v Beogradu. Razdeljena je v tri vzporedne bibliografije s povezujočim naslovom in različnimi, vsebini ustreznimi naslovi. *Monografije* (prej *Knjige, brošure i muzikalije*) izhajajo dvotedensko, urejene po UDK, s sprotnimi in letnimi avtorskimi in predmetnimi kazali. *Članci i prilozi u serijskim publikacijama* (prej *Članci i prilozi u časopisima i listovima*) izhajajo mesečno v treh serijah: A za družbene vede, B za naravoslovne in uporabne vede, C za umetnosti, jezikoslovje, šport. Ureditev in pomožna kazala so enaka kot pri knjigah. *Serijske publikacije* (prej mdr. naslov *Bibliografija jugoslovenske periodike*) izhajajo šele od leta 1956, in sicer četrtno z letnimi kazali po naslovih in UDK. Princip *Bibliografije Jugoslavije* je državni, zato je slovenskega gradiva nekaj manj kot v *Slovenski bibliografiji*. Od drugih bibliografij Jugoslovanskega bibliografskega inštituta omenimo še delo *Jugoslovanska retrospektivna bibliografska građa*, ki v 21 zvezkih opisuje knjige, brošure in muzikalije iz let od 1945 do 1967; vendar brez avtorskega in predmetnega kazala, kar uporabnost močno zmanjšuje.

Pri Jugoslovanskem leksikografskem zavodu v Zagrebu izhaja od leta 1956 *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*. Objavlja podatke o prispevkih v jugoslovanskem časopisju in zbornikih ter tistih, ki so izhajali na jugoslovanskih tleh od začetkov do osvoboditve. Splošna retrospektivna bibliografija člankov takega obsega je v svetu redkost. Zbranega gradiva je v celoti okoli tri milijone in pol enot, avtorskih in anonimnih, publicistične in leposlovne narave. Za zdaj je na voljo prvih 12 zvezkov, ki obravnavajo tele stroke: književnost splošno, jugoslovanske in druge književnosti, književni časopisi in društva, ljudska književnost, poezija jugoslovanskih in drugih narodov,

zgodovinske pomožne vede in zgodovina jugoslovanskih narodov, upodabljajoče umetnosti. Za uporabnost tako zajetnih bibliografij so ključnega pomena izčrpna predmetna kazala.

Posebne in strokovne bibliografije. Od drugih bibliografij je treba za naš namen omeniti take, ki pridejo v poštev kot informativni pripomoček pri preučevanju književnosti, a s poudarkom na slovenskih delih.

Med pokrajinskimi bibliografijami so pomembne zlasti tiste, ki obravnavajo čas po letu 1900, ker ga v Simoniču ni, ali pa če svoje gradivo obdelujejo temeljiteje kot predhodniki. Sistematično je opisan slovenski tisk le za Primorsko, v samostojnih knjigah ali tekoče v raznih zbornikih (po drugi vojni v Jadranskem koledarju), npr. Pavel Plesničar, *Narod naš dokaze hrani* (Ljubljana 1940; samostojni tisk do leta 1918), Antonija Kolerič in Marijan Perrot, *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji med obema vojnama 1918–30. IV. 1945* (Trst 1966). V drugih pokrajinah je teh pojavov manj, med drugim Theodor Strastil von Strassenheim, *Bibliographie der im Herzogthume Kärnten bis 1910 erschienenen Druckschriften* (Celovec 1912; slovenski tisk je prikazan v posebnem poglavju), Ivan Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919* (Ljubljana 1978). V pripravi je krajevna *Bibliografija o Mariboru*; izšla sta že prva dva zvezka: *Monografije* (1975) in *Serijske publikacije* (1979).

Partizanski tisk vse Jugoslavije obravnava *Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945* (Beograd 1964). Podrobno opisuje knjige, brošure, časopisje in biltene, okoli 9500 enot, dodano je več pomožnih kazal.

Založniške bibliografije so se pri nas uveljavile po drugi vojni, prej jih je bilo malo. Najpomembnejši sta zaradi starosti založb dve: Janko Moder, *Mohorska bibliografija* (Celje 1957; zajema leta 1849–1954) in Jože Munda, *Bibliografija Slovenske matice* (Ljubljana 1964). Za svojih prvih dvajset ali več let imajo bibliografije vse sedanje večje založbe: Državna založba Slovenije, Mladinska knjiga, Za-

ložba Obzorja, Cankarjeva založba in Slovenski knjižni zavod, Borec, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Pomurska založba; večinoma so objavile tudi že nadaljevanja za novejša leta.

Veliko je prevodnih bibliografij. Pod okriljem UNESCO izhaja *Index translationum* (1948–; 1932–1940 izhajal pri Zvezi narodov), ki javlja knjižne prevode za vsako leto posebej in urejeno po državah, članicah Organizacije združenih narodov. Celotno jugoslovansko gradivo zajemajo med drugimi: *Bibliografija prevoda objavljenih u Jugoslaviji 1944–1959* (Beograd 1963) opisuje knjižne prevode; *Jugoslovenska književnost u inostranstvu* (Beograd 1959–) opisuje v letnih snopičih knjižne prevode naših avtorjev; Arne Gallis in Slobodan Komadinić, *Jugoslavia – Norge* (Oslo 1953) obravnava medsebojne prevode in literaturo; Slobodan Komadinić, *Latinsko-američka književnost u Jugoslaviji* (Beograd 1963) opisuje knjižne in antologijske prevode; Peter in Gunhild Kersche, *Bibliographie der Literaturen Jugoslaviens in deutscher Übersetzung 1775 bis 1977* (Dunaj 1978). Slovenske in srbohrvaške prevode iz češčine in slovaščine, pa tudi jugoslovansko literaturo o češki in slovaški kulturi je za čas 1800–1936 temeljito obdelal Oton Berkopec: *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii* (Praga 1940).

Knjižne prevode slovenskega leposlovja sta opisala Marijan Breclj in France Dobrovoljc: *Traductions des belles-lettres slovènes* («Le livre slovène», 1971, posebna številka); nadaljevanje je pripravil Dobrovoljc sam (ibidem, 1975, št. 3/4). Isti avtor je izčrpno zbral prevode v francoščino: *Bibliographie de la littérature slovène en langue française* («Annales de l'Institut français de Zagreb», 1970/71, št. 22/23), vse prevode leposlovja, ki je bilo objavljeno v knjižni zbirki Naša beseda, pa v knjigi *Bibliografija zbirke Naša beseda* (Ljubljana 1977). Knjižne in gledališke prevode v slovenščino po drugi vojni prikazuje delo Štefke Bulovec in Janka Modra *Bibliografija prevodov v slovenščino 1945 do 1960* (Ljubljana 1960). Bibliografija sloven-

skih prevodov iz poljščine je v knjigi Rozke Štefan *Poljska književnost* (Ljubljana 1960), prevodov starogrških del v knjigi *Zgodovina grške književnosti* (Ljubljana 1966). Krajših, nesamostojnih pregledov prevodov v slovenščino je še cela vrsta, mdr. v knjižni zbirki Nobelovci (Ljubljana 1973–), kjer pa je naveden tudi izbor iz slovenske literature o njih. Izvirna in prevedena dramska dela (a tudi operna in baletna), ki so bila uprizorjena na slovenskih poklicnih odrih, so pregledno opisana v *Repertoarju slovenskih gledališč 1867–1967* (Ljubljana 1967); izšli sta tudi nadaljevanji za leta 1967–1972 in 1972–1977.

Literarnozgodovinske bibliografske informacije vsebujejo mnoge literarne zgodovine, zlasti starejše, ki so prav zaradi tega še vedno uporabljane, npr. Josip Marn, *Jezičnik*, IX–XXX (Ljubljana 1873–1892), Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, I–IV (Ljubljana 1894–1900). Od novejših imata posebno bibliografsko poglavje deli *Slovenska književnost 1945–1965*, II (Ljubljana 1967) ter Jožeta Pogačnika in Franceta Zadravca *Zgodovina slovenskega slovstva*, VIII (Maribor 1972). Izključno bibliografsko sta zastavljena Franceta Kidriča *Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri južnih Slovanih v XVI. veku* (Ljubljana 1927) in Marje Boršnik *Kratek bibliografski pregled slovenskega slovstva* (Ljubljana 1955). Tekočo literarnozgodovinsko bibliografijo (hkrati z jezikoslovno, zgodovinsko idr.) je za leta 1914–1927 objavljala Janko Šlebinger v »Carnioli« (1915–1919) ter »Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino« (1918–1928). Povojna letna bibliografija te stroke je v »Slavistični reviji« (1948–1949) ter »Jeziku in slovstvu« (1961/62–1965 in od 1977/78 dalje). Pomemben bibliografski vir je sistematično izbrana literatura, ki jo navajajo literarnozgodovinske študije o obravnavanih vprašanjih.

Od mednarodnih literarnih bibliografij je omeniti *Bulletin signalétique*, ki ga izdaja pariški Centre de documentation sciences humaines; članke o literarnih vedah prinaša serija *Histoire et sciences de la littérature*. Sorodno snov

obravnava letna *MLA international bibliography of books and articles on the modern languages and literatures* (New York); slovenski delež je izčrpno zajet od leta 1970 naprej. V Združenih državah sta izšla mednarodna retrospektivna priročnika za primerjalno književnost: Fernand Baldensperger in Werner P. Friedrich, *Bibliography of comparative literature* (Chapel Hill 1950; tematsko se nadaljuje v *Yearbook of comparative and general literature*, New York 1952–) ter *A syllabus of comparative literature* (Methuen 1972). Številni so večji ali manjši priročniki, ki obravnavajo posamezne književnosti, bodisi kot retrospektivne ali tekoče bibliografije, bodisi kot enciklopedije.

Večina osebnih bibliografij o naših književnikih je izšla kot dodatek k njihovim knjigam ali v zbornikih in časopisih. Samostojno so bile objavljene: Marja Boršnik, *Aškerčeva bibliografija* (Maribor 1936), Ivanka Žmavc-Baran, *Bibliografija del Janka Glazerja* (Maribor 1954), France Dobrovoljc, *Bibliografija literature o Cankarjevi dramatik* (Ljubljana 1960), Marijan Breclj, *Bevkova bibliografija* (Koper 1960) in *Gradnikova bibliografija* (Nova Gorica 1964; obe opisujeta le knjižne objave), Oton Berkopec, *France Prešeren v češki literaturi* (Ljubljana 1964), Štefka Bulovec, *Prešernova bibliografija* (Maribor 1975), Jaroslav Pánek, *Dr. Oton Berkopec* (Novo mesto 1976).

Bibliografskih kazal za književne časopise je bilo sestavljeno precej, a so povečini ostala v rokopisu. Knjižno sta bila objavljena: Anton Dokler, *Jubilejno kazalo za vseh petdeset letnikov Doma in sveta* (Ljubljana 1938) ter Rudolf Kodela, Jože Munda in Niko Rupel, *Bibliografsko kazalo Ljubljanskega zvona 1881–1941* (Ljubljana 1962). V *Mohorski bibliografiji* sta vsak zase kot bibliografsko kazalo obdelana »Kres« 1881–1886 in »Mladika« 1920 do 1941. Bibliografsko kazalo »*Slavistične revije*« (1948–1977) je natisnjeno v reviji sami (1977). Od listov za otroke je Boža Pleničar bibliografsko obdelala dva: »Ciciban« 1945/1946–1969/70 (Ljubljana 1970) ter »Slovenski pionir« 1943–1945 in »Pionir« 1945/46–1969/70 (Ljubljana 1970).

Veliko literarnozgodovinskih spisov je izšlo tudi v drugih časopisih in zbornikih, zlasti v domoznanskih. Prispevki v *Letopisu Slovenske matice* in njenem *Zborniku* so obdelani v *Bibliografiji Slovenske matice*. Oskar Gratzy je v delu *Repertorium zur 50-jährigen Geschichtsschreibung Krains* (Ljubljana 1898) opisal pomembnejše članke iz ljubljanskih nemških listov »Carniolia« 1838–1844, »Blätter aus Krain« 1846–1865, »Mittheilungen des historischen Vereines für Krain« 1846–1868, »Mittheilungen des Musealvereins für Krain« 1866, 1889–1898 in še nekaterih. Melitta Pivec-Stelè je v *Kazalu k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo* (Ljubljana 1939) izpisala časopise »Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko« 1891–1907, »Mittheilungen des Musealvereins für Krain« 1898–1907, »Carniola« 1908–1909, 1910–1919, »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo« 1919–1939. Mariborski »Časopis za zgodovino in narodopisje« so obdelali Janko Glazer in Karel Prijatelj za leta 1904–1925 ter Stanislav Kos za leta 1926 do 1940 in 1965–1979 (izšlo kot priloga k »Časopisu« 1926, 1965–66 in 1982, št. 1). Anka Vidovič-Miklavčič je sestavila bibliografski kazali za »Kroniko« 1953–1972 (»Kronika« 1973) in »Kroniko slovenskih mest« 1934–1940 (»Kronika« 1974).

Naštete bibliografije se po izčrpnosti informacij, ki jih prinašajo, močno razlikujejo. Mnoge se omejujejo na suhe tehnične podatke o objavi, nekatere pa tudi zgoščeno seznanjajo z vsebino prispevkov, ki jih opisujejo, in dodajajo še vsakovrstna pomožna kazala, ki uporabnost razširjajo na več vidikov. Vsebinsko poglobljene morejo biti le specialne bibliografije, in še to le tedaj, če jih sestavijo strokovnjaki obravnavanih področij. Še dlje v to smer lahko gre dokumentacija, ki pa hkrati vključuje v svojo obravnavo še gradivo, ki ga bibliografije sicer rade puščajo v nemar (npr. drobni prispevki, arhivsko gradivo) ali pa sploh ni bibliografske narave (npr. umetnostni predmeti, ustni viri). Pri nas je dokumentacija na humanističnih področjih še šibko razvita. Na Inštitutu za slovensko literaturo

in literarne vede, ki deluje v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, sta na voljo dve obsežni kartotečni dokumentaciji (nad 400 000 listkov). Ena vsebuje izpisane literarno-teoretične termine, druga neslovenske literarne avtorje. Termini so izkazani po abecedi, po avtorjih člankov in kronološko, gradivo o tujih pisateljih pa po narodnih književnostih in po avtorjih člankov. Pregledano je bilo slovensko časopisje in zborniki ter nemško, ki je izhajalo na slovenskih tleh, od »Pisanic« (1779) do leta 1970. Poleg člankov, razprav, ocen, prevodov idr. so upoštevani tudi drobni prispevki in celo omembe.

BIBLIOGRAFIJA

- Abecedni imenski katalog*. Ljubljana, 1967.
- Bibliografija*. V: *Enciklopedija Jugoslavije I*, Ljubljana, 1983, 649–667.
- Branko Berčič: *Biblioteke – Slovenija*. V: *Enciklopedija Jugoslavije I*, Ljubljana 1983, 663–687.
- Branko Berčič: *Tiskarstvo na Slovenskem*. Ljubljana, 1968.
- Theodor Besterman: *A world bibliography of bibliographies and of bibliographical catalogues, calendars, abstracts, digests, indexes and the like*, I–V. Lousanne, 1965–1966⁴.
- Maks Blejec: *Priručnik za ročne stavce*. Ljubljana, 1957.
- Louis W. Bondy: *Miniature books*. London, 1981.
- I. M. D'jakonova (ur.): *Tajny drevnih pis'men*. Moskva, 1976.
- Jaro Dolar: *Spomin človeštva*. Ljubljana, 1982.
- Robert Escarpit: *La revolution du livre*. Paris, 1972. – *Revolucija knjige*. Prev. Melita Wolf. Zagreb, 1972.
- Arundell Esdaile: *A students manual of bibliography*. London, 1958⁴.
- Fritz Funke: *Buchkunde*. Leipzig, 1963².
- Alfonz Gspan, Josip Badalič: *Inkunabule v Sloveniji*. Ljubljana, 1957.
- Bruno Hartman: *Univerzitetna knjižnica Maribor*. Maribor, 1978.
- Eduard Hercigonja: *Srednjovjekovna književnost*. Zagreb, 1975.
- Internationale Standard-Buchnummer (ISBN)*. Frankfurt, 1970.
- The ISBN system*. Berlin, 1975.
- I. K. Kirpičeva: *Bibliografija v pomošč naučnoj rabote*. Leningrad, 1958.
- Horst Kunze: *Grundzüge der Bibliothekslehre*. Leipzig, 1966³.
- Norma Levarie: *The art and history of books*. New York, 1968.
- Efim Lihtenštejn: *Slovo o knjige*. Moskva, 1973.
- Janez Logar: *Uvod v bibliografijo*. Ljubljana, 1970. – *Uvod u bibliografiju*. Prev. Muris Idrizović. Sarajevo, 1973.
- Louise-Noël Malclès: *Cours de bibliographie à l'intention des étudiants de l'Université et des candidats aux examens de bibliothécaire*. Genève-Lille, 1954.
- Louise-Noël Malclès: *Manuel de bibliographie*. Paris, 1963.
- Louise-Noël Malclès: *Les sources du travail bibliographique*, I–IV. Genève-Lille, 1950–1958.
- Đorđe Miljković (ur.): *Leksikon novinarstva*. Beograd, 1979.
- Fritz Milkau: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, I–III. Wiesbaden, 1953–1955².
- Richard Mummendey: *Von Büchern und Bibliotheken*. Darmstadt, 1968².

- Melitta Pivec-Stelè: *Srednjeveške knjižnice na Slovenskem*. V: »Knjižnica« 15, Ljubljana 1971, 87–97.
- Avgust Pirjevec: *Knjižnice in knjižničarsko delo*. Celje, 1940.
- Ivan Prijatelj: *Naši časopisi*. V: »Ljubljanski zvon« 38, Ljubljana 1918, 201–216.
- Branko Reisp: *Muzejska knjižnica*. Maribor, 1976.
- Georg Schneider: *Handbuch der Bibliographie*, Stuttgart, 1969¹.
- Franč Simonič: *Slovenska bibliografija, I, Knjige (1550–1900)*. Ljubljana, 1903–1905.
- Primož Simoniti: *Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah*. V: »Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice« 1, Ljubljana 1974, 55–73.
- Marijan Smolik: *Semeniška knjižnica*. Maribor, 1975.
- Janko Šlebinger: *Slovenski časniki in časopisi: V: Razstava slovenskega novinarstva*, Ljubljana 1937, 1–175.
- Univerzalna decimalna klasifikacija*. Ljubljana 1983².
- Univerzalna decimalna klasifikacija. Abecedni register*. Ljubljana, 1971.
- Fran Vatovec: *Slovenski časnik (1557–1843)*. Maribor, 1961.
- Maks Veselko: *Nekaj misli ob uvajanju univerzalne bibliografske kontrole pri nas*. V: »Knjižnica« 19, Ljubljana 1975, 60–70.
- Joris Vorstius: *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte*. Leipzig, 1948⁴.
- Erhard Wilther: *Kleinod der Buchkunst*. Leipzig, 1979.
- Zakon o avtorski pravici*. V: »Uradni list SFRJ« 34, Beograd 1978, 645–655.
- Zakon o javnem obveščanju*. V: »Uradni list SRS« 30, Ljubljana 1973, 215–223.
- Gert A. Zischka: *Index lexicorum*. Wien, 1959.
- Martin Žnideršič: *Knjiga in trg*. Ljubljana, 1982.
- Martin Žnideršič: *Knjiga in založništvo*. Ljubljana, 1977.
- Martin Žnideršič: *Mali leksikon knjigarstva*. V: »Knjiga« 18 do 20, Ljubljana 1970–1972 (nezaključeno).

STVARNO KAZALO

- almanah 32
- amulet 13
- antikvar 26
- antologija 31–32
- apelativ 31
- avtor 25, 28, 29, 30, 31, 47, 65
- avtorska pola 19, 30
- avtorske pravice 24, 29, 30, 31
- avtorski honorar 29, 30
- avtorski izvod 30
- avtorsko pravo 28–31

- bibliografija 72–94**
  - , analitična 76
  - bibliografij 80–81, 81–82
  - citatov 77
  - , izbirna (selektivna) 76
  - , izčrpna 75
  - izseljenskega tiska 86
  - , jugoslovanska 87–89
  - , kartotečna (listkovna) 77
  - , krajevna 73
  - , kritična 76
  - , kumulativna 78
  - , literarnozgodovinska 91 do 92
  - , mednarodna (internacionalna) 73, 80, 81
  - , narodna (nacionalna) 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82–89
  - , objavljena 77–78
  - , opisna 76
  - , osebna (personalna) 74, 79, 92
  - partizanskega tiska 85 do 86, 89
  - , pokrajinska (regionalna) 73, 89
  - , popisna 76
  - , prevodna 90–91
  - pri jugoslovanskih narodih 86–87
  - pri Slovencih 82–86
  - , primarna 76
  - , retrospektivna 78, 79
  - , sekundarna 76
  - , splošna 73, 82–89
  - , sprotna 78
  - , strokovna (specialna) 73, 80, 81, 89–93
  - , tekoča 78
  - , zaključena 78
  - , založniška 74–75, 89–90
- bibliografski trak (zavihek) 44
- bibliografsko kazalo 75, 92–93
- biblioteka gl. knjižnica
- bilten 41
- brošura 17
- bukve 17

- centralna katalogizacija 60–61**
- cenzurni izvod 61, 62
- copyright 31
- cvetnik gl. antologija

- časnik 38–43, 44, 45, 46, 71
- časopis 43–46, 75
- časopisje 37–38
- članek 43, 44
- črkovna stopnja 19

- dnevnik 39–40**
- dotis 22
- dovezava 22
- drobni tisk 34–35
- duodec (dvanajsterka) 21

- ekslibris 28**
- enciklopedija 32–34

- folio 21**
- format (velikost) časnika 39
  - časopisa 43
  - knjige 20–21
  - papirja 21

geslo, stvarno 66
glava časopisja 37

impresum časopisja 37–38

– knjige 18

inkunabula 15–16

International standard bibliographic description (ISBD) 76–77

International standard book number (ISBN) 27–28

International standard serials number (ISSN) 36

izdaja 22–25; gl. tudi natis

–, bibliofilska 24

–, ilegalna 25

–, izredna (posebna) 40

–, izvirna (editio princeps) 22

–, kritična 25

–, lepotna 24

–, miniaturna 24–25

–, vzporedna 39–40

izdajatelj 27

iztržek 47

javno obveščanje 38

kalamus 11

katalog, antikvarni 75

–, avkcijski 75

–, knjigotrški 75, 80

–, knjižnični 64–67, 69, 81

– –, abecedni imenski 65

– –, centralni 69–70

– –, kartotečni (listkovni) 68

– –, naslovni 65–66

– –, objavljeni 68, 69

– –, rokopisov 69

– –, sistematski 65, 66

– –, stvarni (geselski) 65, 66

–, tiskarski 80

–, založniški 75

kazalo, pomožno (v bibliografiji) 75, 78, 79

knjiga 16–21, 22, 23, 24, 25–28, 31–32, 44, 51, 71

–, broširana 17, 20

–, kartonirana 20

–, ksilografska 15

–, miniaturna 24–25

–, vezana 20

knjigar 10, 26, 51

knjižna zbirka 21

knjižni blok 17–18, 20, 24

knjižni klub 26

knjižni sejem 26

knjižnica 28, 35, 39, 44, 47, 48

do 71

–, deželna 55

–, javna 49, 52, 54, 70

–, kolegijska 51

–, ljudska 53, 58

– na Slovenskem 54–61

–, narodna (nacionalna) 52, 53, 55, 56, 61, 68–69, 70, 74

–, samostanska 50, 52, 54

–, splošno izobraževalna 58

–, strokovna (specialna) 53, 56, 57, 59, 64, 71

–, šolska 58

–, študijska 58–59, 63

–, zasebna 48, 49, 51, 54

knjižničarstvo 48

kodeks 10, 11, 12, 49

koledar 36–37

kolofon časopisja 38

– knjige 18, 20

kongresno gradivo 37

koprodukcija (v založništvu) 27

korporativni spis 65

kriptonim 31

kvart (četverka) 21

leksikon 32

lepak 35

letak 35, 41

marginalija 18

medknjižnična izposoja 70

- miniaturna gl. izdaja, miniaturna
 na
- naslov** 29
  - časopisja 37
  - knjige 20
  - kongresnega gradiva 37
  - tekoče publikacije 35
- naslovna stran knjige 18, 20
- natis 22-23; gl. tudi dotis, do-
 vezava, izdaja, reprint
  - , faksimilirani 23, 24
  - , novi 22
  - , piratski 24
  - , prvi 22
- norma 18
- obvezni izvod 61-64
- oktav (osmerka) 21
- ovitek časopisa 43
  - knjige 17, 20
  - posebnega odtisa 47
- paginacija** časnika 39
  - časopisa 43
  - knjige 18
- papir 12, 14
  - , rotacijski 21
  - , tiskarski 19
- papiros 11, 12
- pečatnik 13
- pergament 11-12
- periodični tisk gl. časopisje
- periodični zbornik 36-37
- pisar 10-11
- pisava 7-10, 14
  - , tiskarska 18-19
- pisna podlaga 11-12
- platnice gl. ovitek
- ponatis 22, 23
- posebni (separatni) odtis 46-47
- psevdonim 31
- publikacija tekoča (serijska)
 35-36
  - , zaključena (monografska)
 17, 21, 47
- razmnoženina** 16
- reprint 23, 24
- rokopis (manuskript) 16, 23, 72
  - , faksimilirani 23
- samozaložba** 26
- sedec (šestnajsterka) 21
- separat gl. posebni odtis
- signatura, knjižna 18
  - , knjižnična 65
- slikanica 32
- stilus 8
- subskripcija 26
- tisk 12-14, 16
- tiskovna pola 18
- trosilni listki 35
- Universal bibliographic control (UBC)** 60, 76-77, 81
- univerzalna decimalna klasifikacija (UDK) 67-68
- ureditev (kataloga in bibliografije), abecedna 65, 78
  - , geselska 66, 78
  - , križna 79
  - , kronološka 79
  - , sistematska 66-67, 78
- urednik 36
- založnik 10, 26-27, 49
- zgibanka (leporello) 32
- značnica 65, 79
- zrcalo strani 18
- zvitek 10, 11, 48, 49
- živa pagina 18

IMENSKO KAZALO

- Ahn, Friedrich** 85
Aristotel 48
Aškerc, Anton 92
Atik 49
Auersperg, Aleksander gl.
     Grün, Anastasius
Auerspergi, knezi 54
Avgust 49
- Badalić, Josip** 15, 95
Bajec, Jože 85, 86
Baldensperger, Fernand 92
Bale, John 80
Balzac, Honoré de 24
Benedikt 50
Berčić, Branko 59, 85, 95
Berkopec, Oton 90, 92
Bernardin, Splićanin 16
Best, Otto F. 34
Besterman, Theodor 81–82, 95
Bevk, France 92
Bezljaj, France 17
Blaznik Jožef 27
Bleiweis, Janez 42
Blejec, Maks 95
Boccaccio, Giovanni 51
Bondy, Louis W. 25, 95
Boršnik, Marja 91, 92
Brecelj, Marijan 86, 90, 92
Büchmann, Georg 77
Bulovec, Stefka 82, 90, 92
- Cankar, Ivan** 23, 56, 92
Cankar, Izidor 23
Cezar, Gaj Julij 49
Cicero, Mark Tulij 49
Ciril 9
Costa, Etbin Henrik 83, 86
- Čop, Matija** 55, 56, 82
- Dewey, Melville** 67
Dežman, Karel 56
D'jakonova, I. M. 95
- Dobrovoljc, France** 90, 92
Dokler, Anton 92
Dolar, Jaro 17, 95
Dolničar (Thalnitscher), Janez
     Gregor 82
Doni, Francesco 80
Doroghi, Zvonimir 77
Dragović, Vuk 87
Dupré, Pierre 77
- Elze, Theodor** 85
Erberg, Jožef Kalasanc 54, 56,
     82
Escarpit, Robert 95
Esdaile, Arundell 95
Eviprid 48
- Frenzel, Elisabeth** 34
Friedrich, Werner P. 92
Fumagalli, Giuseppe 77
Funke, Fritz 95
- Gabršček, Andrej** 22
Gallis, Arne 90
Gesner, Konrad 80
Gladnik, Stanko 24
Glaser, Karol 83, 91
Glavar, Peter Pavel 54
Glazer, Janko 92, 93
Glonar, Joža 84
Gradnik, Alojz 92
Gratzy, Oskar 93
Grün, Anastasius 56
Gspan, Alfonz 15, 85
Gutenberg, Johann 13–14
- Hadži Kimov, Vasil** 87
Hain, Ludwig 15
Hartman, Bruno 57, 95
Hercigonja, Eduard 16, 95
- Japelj, Jurij** 55
Jovović, Vasilije 87
Jožef II. 52

- Kalimah** 79
 Karel Veliki 50
 Kasiodor, Flavij 50
 Kaspret, Anton 57
 Kersche, Gunhild 90
 Kersche, Peter 90
 Khisl, Janž 12
 Kidrič, France 58, 85, 91
Kirpičeva, I. K. 95
 Kliment Ohridski 9
 Kodela, Rudolf 92
 Kolerič, Antonija 89
 Komadinič, Slobodan 90
 Konstantin I. 50
 Kopitar, Jernej 55
 Kos, Stanislav 93
 Kranjc, Cene 86
 Kukuljević-Sakcinski, Ivan 86
 Kunze, Horst 95
- Labbé, Philippe** 80
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 52
 Levaire, Norma 95
 Levstik, Fran 38, 56
 Lihtenštejn, Efim 95
 Logar, Janez 95
- Mahnič, Anton** 38
 Malclès, Louise-Noël 72, 95
 Mandelc, Janez 15
 Marija Terezija 52
 Marn, Josip 91
 Martinović, Niko S. 87
 Matija Korvin 51
 Mayr, Janez Baptist 42
 Merhar, Boris 23
 Michelangelo Buonarotti 51
 Mihailović, Georgije 87
 Miklavec, Peter 22
 Miljković, Đorđe 95
 Milkau, Fritz 95
 Moder, Janko 89, 90
 Mole, Rudolf 22
 Moravec, Dušan 86
 Morhart, Ulrich 25
 Mummendey, Richard 95
- Munda, Jože** 89, 92
 Murko, Matija 56
- Napoleon I.** 52
 Naudé, Gabriel 53
 Navratil, Ivan 45
 Novaković, Stojan 87
- Ocvirk, Anton** 23
 Ormis, Jan 31
- Pánek, Jaroslav** 92
 Panizzi, Antonio 52
 Pejanović, Đorđe 87
 Pertot, Marijan 89
 Perušek, Rajko 83
 Petrarca, Francesco 51
 Petrova, Nada 87
 Pirjevec, Avgust 96
 Pirnat, Zlata 74
 Pivec-Stelè, Melitta 54, 93, 95
 Plečnik, Jože 55
 Pleničar, Boža 92
 Plesničar, Pavel 89
 Pogačnik, Jože 27, 91
 Pohlin, Anton – o. Marko 33, 82
 Pregl, Tatjana 32
 Prešeren, France 24, 56, 92
 Prijatelj, Ivan 45, 56, 96
 Prijatelj, Karel 93
- Quaglio, Giulio** 55
- Ramovš, Fran** 58
 Reisp, Branko 24, 56, 96
 Robida, Adolf 57
 Rupel, Mirko 85
 Rupel, Niko 92
- Schneider, Georg** 96
 Schwentner, Lavoslav 27
 Sienkiewicz, Henryk 22
 Simonič, Franc 83, 85, 89, 96
 Simoniti, Primož 15, 85, 96
 Smolej, Viktor 33

- Smolik, Marijan 55, 96
 Stanojević, Stanoje 33
 Stelè, France 58
 Strastil von Strassenheim, Theodor 89
 Stritar, Josip 38
 Suhadolnik, Stane 17
- Šafářik, Pavel Jozef 82, 86, 87
 Škafar, Ivan 89
 Šlebinger, Janko 45, 83, 84, 91, 96
 Štefan, Rozka 91
 Štrekelj, Karel 56
- Teissier, Antoine 81
 Tomšič, Ivan 83
 Trajan 49
 Trofenik, Rudolf 27
 Trubar, Primož 15, 25, 54, 82
 Turner, Pavel 57
- Udovič, Jože 86
- Valvasor, Janez Vajkard 54, 82
 Vatovec, Fran 46, 96
 Veselko, Maks 76, 96
 Vidmar, Josip 23, 38
 Vidmar, Milan 57
 Vidovič-Miklavčič, Anka 93
 Vodnik, Valentin 42, 55
 Vorstius, Joris 96
 Vrhovnik, Ivan 55
 Vuksan, Dušan 87
- Wilpert, Gero 34
 Wilther, Erhard 96
- Zadravec, Franc 91
 Zischka, Gert A. 33, 96
 Zois, Žiga 55
 Zoozmann, Richard 77
 Zupan, Jakob 56
 Zupan, Tomo 55
- Žmavc-Baran, Ivanka 92
 Žnidersič, Martin 96

LITERARNI LEKSIKON – LITERARY LEXICON

Edited by ZRC SAZU, Slovene Academy of Sciences and Arts

Published by Državna založba Slovenije

22. zvezek – Volume 22, Ljubljana 1983

JOŽE MUNDA:

KNJIGA

THE BOOK

The study is limited to those questions which are of interest to literary science. Consequently, there is no universal treatment of the book and the questions associated with it. On the other hand, not only the books in the completed, printed form are treated, but also other forms and kinds of written text. The stress is on the contemporary Slovene situation; historical developments are only briefly summarized, in order to establish continuity and indicate connections.

The study is divided into four chapters:

I The key phenomena which led to the present form of the book are writing, writing materials (paper, parchment, etc.) and printing. The gradual steps occurring from early times up until the invention of printing with movable letters (in the midfifteenth century in Europe) are indicated: different scripts, their main evolutionary forms, different writing materials, different techniques of writing and different forms of written work.

II Books printed in the 15th century (up to and including the year 1500) are known as incunabula. Some were still imprinted using wooden printing blocks, but the majority with movable letters. Today, we define the book as a completed nonperiodical publication, intended mainly for reading. Its physical essence is the block containing all the printed and empty sheets. They are usually inset, either stitched into a paper cover or bound. Each book has its first edition or first impression; an additional print, new impression, new edition, reprint, or facsimile, might follow. A publisher usually takes care of the publication of a book, as well as its sale – either independently, or through a bookseller. The author is responsible for the contents of the book and published tax. His rights and duties are outlined by a statute on authors' rights and by two international conventions. In addition to books, much other printed matter is available to the reader, such as leaflets, sheet-music, maps, and so on. An important and richly varied group here is formed by current or serial publications. They appear in numbered volumes, the majority at predetermined intervals, and are made up of contributions from different authors. Among current publica-

tions can be included journals, proceedings and other periodicals (newspapers and reviews).

III The storeplaces of books and other printed or different written works are libraries. They appeared at an early period as research and cultural centres, and still have this same characteristic today, despite the differentiations between scientific and educational, general and specialised, national and international, and so on. The beginnings of the library in Slovenia reach back to the 12th century, the beginning of the national library to 1774. Today, there are around 1.200 libraries operating in the Socialist Republic of Slovenia, with total stocks of more than ten million copies. Libraries are linked in a number of ways. On a worldlevel, they are organised into the International Federation of Library Associations (IFLA). The preparation of the international standard bibliographic description for all library materials (ISBD) takes place under its patronage. Among the ranks of acquisitions, the legal deposit is important, for it ensures that the whole national book production is represented and preserved in an appointed place. The intermediary between the library user and the library's stock is the catalogue. It takes the form of a card-index or, more rarely, is printed in book-form; computer-storage catalogues are also now making their influence felt. There are three main kinds of catalogue in current use: alphabetical, subject, and classified, in which the universal decimal classification (UDC) is often employed. Union catalogues, which list materials from all or particular libraries over a wide or more restricted area, are important here.

IV The most frequent aid in a literary search is the bibliography. It describes books, periodicals and other library materials, as well as their constituent parts – e. g. articles. Among the kinds of bibliography, the national, current or retrospective, bibliography resting on the state, linguistic, or national principle, has the greatest cultural importance. Upon it, is being planned the future universal bibliographical control (UBC), which will provide the accessibility of all printed material. The other kinds of bibliography which are especially developed in Slovenia are the personal and publisher's, as well as the regional bibliography and the bibliographical index. A historical overview of the world development of bibliography is given, followed by a survey of the general national bibliography among Slovenes and other Yugoslav nations, and in Yugoslavia. Those special bibliographies which are a useful aid in the research of questions relating to literature are mentioned.

VSEBINA

	Uvod	5
I	Pisava	7
	Pisar	10
	Pisna podlaga	11
	Tisk	12
II	Inkunabula	15
	Knjiga	16
	Sestavni deli knjige	17
	Oblika knjige	20
	Knjižna zbirka	21
	Natis, izdaja	22
	Založnik	26
	ISBN	27
	Ekstlibris	28
	Avtorsko pravo	28
	Vrste knjig	31
	Drobni tisk	34
	Tekoča publikacija	35
	ISSN	36
	Periodični zbornik	36
	Kongresno gradivo	37
	Časopisje	37
	Časnik	38
	Časopis	43
	Posebni odtis	46
III	Knjižnica	48
	Zgodovina knjižnic	48
	Knjižnice na Slovenskem	54
	Obvezni izvod	61
	Knjižnični katalog	64
	UDK	67
	Oblika kataloga	68
IV	Bibliografija	72
	Vrste bibliografij	73
	UBC	76
	Oblika bibliografije	77
	Ureditev bibliografije	78
	Zgodovina bibliografij	79
	Splošne bibliografije pri Slovencih	82
	Splošne bibliografije drugih jugoslovanskih narodov	86
	Splošne jugoslovanske bibliografije	87
	Posebne in strokovne bibliografije	89

Bibliografija	95
Stvarno kazalo	97
Imensko kazalo	100
Summary	103

Doslej so v Literarnem leksikonu izšli tile zvezki:

1. Anton Ocvirk: Literarna teorija
2. Janko Kos: Literatura
3. Kajetan Gantar: Helenizem
4. Dušan Ludvik: Srednjeveške in staronemške verzne oblike
5. Darko Dolinar: Pozitivizem v literarni vedi
6. Janko Kos: Romantika
7. Kajetan Gantar: Grške lirične oblike in metrični obrazci
8. Majda Stanovnik: Angloameriške smeri v 20. stoletju
9. Anton Ocvirk: Evropski verzni sistemi in slovenski verz. Prvi del
10. Anton Ocvirk: Evropski verzni sistemi in slovenski verz. Drugi del
11. Anton Ocvirk: Literarno delo in jezikovna izrazna sredstva
12. Dušan Pirjevec: Strukturalna poetika. Kibernetika, komunikacija, informacija
13. Niko Kuret: Duhovna drama
14. Aleš Berger: Dadaizem. Nadrealizem
15. Janko Kos: Morfologija literarnega dela
16. Anton Ocvirk: Pesniška podoba
17. Dušan Ludvik: Aliteracija in aliteracijski verz
18. Dimitrij Rupel: Literarna sociologija
19. Vlasta Pacheiner-Klander: Staroindijska poetika
20. Janko Kos: Roman
21. Miran Hladnik: Trivialna literatura
22. Jože Munda: Knjiga

Knjiga je izšla s pomočjo Kulturne skupnosti Slovenije
Raziskovalno delo za Literarni leksikon financira Raz-
iskovalna skupnost Slovenije

LITERARNI LEKSIKON

Izdaja

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

Zasnoval

Anton Ocvirk

Ureja uredniški kolegij

Darko Dolinar

Janko Kos

Majda Stanovnik

Drago Šega

Glavni urednik

Janko Kos

Dvaindvajseti zvezek

Jože Munda

KNJIGA

Opremil

Jože Brumen

Založila

Državna založba Slovenije

Za založbo

Dragana Kraigher-Šenk

Natisnila

Tiskarna ČGP »DELO«

Ljubljana 1983